

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NDA FİNANSMANI VE SAVAŞAN
DİĞER DEVLETLERLE KARŞILAŞTIRILMASI**

**Anabilim Dalı : Ekonomi
Programı : Ekonomi**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Emre AKINCI**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ertuğrul TOKDEMİR

ARALIK 2009

ÖNSÖZ

Geçmiş zamanlar boyunca savaşlar dünya tarihinin çok önemli olaylarına yön vermiştir ve günümüzde de vermeye devam etmektedir. Çıkar çatışmalarının en uç noktası olarak gösterilebilecek olan savaşların incelenmesindeki yaklaşım genellikle savaş süresinde cereyan eden olayların dökümünü çıkarmak biçimindedir. Oysaki savaşların iktisadi bakışla çıkış nedenleri ile cephede gerçekleşenlerin arkasındaki ekonomik savaşlar ihmal edilebilmektedir. Öncesi ve sonrasında yarattığı etkilerle ve şu anki dünyamızın sınırlarını ana hatlarıyla belirlemiş olan ikinci dünya savaşını hazırlamış olmasıyla dünya tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomi biliminin bakış açısı ile incelenmesi; tarafları böyle büyük yıkımlara motive edebilen ekonomik sebepler ile harp sırasında görülen kaynak israfının iktisadi verilerle ortaya konulması, tarafları savaşa motive edebilen sebepleri ortadan kaldırma girişimlerinde bulunan barış yanlılarına yol göstererek ve/veya savaş sırasında gözlemlenen iktisadi kayıpları taraflara verilerle betimleyerek, aslında savaşan taraflardan hepsinin kaybettiğini ortaya koymak suretiyle, yeni çatışmaları belki de engelleyebilir diye umuyorum. Bir üst düzeyde ise, bu çalışmanın makroekonomik durum ve toplumsal olayların birbiriyle bağıntısı konusunda da ekonomik verisel ipuçları vermesi amaçlanmaktadır.

Bu çalışmayı, bana hayat boyu sonsuz destek vermiş ve her zaman yanımda olan sevgili annem Nükheth Akıncı ile babam Zekeriya Akıncı'ya sevgi ve saygılarımla adarken, çalışmalarına katkılarından dolayı lisans öğrenimimden bu yana yalnız bilgi değil, görgü ve kültüründen de faydalanma şansı bulmuş olduğum, ve bütün bu süre boyunca her zaman hem bilimsel, hem entelektüel, hem de beşeri kültürünü sonsuz bir sabırla öğrencilerine aktardığına şahit olduğum değerli hocam Prof. Dr. Ertuğrul Tokdemir'e ve araştırmalarımda yardımcı olmuş olan arkadaşlarım Sarp Baran Özkan ve Burcu Üzen'e saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

ARALIK 2009

Emre AKINCI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLO LİSTESİ	v
ŞEKİL LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
1. GİRİŞ: EKONOMİK BİR BİRİM OLARAK SAVAŞ	1
2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN ÖNCE AVRUPA VE SAVAŞIN EKONOMİK KÖKENLİ NEDENLERİ	3
3. SAVAŞ ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN EKONOMİK SORUNLARI	8
3.1. Batının Ekonomik Egemenliği	9
3.2. Duyun-u Umumiye Dönemi	15
3.3. Kaynaklar	17
3.4. Savaş Öncesi (1910–1914) Siyasi Durum	17
3.5. Silahlanma Zorunluluğu	18
3.6. Maliye'nin Savaş Öncesi Durumu	19
4. SAVAŞ MASRAFLARINI KARŞILAMANIN YOLLARI	21
5. DÜNYADA SAVAŞIN FİNANSMANI	24
6. OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ EKONOMİK SORUNLARI; HALKIN İAŞESİ VE SAVAŞIN FİNANSMANI	27
6.1. Halkın İaşesi	28
6.1.1. Ziraat ve Hayvancılık	28
6.1.2. Fiyat ve Ücretler	43
6.1.3. Ticari İlişkiler	48
6.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşı Finansmanı	56
6.2.1. Giriş	56
6.2.2. Savaşın Başlangıcı ile Beraber Devlet Maliyesi ve Piyasalar	56
6.2.3. Savaşın Başlangıcında İktisadi Sorunlar ve Önlemler	58
6.3. Savaş Sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Durumu ve Ekonomi Politikası	60
6.3.1. Giriş	60

6.3.2. Önlemler	60
6.3.3. Vergiler	61
6.3.4. Gelir Arayışı	67
6.3.5. İç Borçlanma	79
6.4. Bütçe: Artan Açıkların İncelenmesi	83
6.4.1. Bütçelerin Tanzim Şekli	83
7. KARŞILAŞTIRMALAR VE SONUÇ	87
KAYNAKLAR	98
EKLER	100
EK 1-Grafik Veri Tabloları	
ÖZGEÇMİŞ	102

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Geleneksel İhraç Malları Üretimi	33
Tablo 2: Bölgelere Göre Gıda Ürünlerinin Fiyat Hareketleri	45
Tablo 3: Tahıl Ürünlerinin Toptan Fiyatları	46
Tablo 4: Bazı Gıda Ürünlerinin Toptan Fiyatları	46
Tablo 5: Aylık ve Yevmiye Ücretleri Değişimleri	47
Tablo 6: Osmanlı İmparatorluğu Gelir-Giderleri	82
Tablo 7: Osmanlı'nın Savaşı Finanse Etme Kaynakları	84
Tablo 8: 1913 yılından itibaren ülkelerdeki kâğıt para tedavülü ve hacmindeki artışlar	92
Tablo 9: Bazı Ülkelerin Geçinme Endeksleri	94

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun ihracatının ülkelere göre dağılımı	10
Şekil 2: Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalatının ülkelere göre payları	10
Şekil 3: Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş öncesi mahsul	29
Şekil 4: Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş öncesi nüfus başına kilo olarak düşen gıda maddeleri ithalatı	30
Şekil 5: Savaş Yıllarında Küçükbaş Hayvan Mevcudu	33
Şekil 6: Tütün, Kuru Üzüm ve pamuğun savaş öncesiyle karşılaştırmalı ihracatı	50
Şekil 7: Savaş Süresince İthalat ve İhracat Miktarları	52
Şekil 8: Ülkelerin Osmanlı Dış Ticaretindeki Payları (1913/14–1916/17)	53
Şekil 9: Savaş Vergisi Tahsilatı	60
Şekil 10: Temettü Vergileri Tahsilatı	63
Şekil 11: Aşar Vergisi	64
Şekil 12: 1915–19 yılları arasında tedavüle çıkan toplam kâğıt para ve toplam kâğıt para(Milyon O.L.) ile altın paranın % olarak farkı	72
Şekil 13: Osmanlı'nın Savaşı Finanse Etme Kaynakları	84
Şekil 14: Savaş Öncesi Nüfus ve Kişi Başı Milli Gelir	86
Şekil 15: Savaş Öncesi Milli Gelir	87
Şekil 16: Nüfus ve Seferber Edilen Kuvvetler	88
Şekil 17: Seferber Edilen Kuvvetler ve Savaş Harcamaları	88
Şekil 18: Savaş harcamaları içerisinde vergilerden elde edilenlerin oranı	90
Şekil 19: Ülkelerin Savaş Öncesi ve Sonrası Borç Miktarları	91
Şekil 20: Toptan Eşya Fiyatları Artışları	92
Şekil 21: Ülkelerin Geçinme Endeksleri	95

ÖZET

Modern savaşlar daha rafine formlarda da olsa, başka sebeplerle de desteklense, temelde ekonomik çıkar çatışmalarından meydana gelir. Gerçekten de günümüzün ekonomik düşmanlıkları ulusları (top yekun) savaşmaya motive etmek için yeterli değilse de, ekonomik rekabet ortamı hissedildiğinde, devletler arasında düşmanlık hisleri ortaya çıkar ve savaş, bu durumda ulusun düşüncesinde ortak ulusal çıkarlarla, ilgili ekonomik çatışmalar arasında iktisadi bir birim olarak değer kazanır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki on yıllardan başlayarak, kendisini güçlü ölkelerin sınırları ve aynı ölkelerin etkinlik bölgeleri ve sömürgeleri nedeniyle kısıtlanmış hissedilen Almanya için de, iktisaden köşeye sıkıştırılmışlığından kurtularak ve tekrar ele geçirmeyi umduğu eski topraklarının üretim kapasitesini yeniden kullanıp, tekrar Büyük Güçler arasında yer almak isteyen Osmanlı için de, sıcak denizlere açılacak limanlar ve Balkanlar'da kuracağı etkinlik bölgeleri ile ticaret alanını ve ticaret hacmini genişleterek zenginleşmek isteyen Rusya için de durum böyledi. Fransa ve İngiltere ise, önceki statükodan kısmen memnunnardı fakat bir süredir ticari üstünlüklerinin özellikle Alman sanayisinin müthiş atılımı nedeniyle kaybolmakta olduğunu fark ediyorlardı ve bunun bozulmaması için gerekirse savaşacaklardı.

Bu ortamda, dünyanın yeniden bölünmesini isteyen Almanlar, yükselen ve çok kuvvetli bir büyük güç olarak statükoyu değiştirmek için meydan okudularsa da sonuç alamadılar. Savaş, kısıtlandıklarını düşündükleri her an, gözlerinde ekonomik bir ünite olarak değer kazanmaktaydı ve on yıllardır tırmanan gerilim, en nihayetinde politik bir bahaneyle savaşa dönüşecekti.

Osmanlı, "diğer modern çağ öncesi haraç toplayıcı devletler gibi sanayileşmiş batının meydan okuması karşısında kendisini hayatta kalamayacak hale getiren temel yapısal kusurların sıkıntısını çekiyordu. Osmanlılar bir kısır döngüye yakalandılar: İmparatorluklarının çöküşünü önlemek için büyük paralar harcadılar; fakat süreç borçlarını ve Avrupalı güçlere bağımlılıklarını artırdı ve çöküşü hızlandırdı. Eski topraklarını almak, ekonomik boyunduruktan kurtulmak ve eski gücüne kavuşmak isteyen Osmanlı'nın kadrolarının bir kısmı artık savaştan başka çıkar yol görmüyordu.

İşte Avrupa ve Osmanlı bu durumdayken 1.Dünya Savaşı patlak verdi. Birinci Cihan Harbi ilk defa olarak bir milletler mücadelesi haline dönüştüğünden, ortaya çıkan iktisadî meseleler çok daha kapsamlı ve hayatî bir mahiyet kazanmıştır. Bu meseleler karşısında Osmanlı devleti ve diğer bütün muharip devletler gerektiği kadar hazırlıklı bulunamamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'na bakacak olursak, 1.inci Dünya savaşına girince iki önemli iktisadi sorunla karşı karşıya kalmış ve bu sorunlar tüm savaş boyunca devam etmiştir; Halkın iaşesini sağlamak, savaşın gerektirdiği harcamaları karşılamak. Bu sorunların ana nedenleri ise; savaşın uzaması karşısında üretimin büyük ölçüde azalması, insan unsurunun kaybı, dış ticaretin angaryalar sebebi ile düşüklüğü, mali kaynakların yetersizliğidir. Devletin izlediği iktisadi politikalarda bu sorunların

çözümü etrafında yoğunlaşmıştır. İmparatorluk, iktisadi hayatını Duyun-u Umumiye, kapitülasyonlar gibi bağlayıcı kayıtlardan kurtarmak için çeşitli tedbirler almakta bu arada kapitülasyonların kaldırılması, vergi ve resimlerin düzenlenmesi, gümrük resimlerin arttırılması girişimlerinde bulunmaktadır.

Hükümet, dikkate değer bir basiretle, daha harbe girmeden iâşe işlerini tanzim için yerinde bazı tedbirler almıştı. Önce 24 Temmuz 1914 tarihli bir kararla, yiyecek maddeleri ve canlı hayvan ihracatı durdurulmuştu. Seferberlikten bir hafta sonra, 9 Ağustos tarihinde, iâşe işleriyle ilgilenilmesi için bir komisyon kuruldu. Harbiye Nezaretine bağlı Levazımat-ı Umumiye dairesi vasıtasıyla piyasada stok fazlalarının tespit ve toplanmasına başlanmıştı. Ordunun talebini karşılamak için Tekalif-i Harbiye komisyonları savaşın ilk aylarında, buğdayın yanı sıra tüccarın elindeki koyun, patates, fasulye, nohut, sadeyağ, soğan gibi maddelerin %25'ine el koymuştu. Fakat müsaderecilerin çalışma tarzı iş çevrelerinde memnuniyetsizlik uyandırmış ve mallar peyderpey piyasadan çekilmişti. Harp tekâlifî suretiyle el koyma yönteminin uygulamasındaki aksaklıklar kısa zamanda üretim mahallerinde de tahribat yapmış, üretici müsadere korkusuyla ekimi sınırlamıştı. 1915 yılının ortalarına doğru stokların tükenmesi ile karşı karşılaşan devlet hububat ihtiyacının bir kısmını ithale kalkışmış ancak sonuç alınamamıştır. 1916 yılında Romanya cephesinde Türk ordularının katılması ile kazanılan başarı sonucu Romanya'dan ancak 300 bin ton buğday, 150 bin ton petrol getirilebilmiş ; 1918 yılında Brest – Litovsk anlaşmasından sonra da Ukrayna'dan 15 bin ton hububat gelmeye başlamışsa da İstanbul dışında herhangi bir ihtiyacı karşılamamıştır. Hayvan adedinde büyük düşüklük ise , hayvani gıda ihtiyaçlarında boşluklar doğurmuş ancak ordu ihtiyaçlarına yetecek bir miktarı sağlanabilmiştir ve Osmanlı, seferberlikle hemen hemen tamamı toprakla ilgili askerleri tarlalarından almasının cezasını kıtlıkla ödemiştir.

Daha sonraları başka başka heyetler ve komisyonlarla piyasada spekülasyonu, stokçuluğu ve kıtlığı önlemeye çalışan Babiâli, en sonunda 14 Şubat 1918'de ortaya atılan adam kayırma ve iltimas gibi iddiaların ardından mecliste kurulan bir komisyonun çalışmaları sonucu, aynı senenin 31 Martında alınan bir kararla azami fiyat sistemi lağvediliyor ve emtia ticareti serbest bırakılıyordu. Bu karar fiyatların daha da artmasına neden olmuş, fakat bolluğu yaratmaya yeterli gelmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu savaşın finansmanını için özellikle şu üç yola başvurmuştur. Bunlar; emisyon, istikraz ve vergidir

1)Emisyon: Osmanlı İmparatorluğu iktisadi hayatı durgunluktan kurtarmak özellikle savaşın gerekli kıldığı iç alımları sağlayabilmek için 1915 yılında ilk tertip kağıt parayı çıkardı. Bu kağıt paraların karşılığı ise tamamen altın olarak ödendi. Bundan sonra çeşitli tarihlerde tedavüle çıkarılan kağıt paraların karşılığı ise savaştan sonra barış akidinin yapılması ile muayyen vadelerde altınla ödenecek Alman Hazine tahvilleri gösterildi. Savaş sırasında emisyon yolları ile tedavül eden para miktarı 159

milyon Osmanlı lirasını bulmuştur. Bu tedbirler özellikle halkın kağıt paraya güvensizliği sebebi ile amacına ulaşmamış, aksine fiyat artışlarına neden olmuştur.

2) İstikraz: Osmanlı İmparatorluğu savaşın uzaması karşısında müteffiki Almanya'nın da kredi konusundaki çekimserliği üzerine tarihinde ilk defa iç istikraza başvurmuştur. (3 Nisan 1918) 18 milyon toplanmıştır. Toplam bu şekilde alınan avans miktarı ise 171 milyondur.

Bunun dışında müttefik Almanya ve Avusturya' dan savaş süresince alınan borç miktarı (altın ve gümüş olarak) toplam 273,6 milyon Osmanlı lirasıdır. Bu suretle Osmanlı devletinin iki müttefiki Almanya ve Avusturya ikraz , avans , yardım ve malzeme olarak savaş masraflarına katılmış oluyordu. Her iki dış yardım karşılıklı esaslara bağlanmış, Osmanlı İmparatorluğunun ihraç ettiği maddelerle mahsup edilmiş ancak toplam 260 milyon lira kalmıştır ki bu miktar savaş finansmanının % 65 ini karşılamış bulunuyordu.

3) Vergiler: Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu mevcut vergilere bazı zamlar yapmak sureti ile savaş finansmanını sağlamak istemiştir. Aşar nispeti % 12 ye çıkarıldı., ağnam vergisi oranı % 100 artırılmış ve hayvan başına 4 kuruş ile 1,5 kuruş zam yapılmıştır. Bina vergileri Fabrika, İmalathane ve ahşap meskenlerde gayri safi iradın %9 una; ticarethanelerde kagir meskenlerde %12 ' sine yükseltildi. Arazi vergisi: % 50 zam yapılarak , öşür veren araziden arazi değerinin % 0,6' sı alınıyordu. Tuz Tekeli Geliri : 1917 de çıkarılan kanunla bütün tuzlarda satış fiyatı kilosu 1 kuruş olarak tespit edilmiş ve tek el maddesi olarak işlenmiştir. Bunların yanında alkollü içkilere , oyun kağıtlarına, posta masraflarına, barut ve patlayıcı maddelere , çeşitli harçlara yeni düzenlemeler getirilmiştir. 4 Nisan 1918 de yayınlanan ve 1919 yılında kabul edilecek olan “ Harp kazançları vergisi” adı altındaki fevkalade kazançlar üzerine konulan vergi için ihtiyatların ayrılması da önemli vergi girişimlerindendir

Savaşa katılan diğer büyük devletlere baktığımızda, örneğin İngiltere, müttefiklerine verdiği avanslar dışında, savaş için 35.300 milyon İngiliz lirası harcamıştı. Fransa'nın savaş gideri 24.300 milyon İngiliz lirasını buluyordu. Almanya'nın ise 37.770 milyon İngiliz lirasına ulaşmıştı. Savaşın finansmanı, daha önceki savaşlarda olduğu gibi, vergi geliriyle, kısa yada uzun vadeli borçlanmayla veya emisyonla karşılanmıştı. Almanya'da, yeterince etkin bir vergi yapısı olmayışı nedeniyle, vergi gelirlerinin savaş giderlerindeki yeri çok sınırlı kalmıştı. Almanya'nın borçlarının neredeyse tümü iç borçtu. İngiltere ve Fransa ise sonradan müttefikleri olacak A.B.D'den sürekli mali fonlar bulmayı başarmışlardı. Rusya'da yıkılıncaya kadar İngiltere'den aldığı yardımlarla ayakta kalmıştır.

Görülüyor ki Birinci Dünya Savaşı'na katılan hiçbir ülkenin bu derece büyük, top yekun bir savaşla karşılaşacaklarını, harbin yıllarca sürerek bir dayanıklılık savaşına dönüşeceğini öngörmemiş olmaları nedeniyle savaşın finansmanı için ilk yıllarda daha önceki savaşlarda olduğu gibi, vergi geliriyle, kısa ya da uzun vadeli borçlanmayla veya emisyonla karşılanabileceğini düşünmüşler, ancak savaşın bir türlü bitmek bilmemesi yüzünden gittikçe daha sıkı önlemlere başvurmak zorunda kalmışlardır. Osmanlı'da kendi imkanları dâhilinde tüm devletlerin denediği yolları denedi ancak yapısal kusurlarından dolayı savaş olmasa dahi ayakta duramayan

devlet maliyesi tamamen çöktü. Öyle ki, yüzyıllarca hüküm sürmüş bir “Cihan İmparatorluğu”nun geleceği müttefikinden gelecek yardımlara kalmıştı.

Savaştan her devlet gibi borçlanarak çıktı Osmanlı. Bu dönemde alınmış olan borç oranı diğer devletlere göre çok küçük olsa da Osmanlı’nın boyunu tüm kriterlere göre aşıyordu. Almanlar, içten içe İngiltere’nin Mısır’a yaptığını Osmanlı’ya yapabileceklerini, yani fiilen bakanlar, bürokratlar atayarak ülkeyi idare edebileceklerini düşünmeye başladılar.

İronik bir biçimde, müttefiklerinin yenilgisi, Osmanlı’yı belki de onlara bağımlılıktan kurtarmıştır. Bütün bu çalışma süresince 1.Dünya Savaşı’nın yuttuğu muazzam kaynaklar ortaya konmuştur.

1. GİRİŞ: EKONOMİK BİR BİRİM OLARAK SAVAŞ

Bu bölümde savaşın tarih boyunca halkların ya da yöneticilerin gözünde ekonomik bir birim olarak ortaya çıkma sebepleri ortaya konacaktır.

“Eski çağlardan beri vahşi hayvanların yiyecek için savaşmaları, av sahaları için rakiplerini öldürmeleri benzeri, barbarlar da yağma yapmak, esir elde etmek, “diğerlerinin” ülkelerini ele geçirmek ile başka çıkarlar için düşmanlar belirler ve onlara saldırırlar. Örneğin Roma İmparatorluğu etkisi altındaki dünyadan aldığı vergi (haraç) ile büyüklüğünü yüzyıllarca korumuştur.

Modern savaşlar daha rafine formlarda da olsa, başka sebeplerle de desteklense, temelde ekonomik çıkar çatışmalarından ortaya çıkmıştır denilebilir. Gerçekten de günümüzün ekonomik düşmanlıkları ulusları (topyekûn) savaşımaya motive etmek için yeterli değilse de, ekonomik rekabet ortamı hissedildiğinde, yanlış ya da doğru sebeplere dayanarak, genelde tüm sosyal gruplar, özelde devletler arasında düşmanlık hisleri ortaya çıktığı söylenebilir.

Savaş bu durumda ulusun düşüncesinde ortak ulusal çıkarlarla ilgili ekonomik çatışmalar arasında iktisadi bir birim olarak değer kazanır. Bu kanı doğru olsun, olmasın bu tarz düşünce militarizmi destekler. Ulus, ekonomik yolların tercihi açısından önemli görevler üstlenir. Kalabalık bir halka sahip olmak bu etkiyi güçlendirir. Halk üretime katılır; yabancıların rekabetini kısıtlar ve kendi vatandaşlarının üretim olanaklarına ulaşması fırsatını arttırarak onların çıkarlarını gözetir. Bunda kamunun etkisinin olması şart değildir. Dil ve kanun birliğinin bir getirisi olarak, özel kişiler; satın alma, satma ya da alım satımı organize etme durumlarında yani ticari ilişkilerde kendi vatandaşlarını tercih ederler.

Ulusal dayanışma, üretim yeteneği ile değil ancak korumacılık gibi ayrımcı ekonomik politikalar nedeniyle savaş ortamında bir tetikleyici görevi görebilir.

Global tek bir devlet; ayrımcılığın ortadan kalkmasını sağlayarak üretim verimliliğini arttırıp savaş ortamını ortadan kaldıracaktır. Gittikçe daha büyük ekonomik ünitelerin oluşması, fetihler yolu ile değil, ekonomik birliklerin kurulması ve büyümesi ile olabilir.

Nüfus artışı tek başına ulusal refahın düşmesine kesinlikle neden olur denilemezse de halkta bir sıkışmışlık hissi yaratır. Bu duygunun doğmaması için, dünya genelinde nüfus artışının kısıtlanması geçerli bir çözüm olarak görünebilir ancak bir ırk oransal olarak diğerleri aleyhine artabildiği sürece, bunu kabullenmeyecektir.

Tüm “ekonomik emperyalizm” konusu temelde, insan doğasının bir sonucu olarak karşı tarafla kesin güvene dayalı anlaşma yapılamaması olasılığından doğar. Barış zamanında ticaretin deniz gücüne, İngilizlerin Mezopotamya’daki genişlemesine ya da Almanların buradaki etkisinin artmasına bağlı olduğu kesin yargılarla söylenemese de, insanların buna inandığı söylenebilir. Ayrıca taraflardaki kimi şahısların, insanlık için iyi olanının kendi saflarının etkin olmasına bağlı olduğuna gerçekten inandıkları da kabul edilebilir. (Cihan savaşları öncesi) İngiliz aydınlar dünyadaki en liberal ve medeni halkın kendileri olduğunu ve imparatorluklarının neredeyse ticaretin sonucunda ortaya “mecburi bir yan ürün” olarak ortaya çıktığını savunurlardı. (Bir Alman Generali olan) General Von Bernardi, savaşlarla test olunduğu üzere ırklarının dünyadaki en güçlü ırk olduğuna ve dayanıklılıklarının nedeni olan ulusal organizasyonlarının tüm dünyayı kontrol etmesinin (tüm dünya için) iyi olacağını düşünürdü. Ona göre; zayıf ırklar topraklarını onlardan daha fazla getiri elde edecek üstün bir ırka terk edip, o ırkın elde edeceği artık değerle daha yüksek refah içinde yaşayabilirlerdi.”¹.

Bu bölümde ekonomik çıkarların ve halkların düşüncelerinin ulusları neden savaşlara sürüklediği incelendi. Sonraki bölümde ise bu bölümle paralel olarak, 1.Dünya Savaşı’nın çıkmasına kadar giden ekonomik kökenli nedenler ortaya konacaktır.

¹ CLARK J.M. / HAMILTON W.H. / MOULTON H.G., *Readings in The Economics of War*, The University of Chicago Press, 1919, Chicago, s.1-4.

2.BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN ÖNCE AVRUPA VE SAVAŞIN EKONOMİK KÖKENLİ NEDENLERİ

“XX. yüzyıl başlarında en belirgin durum Avrupa’nın üstünlüğü idi. Avrupa, Dünyanın yazgısını belirlemekte ve öteki kıtalardaki işlerin gidişine yön vermektedir. Üretim yöntemlerini, çalışma temposunu zorla kabul ettirerek ve ekonomik düzeni kendi yönetimi altında kurarak, bunların kaynaklarını işletmeye hız vermişti. Bu kıtalara kimi zaman el emeği, kimi zaman da “batı tekniğini” yerleştirmek için gerekli kadroları sağladı. Eski toplumları kendi örneğine uydurmak için, din konusunda olduğu kadar sosyal ve politik kurumlar bakımından da kendi düşünce ve anlayışlarını yayıyordu. Kuşkusuz ki Avrupa’nın bu etkilerinin yaygınlığı yeni bir olgu değildi; ama şimdi bütün genişliği ile kendini belli etmekteydi. Bunun maddi nedenleri vardı: Avrupa kıtasındaki nüfusun çoğalması, Batı ve Orta Avrupa’daki büyük devletlerde sanayi üretiminin artması, ulaşım araçlarının gelişmesi.

Bu dönemde, insanların yaşayışlarında kendini belli eden temel niteliklerin kaynağı olan emperyalizm İngiltere’de, Fransa’da, Rusya’da, Almanya’da ve İtalya’da buna benzeyen etkilerle kendini gösteriyordu. Emperyalistler, ekonomik zorunluluğun yanı sıra, devletin etkinliğini arttırmak ve stratejik güven sağlamak amacıyla, Asya ve Afrika halklarına Avrupa uygarlığını götürerek bir “görevi yerine getirmek isteğinden dem vururlardı.” Sömürgecilik biçiminde görülen bu yayılma, hemen hemen bütün Afrika’da, bütün Okyanusya’da ve Asya’nın büyük bölümünde, Avrupalıların siyasal egemenliklerinin kurulmalarını sağladı... Dünyanın paylaşılması sona erdikten sonra da bu, başka biçimde devam etti : “Etkinlik bölgeleri”nin kurulması... Ama iki durumda da amaçların ve niteliklerin benzer yanları vardı.

Avrupa’nın sanayii üretimi, özellikle dokuma ve maden sanayii üretimi fazlası için pazarlara gereksinimi vardı. Toprağının ya da toprak altının kendisine

vermediği ya da yeterince veremediği hammaddelere ve gıda maddelerine zorunluluk duyuyordu. Bunun için öteki kıtalarla ticaretini geliştirmek için durmadan çaba sarf etmek zorundaydı.

Kuşkusuz, dışsatımın gelişmesi normal ticaret yöntemleriyle olabilirdi. Ama Avrupalı üreticiler, ekonomik çalışmaları için en çok elverişli gözüken bölgelerde fazladan kolaylıklar sağlamak istiyorlardı. Toprak satın alma izni, yerli vatandaşlardan daha çok vergi yükümlülüğü altına girmeden ticaret yapma özgürlüğü, ibadet serbestliği. Avrupa hükümetleri, Asya devletlerine o ülkeye yerleşmiş olan yabancılara yerli kamu hukukunun dışında kalmak üzere özel bir durum sağlayan ‘ülke dışı sayılılık’ rejimini zorla kabul ettirmişlerdi.

Avrupa hükümetleri, sanayi ürünlerini başka kıtalardaki pazarlara sokabilmek için, kuşkusuz ticaret anlaşmaları yapıyorlardı. Fakat uzun zamandır Asya devletlerini yabancı ülkelere ithal olunan mallardan aldıkları gümrük resmini sınırlandırmaya zorlamışlardı. Sanayici büyük Avrupa devletlerinin ihracatında Avrupa dışı pazarlar gittikçe daha fazla yer tutmaktaydı.

Aynı durum hammadde ve gıda ithalatı için de geçerliydi. Büyük Britanya’nın Avrupa dışı ülkelere yaptığı hammadde ve gıda maddeleri ithalatı bu konudaki bütün ithalatının aşağı yukarı %50’si, Fransa ve Almanya’nınki ise %40’ıydı. Avrupalılar hazır(gıda) ürünlerini almakla kalmıyor, doğrudan doğruya kendileri toprak üstü ve altı kaynakları sömürülmesini de örgütüyorlardı. Hükümetlerden kopardıkları ayrıcalıklarla Arjantin, Çin ve Osmanlı’nın maden işletme haklarını elde etmişlerdi.”²

“Bu arada özellikle sömürgeler ve etkinlik bölgelerinde kuvvetlendiği üzere, İngiliz üreticisi, ihracatçısı her yerde ortaya çıkıp müşterisini elinden alan Alman tüccarlarına fena halde içerliyordu. Ekonomik çekişme kamuoyunu durmadan kışkırtıyor, siyasal ilişkileri etkilemekten geri kalmıyordu.”³ Aynı duygular tüm Avrupa Büyük güçleri arasında, özellikle kendi sömürgeleri ya da etkinlik

² Renouvin, Pierre, *1.Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, 2004, İstanbul, s.12-16

³ *A.g.e.*, s.161-162

bölgelerinde, ticari alanda karşılımlarına çıkan öteki büyük güçlere karşı geçerliydi. Hemen hepsi, kimi nüfuz bölgeleri ya da sömürgelerde birbirleriyle rekabet halindeydiler. Burada Almanların durumu biraz daha özeldi. Sonradan, ancak ihtişamlı bir biçimde ortaya çıkan bu büyük güç, ekonomik pastadan gücüyle orantılı bir pay istiyordu. Ticari güçlerinin Avrupa dışındaki pazarlarda engellendiğini hissediyordu. Ayrıca Avrupa içinde ise herhangi bir yöne doğru genişlemesi bir diğer gücün aleyhine olacağı için istenmiyor, bu da halkında bir sıkışmışlık hissi yaratıyordu.

Avrupalı büyük güçlerin kamuoylarında oluşmuş olan “milliyetçilikler arası çekişme, ekonomik ve mali çıkarlarla da körükleniyordu. Büyük sanayici ülkeler ekonomi alanında uluslar arası bir iş birliğine yönelmiyorlardı. Bunlardan her biri refahına elverişli koşullar sağlama, tekel kuracağı dış pazarlar ele geçirme, üretimini arttırmak üzere hammadde kaynaklarına el koyma amacındaydılar. Teknikteki ilerlemeler üretimin hızını arttırdıkça çekişme de şiddetleniyordu. Böylece Avrupalı üreticiler, nüfuslarının çokluğu ya da kaynaklarının zenginliği dolayısıyla önemli müşteri ya da elverişli sömürü niteliği taşıyan dünya bölgelerini her gün biraz daha fazla denetimleri altına alıyorlardı. “Boş topraklar” büyük devletlerce ele geçirildiğinden beri, asıl sömürge elde etme işi, Avrupa’nın bu yayılışında biraz daha az bir yer tutuyordu; bütün bu çabalar ekonomik etkinlik bölgeleri elde ederek demiryolu ve maden işletme ayrıcalıkları koparmak içindi. İşte örneğin büyük devletlerin ekonomik sömürüyü aralarında paylaştıkları Çin’de de; Japon etkinliğinin Rus etkinliği ile çatıştığı Mançurya’da da, Almanya’nın Bağdat Demiryolu ayrıcalığını ele geçirerek üstünlük kazandığı Anadolu’da da aynı şekilde gerçekleşti.”⁴

Almanların “Bağdat Demiryolu’nu geliştirme çabaları hem Londra’yı, hem de Saint Petersburg’u korkuttu. Portekiz sömürgelerini alma çabaları İngilizlerce engellendi. Birleşik devletler Batı Yarıküresinde etkisini genişletebilir görünür, Japonya Çin’e el uzatabilir, Rusya ve İngiltere Orta Doğu’ya sızabilirler ve Fransa Kuzeybatı Afrika’daki çıkarlarını ‘tamamlayabilirken’, Almanya’nın eli boş kalacaktı. (Şansölye) Bülow ünlü ‘iki ateş arasındaki’ konuşmada öfkeyle ‘Hiçbir

⁴ A.g.e., s.155-156

gücün, hiçbir yabancı Jüpiter'in bize 'Ne yapılabilir ki? Dünya zaten bölünmüş durumda demesine izin vermeyiz!' gibi bir duyuruda bulunurken, yaygın bir öfkeyi dile getiriyordu. Alman politika yazarlarının dünyanın yeniden bölünmesini istemeleri hiç de şaşırtıcı değildi. Kuşkusuz, yükselen güçlerin hepsi, daha eski, yerleşik güçlerin yararına olarak ayarlanmış bir uluslar arası düzende değişiklik isterler. Reelpolitik açısından bakıldığında konu, bu özel meydan okumanın çok fazla muhalefet görmeden değişiklik yapılmasını sağlayıp sağlayamayacağıdır.”⁵

Bu ortamda Almanların meydan okuması sonuç getirmedi. Hiçbir büyük güç, daha önceki güç dengelerinin getirdiği sömürgeler ve etkinlik bölgelerinden vazgeçmedi. Bu noktada ekonomik alanda daha fazla pay isteyenler için, statükoyu kırıp, yeni bir düzen kurulması ve elbette bu düzen içinde daha fazla pay alabilmeleri için savaş, ilk bölümde bahsedildiği sebeplerden dolayı ulusların ve hükümetlerin gözünde ekonomik bir ünite olarak değer kazandı.

Bu bölümde ekonomik çıkar beklentilerinin özellikle Almanya'da nasıl 1. Cihan Harbi'nin başlamasına giden yolun çizilmesinde etkili olduğu incelendi. Kuşkusuz Almanya gibi Dünya Savaşı önceki düzenden memnun olmayan diğer ülkelerde de benzer motivasyonlar oluşmuştu ve savaşın kararının verilmesinde ekonomik çıkar beklentilerinden başka konular da daha az ya da daha fazla etkili olmuşlardı. Ancak şu da söylenmelidir ki, ticari olarak tamamen dışarıya açık ekonomik rejimlerle idare edilmiş olan bir dünya ekonomisinde, dış pazarlarda haksızlığa uğradığını hissetmeyen ve temelde huzur ortamı arayan sanayici ya da tüccarların kendi ülkelerinin kamuoylarını, ekonomik huzuru kökten bozacak savaş yanında etkilemeleri ve milliyetçi düşüncelerin güç kazanmalarını sağlamaları olasılığı daha düşüktür. Hem hammaddeye ulaşmada, hem de ürettiğini dış pazarlara satmakta problemlerle karşılaşmayacağına dair, tam güvenle diğer büyük güçlere inanabilen bir Almanya'nın; Dünya Savaşı'na yaklaşılan günlerde, en önemli müttefikleri bile olsa, bir dünya savaşına neden olma ihtimalini bile bile⁶ “Avusturya-

⁵ Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, Ankara, s.248-249

⁶ NOT: Son dakikaya kadar İngiltere'nin İrlanda ile ilgili iç sorunları ve deniz aşırı kolonileri nedeniyle dikkat dağınıklığı nedeniyle bağlaşıkları Rusya ve Fransa'yı desteklemeyeceği umulmuştur. Daha geniş bilgi için, bkz: Renouvin, Pierre, A.g.e, s.240-242

Macaristan'ı 'omuzlamaya' kesin olarak karar vermesi"⁷ bu kadar da kolay olmasa gerek...

Sonraki bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa iten ya da en azından ekonomik olarak savaşın iktisadi açıdan bir çıkar yol olarak görülmesine yol açan nedenler incelenecektir. Batının Osmanlı üzerindeki ekonomik egemenliğinin nasıl Duyun-u Umumiye ile taçlandığı ve Osmanlı'yı iktisaden nasıl bir duruma soktuğu, kaynaklarının kabaca neler olduğu ve neden kullanılamadıkları, iç siyasi durumu, silahlanma zorunluluğu ve maliyesinin durumu kısaca özetlenmeye çalışılacaktır.

⁷ Renouvin, Pierre, *A.g.e.*, s.243

NOT: Hatta müttefikini Sırbistan'a karşı saldırgan olması için kışkırtması. Daha geniş bilgi için bkz. Renouvin Pierre, *A.g.e.*, s.224-244

3. SAVAŞ ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN EKONOMİK SORUNLARI

Avrupa'da 1.Dünya Savaşı öncesinde böyle bir durum gözlemlenirken, bu güçler karşısında gelişmemiş bir tarım toplumu görünümünü koruyan Osmanlı İmparatorluğu için ise “tehdit yeterince gerçektir. 1878 ile 1882 arasında Osmanlı İmparatorluğu 232.000 kilometre kare toprak ve 6 milyon nüfus kaybetmişti.”⁸ Bu çözümlenin ardından imparatorluk yaklaşık 30 sene az çok topraklarını muhafaza edebilmişse de, “1911/1913 Savaşları sonunda Trablusgarp’ı, Doğu Trakya hariç, bütün Rumeli ile Ege adalarını kaybetmiş bulunuyordu. Özellikle Rumeli’nin terki ile iktisadi gücünden çok şey”⁹ kaybetmişti.

Temelde Osmanlı, “diğer modern çağ öncesi haraç toplayıcı devletler gibi sanayileşmiş batının meydan okuması karşısında kendisini hayatta kalamayacak hale getiren temel yapısal kusurların sıkıntısını çekiyordu. Batılı tehdit ikiliydi: Askeri ve ekonomik. Askeri tehdide karşı koymak için, imparatorluğun devlet yapısının tamamı, etkili olabilecek şekilde reforma tabi tutulmalıydı. Fakat reform, basit gereksinmelere göre ayarlanmış geleneksel devlet gelirleri sisteminin sağlayamayacağı kadar büyük paraları gerektiriyordu. Gerileyen bir ekonominin hazinesinin geniş bürokrat kadrosuna düzenli maaş vermesi zordu; sürekli büyüyen askeri kurumu da buna eklemek gerekir... Düzenli maaş alamayan memurlar maaşlarını rüşvetle tamamladıkları için, dizginsiz yozlaşma kaçınılmazdı. Osmanlı hanedanı da devlet gelirlerinin önemli bir kısmını kendine ayırıp, emperyal gösterişi sürdürmek için kullanıyordu. Osmanlılar bir kısır döngüye yakalandılar:

⁸ Kent, Marian, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, İstanbul, s.26

NOT: Jön-Türk döneminin kayıpları, özellikle Balkan Savaşları'nda, çok daha dramatikti. İmparatorluk bir kuşaklık zaman içinde, topraklarının % 32,7'sini, nüfusunun % 20'sini kaybetmişti.

⁹ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.2-3

İmparatorluklarının çöküşünü önlemek için büyük paralar harcamışlar; fakat süreç borçlarını ve Avrupalı güçlere bağımlılıklarını artırmış ve çöküşü hızlandırmıştı.”¹⁰

Savaşlarla hem toprak, hem nüfus, hem de saygınlığını kaybetmiş olan İmparatorluk kadroları, sonraki bölümlerde ayrıntılarıyla anlatılacak olan ekonomik boyunduruktan kurtulmak için çıkar yol arıyorlardı. Osmanlı’nın savaşa katılmasında her ne kadar dar bir kadronun parmağı vardır¹¹ dense de, kaybedilen topraklar, Duyun-u Umumiye ve kapitülasyonlar nedeniyle oluşmuş yarı sömürge statüsü, dış baskılardan dolayı gerçekleştirilemeyen sanayi devriminin neden olduğu ekonomik açmazlardan kurtuluş ümidini bu savaşın ortaya koyuyor olması da düşünülebilir.

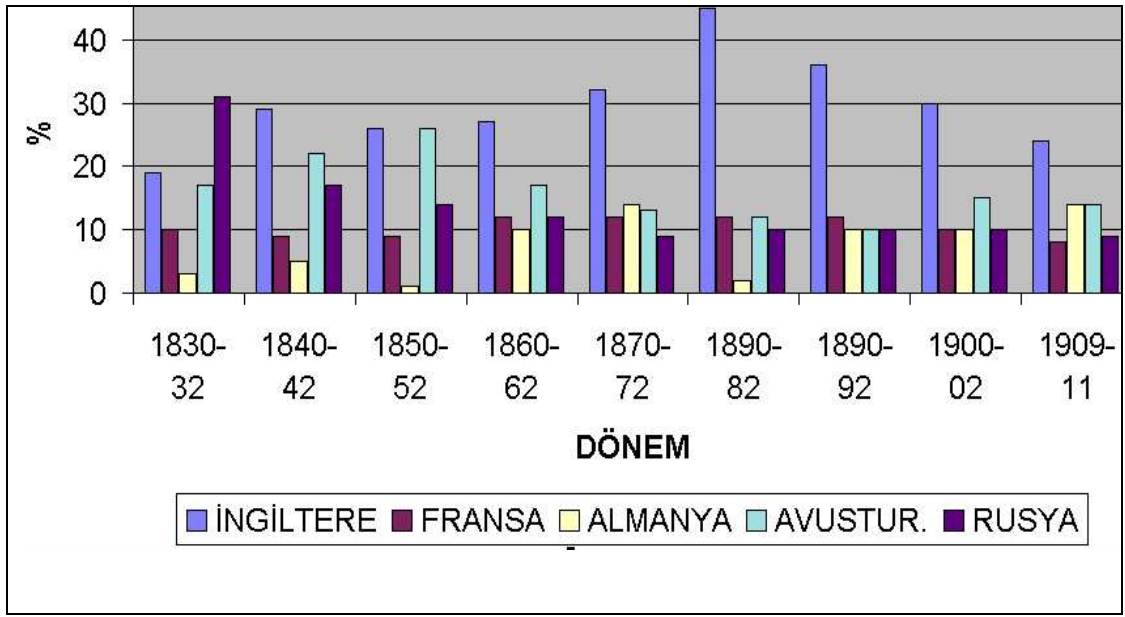
3.1. BATININ EKONOMİK EGEMENLİĞİ

“Osmanlı imparatorluğunda yabancılar için engelsiz bir dış ticaret rejiminin yerleştirilmesi, buharlı gemi taşımacılığındaki gelişmelerin etkileriyle birleşince, Osmanlı-Avrupa ticaretinin hacminde büyük bir patlamaya yol açtı. Avrupa ve Afrika’daki birçok bölgenin İmparatorluktan ayrılmasına karşın, Osmanlı-Avrupa ticaretinin toplam değeri 1783’deki 4,4 milyon sterlinden 1911 ‘de 70 milyon sterline yükseldi. Şekil 1 ve Şekil 2’de Osmanlı İmparatorluğu’nun ihracat ve ithalatının değeri ve başlıca ülkelere dağılımları özetlenmiştir. Ancak tablo, dönem sonu için resmi Osmanlı istatistiklerine dayandığı ve bu istatistikler, cari fiyatlarla olduğu için, gerçek artışları olduğundan bir ölçüde daha az göstermektedir.

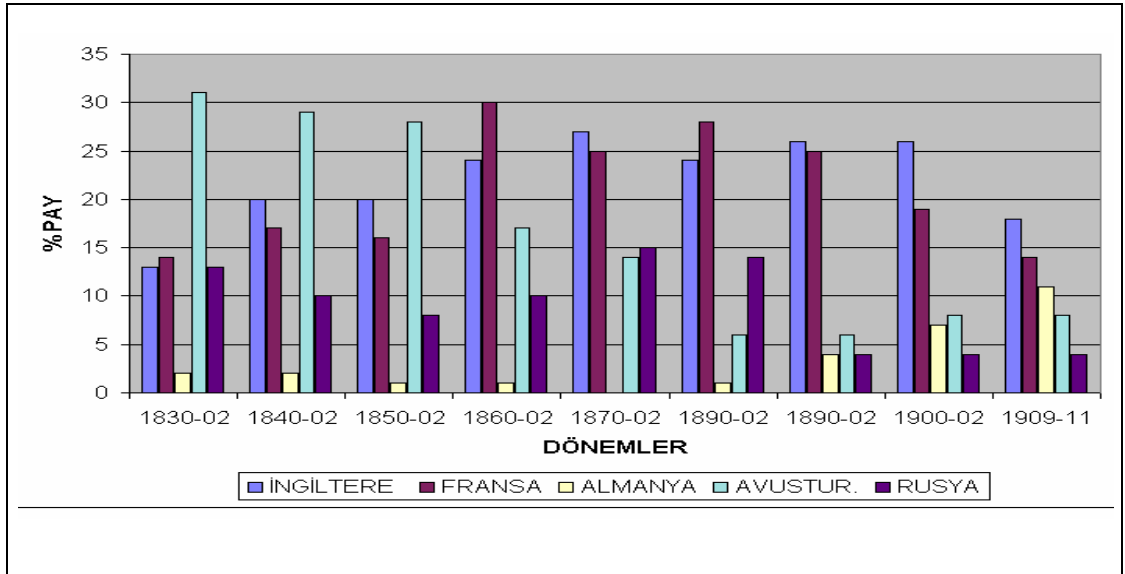
¹⁰ Kent, Marian, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, 1999, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.26

¹¹ NOT: Enver Paşa’ nın İttihatçı devlet kadrosundan hemen hemen hiçbir kimseye haber vermeden, Alman gemileri Goeben ve Breslau’ya boğazlardan geçip Rus limanlarını bombalama iznini vererek savaşı başlatacak olan fitili ateşlediği resmi tarih kaynaklarında dile getirilir.

Şekil 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun ihracatının ülkelere göre dağılımı¹²

Şekil 2: Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalatının ülkelere göre payları¹³

¹² Bkz. EK 1-Grafik Veri Tabloları, Tablo 1

¹³ Bkz. EK 1-Grafik Veri Tabloları, Tablo 2

Osmanlı dış ticaretindeki en büyük yeri Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere işgal etti. Öte yanda Osmanlı İmparatorluğu da bir ara (1850'lerde) İngiltere'nin toplam dış ticaretinde üçüncü sırayı işgal etti. Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı dış ticaretindeki payları da önemliydi. 19. yüzyıl sonlarına doğru ise Almanya ve İtalya ön sıralara geçmeye başladı.

Sabit fiyatlarla yapılan hesaplamalara göre Osmanlı ihracatının gerçek hacmi 1885–1911 döneminde % 70 oranında genişlemiştir. Bu dönemde başlıca ihraç ürünleri toplam ihracat değerindeki önem sırasına göre, tütün, kuru üzüm, ham ipek ve ipek kozası, fındık, pamuk, işlenmemiş madenler, arpa, işlenmemiş tiftik ve yün ile afyundu. 1885–1909 arasında kuru üzüm dışındaki tarım ürünlerinin ihraç miktarlarında önemli artışlar olmuş, maden ihracatları daha da hızlı artmıştır.

Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalatı ihracatından çok daha hızlı genişlediği için, Osmanlı dış ticaretinde büyük açıklar görülmeye başlandı. İngiltere ile olan ticareti ele alırsak, Osmanlı istatistiklerine göre, toplam ithalat değerinin 1878 yılındaki 18 milyon sterlinden, 1911'de 41 milyon sterline çıktığını; buna karşılık toplam ihracat değerinin 1878'de 8 milyon sterlinden 1911 yılında 26 milyon sterline yükseldiğini göstermektedir.¹⁴

Ticaret dengesindeki açıklar, 1854'den sonra Avrupa metropollerinden yapılan borçlanmalarla karşılanmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya ekonomisindeki merkezlere olan sanayi ve ticaret bağımlılığına, bir de mali bağımlılık eklenmiştir.”¹⁵

“İthal edilmiş tüketim mallarına yönelik harcamalardaki artışlar, çok büyük ölçüde saray çevresinden ve Tanzimat'la birlikte yaratılan “yeni” Osmanlı bürokrasisinin üst kademelerinden kaynaklanmıştır. Abdülmecid gibi “Batılılaşmacı” padişahların, Mustafa Reşit ve Ali Paşalar gibi Tanzimat'ın önde gelenlerinin en başarılı oldukları Batılılaşma türü, bağdaş kurulup yemek yenilen bakır sinilerin

¹⁴ NOT: İmparatorluğun dış ticarete nasıl Avrupa'nın büyük güçlerine bağımlı hale geldiğini incelemek için Bkz. EK 2, Grafik 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalatının cari değerlere göre değişimi

¹⁵ Tezel Y.S., *Cumhuriyet Döneminin iktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1982 Ankara s.66-74

yerine, Fransa'dan ithal edilen gösterişli yemek odası takımlarının kullanmaya başlamak gibi, tüketim kalıplarını değiştirmek ve gösterişsiz Topkapı Sarayı'ndan Avrupa'dan alınan borçlarla yaptırılmış görkemli Dolmabahçe Sarayı'na taşınmaktı.

“Batılılaşmış” olan Saray ve Bab-ı Ali çevreleri, Batı Avrupalı kapitalistler ve onların Türkiye'deki uzantısı gayri Müslim tüccar ve bankerler ile bin bir çıkar ilişkisine girmiş; düşük verimlilikli bir tarım ekonomisinin sırtında sorumsuz bir israf kesimi oluştururken, İmparatorluktaki iktisadi kaynakların Batılı çıkarlara peşkeş çekilmesini kolaylaştıran bir ortam yaratmıştır.

Kentsel dış ticaret kesimi ile kırsal tarım kesiminin giderek birbirinden koptuğu, her ikisinin de kapitalist dünya ekonomisinin merkezleri ile ayrı ayrı eklemlendiği görülmektedir. Öyle ki, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İstanbul, Selanik, İzmir, Trabzon, Beyrut gibi önemli sahil kentleri ekmeklik unları için dahi ithalata bağımlı hale gelmiştir. Osmanlı ekonomisinde oluşan bu ikilikli yapı, tarım ile kent kesimleri arasında tamamlayıcı iç Pazar ilişkilerinin gelişmesini uyarmamış, aksine engellemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir serbest ticaret bölgesi haline gelmesi, bu imparatorluğun ekonomisini dünya piyasasındaki konjonktürel dalgalanmalardan çok daha hızlı bir şekilde ve çok daha büyük ölçekte etkilenir hale getirmiştir. Osmanlı dış ticaretinin hacmindeki dalgalanmalar, evrensel konjonktürleri yakından izlemiştir.

Dış ticaretteki hızlı genişlemenin Osmanlı sanayisinde yarattığı en büyük yıkıntı kumaş üretiminde görüldü. İthal mallarının ucuzluğu karşısında binlerce pamuklu tezgâhı terk edildi. İpekli ve yünlü dokuma sanayisinde de önemli gerilemeler oldu. Aynı malı birbirinden çok farklı verimlilik koşullarıyla üreten iki ayrı üretim ortamı, kapitalist dünya ekonomisinin genişlemesi sonucunda aynı piyasada baş başa kalınca, kapitalizm öncesi ilişkiler içindeki üretim çok kere tasfiye olmuştur. Burada asıl vurgulanması gereken, Osmanlı İmparatorluğu'nda el tezgâhı sanayilerinin karşılamakta olduğu iç pazarın, yerli üretimin tasfiyesiyle birlikte kapitalist dünya ekonomisinin gelişme merkezlerindeki birikimi besler hale gelmesidir.

Metropollerdeki küçük üreticilik sanayi sermayesi birikiminin lehine olarak ortadan kalkarken, çevre alanlarındaki artizanlık küçük üreticilik, buralardaki kapitalist birikim değil metropollerdeki birikim uğruna yok olmuştur. Çevre alanlarının kapitalist dünya pazarına katılmasının özel biçimi, bu alanlarda eskiden küçük üreticilikle karşılanan mamul mallar pazarının, doğrudan doğruya, gene bu alanlarda ortaya çıkabilecek ve küçük üreticiliği hemen izleyebilecek bir sanayi sermayesi birikimi için kullanılması şansını ortadan kaldırmıştır.

1838 Ticaret Sözleşmesi, bağımsız bir gümrük politikası izlenmesi konusunda son şansı da ortadan kaldırdığı için, Osmanlı hükümeti, içerde yeni tekniklere dayanan sanayi işletmeleri kurmak, bunların kurulmasını uyarmak istediğinde büyük güçlüklerle karşılaştı. 1830 ve 1840'larda, İstanbul yöresinde başta ayakkabı, dokuma ve askeri malzeme fabrikaları olmak üzere 160 kadar devlet imalat sanayi iş yeri açılmışsa da, devlet fonlarına ve yönetimine dayanan bu işletmeler ithalatın yarattığı rekabet karşısında dayanamadı ve çoğu kapandı.

Osmanlı devletinin yarı-sömürge statüsü, sanayi birikiminin hem devlet hem de yerli özel sermaye aracılığıyla gerçekleştirilmesini güçleştiren başlıca etken oldu. Öte yanda ise, iç Pazar yeni sanayi işletmelerini uyardığı zaman, bu olanaklar, büyük ölçüde ayrıcalıklı konumdaki yabancı kapitalistlerin yada yabancıların koruduğu yerli gayri Müslimlerin eline geçti. Bunların 1838 sonrasındaki hukuk düzeni içinde sahip oldukları genel ayrıcalıklara, Osmanlı hükümetinden elde ettikleri işletme tekelleri ve benzeri özel ayrıcalıklar da eklendi.

Osmanlı hükümetinin, 1875 ve 1881 'de ithal gümrük vergisini % 20'ye çıkartma, 1882'de, mallara göre farklılaştırılmış oranlar içeren (% 20 tavanlı) bir tarifeye geçme teşebbüsleri, özellikle Rusya'nın engellemesi nedeniyle sonuçsuz kaldı. Yıllarca süren yeni pazarlıklardan sonra da, 1907'de, ithal vergisi oranı, % 3'lük eklemenin hâsılatının Duyun-u Umumiye İdaresi'ne verilmesi koşuluyla, % 11'e yükseltildi. Fransa'da 1880'lerde değer üstünden % 24 oranında alınan gümrük resminin 1892 yılında % 69'a yükseltilmesiyle karşılaştırılırsa, Osmanlı hükümetinin elde ettiği bu artışların ne kadar cılız kaldığı anlaşılmış olur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi gelişmeyi hızlandırmaya yönelik politikalar İttihat Terakki hükümetiyle beraber güçlenmeye başladı. 1913 yılında Teşvik-i Sanayii Kanunu çıkartıldı. Ne var ki, iç pazardaki olanakların gelişmesine ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'na rağmen, Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde sanayi sermayesi birikimi sınırlı kaldı. Ortaya çıkan işletmelerin çoğu da yabancılar ve onların koruduğu yerli gayrimüslimlerce kuruldu. 1915 yılında İstanbul ve Anadolu'da büyük işletme denebilecek 585 iş yerinde 30.000 kadar sanayi işçisi çalışıyordu. Bunların % 60'ı gıda, dokuma ve halı kesimlerindeydi. Bu işletmeler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanayi malları tüketiminin çok az bir kısmını üretebilmekte, (Avrupa ve Amerika) metropollerine karşısında tartışmasız bir sanayi bağımlılığı içine girilmiş bulunulmaktaydı.”¹⁶

“Bütün bunların yanında endüstrinin varlığından söz edemeyiz. Olası bir savaş sırasında hiçbir şekilde seri üretim olasılığı söz konusu olamazdı. İmparatorlukta bulunan endüstriyel kitle yabancıydı. İmparatorluk özellikle tam mamul ithalatı gerçekleştiriyordu ve sadece 282 endüstriyel kuruluşa sahipti. Harp esnasında muhteşem Alman endüstrisi İstanbul-Berlin arasındaki iletişim demiryolları sayesinde açıldığında bu probleme bir çözüm olacaktı. Ama o zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu kısıtlanmış, tünel inşaatları askıya alınmıştı. Donanma için ise hiçbir girişimde bulunulmuyordu.”¹⁷

“Serbest ticaret uygulamalarına geçildikten sonra, daha önce ticaret ve imalattan elde edilen gelirler önemli ölçüde azaldığına değinmiştik. Bunun dışında toprak sahipleri başlangıçta ürünlerini daha yüksek fiyatlardan ihraç ettikleri için, bu uygulamadan yarar sağladılar. Fakat 19. yüzyılın son yirmi yılı boyunca Türk mahsulleri Amerikan tahılıyla rekabet edemeyince, tarım ürünü fiyatlarında ani bir düşüş oldu. Kapitülasyonlar nedeniyle devlet bir gümrük engeli dikemiyordu ve çiftçiler fiyatların tekrar yükselmesi için yaklaşık 1900'ü beklemek zorunda kaldı. Bu arada, gelirler azalmış ama köylülük üzerindeki baskı gevşetilmemişti. Bu dönem boyunca devlet gelirlerine köylü katkısı artmaya devam etti. Toprak üzerindeki dolaysız vergiler 1903'te toplam gelirlerin % 84,7'sine, 1910'da % 87,2'sine

¹⁶ Tezel Y.S., *A.g.e.*, aynı yer

¹⁷ Larcher C.M., *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Etienne Chiron,, 1926, Paris, s.67-68

yükselmşti. 1914'te savaşın patlak vermesi gelir talebini muazzam ölçüde artırdı ve devlet yine köylüye yöneldi.”¹⁸

3.2. DUYUN-U UMUMİYE DÖNEMİ

“Gelirler ile harcamalar arasındaki uçurumu kapatmanın bir yöntemi de dış borç almaktı. Tanzimat'ın devlet adamları, Osmanlı hastalığının Babiâli'nin 1854'teki müttefiklerinin vermeye istekli oldukları yüksek dozda parayla tedavi edilebileceğine inanmış gibiydi. İlk borç Kırım Savaşı sırasında alındı; savaşın masrafları ve müttefiklerinin istekliliğı, Babiâli'yi 2,5 milyon altın lira borçlanmaya itmede etkili oldu. Ondan sonra dış borçlar, çoğı üretken olmayan amaçlara giden devlet harcamalarını karşılamının yerleşik yöntemi haline geldi. Devlet 1875'te iflasını ilan ettiğinde bu borçların yıllık ödemeleri, 14 milyon altın liraya kadar yükselmşti ve toplam gelir yaklaşık 17–18 milyon altın liraydı. Yabancı alacaklılara karşı yükümlölüklerini yerine getiremeyen Babiâli, 1881 'de Osmanlı Deyun-u Umumiye İdaresi altında yabancı mali denetimi kabul etmek zorunda kaldı. Gözlerinin önünde Mısır örneğı duran Osmanlılar, Deyun-u Umumiye'nin alternatifinin doğrudan Büyük Güç denetimi olmasından korktular. Mısır Hıdivi fiilen bir İngiliz'i Maliye Nazırı, bir Fransız'ı da İmar Nazırı olarak atamıştı. Böyle bir yabancı vesayet devletin bağımsızlığını daha da aşındıracaktı ve ne pahasına olursa olsun, bundan kaçınılmalıydı. Deyun-u Umumiye sadece tahvil sahiplerini temsil ediyordu ve bu haliyle kötünün iyisiydi; doğrudan devlet işlerine karışamıyordu yada sultan ve danışmanları öyle sanıyordu.

Aslında Deyun-u Umumiye İdaresi, devlet gelirlerinin dörtte birini kontrol ettiğı için devlet işlerine karışabilirdi ve karıştı da. Maliye Nezareti'nden daha büyük bir bürokrasisi bulunan Deyun-u Umumiye, iç ve dış alacaklılara ödenmek üzere ayrılan gelirleri idare ediyordu ve devlet içinde devletti. Babiâli'nin yabancı para piyasalarındaki mali durumunun iyileşmesi ve dış borç almaya devam etmesi, Deyun-u Umumiye'nin etkili olmasına bağılıydı. 1881 ile 1908 arasında Osmanlı

¹⁸ Tezel Y.S., *Cumhuriyet Döneminin iktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1982, Ankara, s 66-74

hükümeti, 45 milyonu, ya da toplamın % 87,4'ü eline geçen, % 4,1 ortalama faizle 51,5 milyon lira borç aldı. Çalkantılı II. Meşrutiyet döneminde daha yüksek faiz oranlarıyla borçlanma arttı.”¹⁹

“Osmanlı İmparatorluğu bir kez iflas durumuna geldikten sonra da borçlanmaya devam etti. 1881–1908 yılları arasındaki dönemde 51,5, 1908–1914 yılları arası dönemde de 46 milyon Osmanlı Lirası yeni borç aldı.”²⁰

Savaş patlak verdikten sonra, Babiâli mali gereksinmelerini karşılamak için Alman müttefikine dönmek zorunda kaldı ve Almanya'nın savaşı kazanması durumunda, Türk hükümlanlığı için yıkıcı sonuçlar doğurabilecek büyük bir borç altına girdi. “Bu borçların alınmasındaki hız ve özellikle harcanma biçimi, Osmanlı İmparatorluğu’nu ancak iflasa götürebilirdi.”²¹

“İmparatorluğun borçlanmasının ve Duyun-u Umumiye İdaresi'nin maliye üzerindeki denetiminin bir sonucu da, ekonominin üretkenlik kapasitesini artırmak için yatırım yapmaya yetecek sermayenin bulunmamasıydı.

Bunu yapmak için Babiâli Duyun-u Umumiye'ye yönelmek ve Osmanlı devletinin gücünü aşan oranda faizle sermaye edinmek zorundaydı. Son derece yetersiz bir ekonomik altyapı için yaşamsal olan bayındırlık işlerine ayıracak para bulamayan Babiâli, yabancı girişimcilere, başka şeylerin yanı sıra kara ve demiryolu imtiyazları vermek zorunda kaldı. Bu tür imtiyazlar, özellikle büyük ekonomik ve stratejik değeri bulunan demiryolu imtiyazları, Büyük Güçler arasında yeni bir çekişme ve çatışma kaynağı haline geldi ve Osmanlı devletinin itibarını daha da aşındırdı.

¹⁹ Kent, Marian, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, İstanbul, s.27

²⁰ Ülman A.H., *Birinci Dünya Savaşı'na Giden yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, 2002, Ankara, s.105

²¹ Abid Roumani, *Essai Historique et Technique sur la dette Publique Ottomane*, 1927, Paris s. 52

3.3. KAYNAKLAR

“Osmanlı İmparatorluğu elindeki kaynaklar özellikle maddi yetersizlikler nedeniyle işlenemiyordu. Madeni kaynaklar aslında savaş ekonomisi için devlete büyük yarar sağlayabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında bulunan bazı madeni kaynakları şöyle sıralayabiliriz: Maden kömürü, krom, manganez, petrol, demir, bakır ve kurşun.

Sadece demir yollarına ya da denize yakın yerlerde bulunan kaynaklar işlenebiliyordu. Geriye kalanlara ise neredeyse ulaşamıyordu. İmparatorluk yılda sadece 900.000 ton maden kömürü çıkarırken, İstanbul’un tek başına 3.650.000 tonluk bir ihtiyacı bulunmaktaydı. Toplamda, ithal edilen maden ve yakıt, ihraç edilenin üç katına ulaşmıyordu. Almanlar bunu bildikleri için, Türklere ellerindeki madenler karşılığında kömür satıyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu yılda ortalama 11.000.000 Türk liralık tarımsal ürün ithalatına karşılık sadece 4.600.000 liralık ihracat gerçekleştirebiliyordu. İş gücünün, eğitimin ve gerekli ekipmanın eksikliği bu tablonun tersine çevrilme ihtimalini ortadan kaldırıyordu.”²²

3.4. SAVAŞ ÖNCESİ (1910–1914) SİYASİ DURUM

“1910 yılında, Büyük Britanya’nın İstanbul büyükelçisi şu tahminde bulunmuştu:

‘Jön-Türk rejiminin başarıya ulaşması için 25 yıllık bir barış dönemi gereklidir’. Ancak, bu yeni rejim 25 aylık bile bir soluk alma dönemi bulamamıştı. Bulgar bağımsızlığı ve Bosna-Herek’in Avusturya tarafından işgali ile hükümet yeni ve zorlu problemlerle karşı karşıya kaldı. Bağdat’taki isyanı küçükten büyüğe savaşlar, başkaldırımlar, silahlı çatışmalar, yenilgiler, aşağılamalar izlemişti. Gemi her yerinden su almaktadır: Yemen, Arnavutluk, Makedonya başkaldırılarına karşı durmak gerekliydi. Eylül 1911 deki İtalyan saldırısının ardından kayıplar ile Ekim

²² Larcher C.M, *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Etienne Chiron, 1926, Paris, s.67–68

1912 de anlaşma imzalanmasının hemen ardından Balkan Savaşları başladı. Bükreş ve İstanbul anlaşmaları, Osmanlı'nın Balkanlardaki 6.000.000 vatandaşından 4.200.000'nini kaybetmesini onayladı.

Tüm bu savaşlar ve karışıklıklar, Türk Hazinesi'ne pahalıya mal oldu. Bütçe açığını arttırıp borçların büyümesine neden oldu.”²³

3.5. SİLAHLANMA ZORUNLULUĞU

Bu büyük borçluluğa rağmen, Babiâli devlet gelirlerinin yaklaşık % 50'sini askeri harcamalara ayırmaya devam etti. “Neredeyse tamamen askeri gereksinmelere ayrılan "olağanüstü harcamalar" da hesaba katılırsa, yük daha da büyüktü. Askeri harcama, İmparatorluğa yönelik iç ve dış tehditlerle meşrulaştırılıyordu. Balkanlar'da milliyetçiliğin gelişmesi, Osmanlı sınırları içinde potansiyel düşmanlar, dışarıda da irredantist²⁴ devletler yarattı. Osmanlı ordusu, askeri güçleriyle boy ölçüşmesi umut bile edilemeyen Büyük Güçlerden çok, bu tür muhaliflere karşı bir muhafız olarak düşünülüyordu.

Maliye Nazırı Cavid Bey gibi bazı İttihatçılar, çok ihtiyaç duyulan reformun silahlı kuvvetlerin önceliklerine feda edildiğini iddia ederek, yüksek askeri harcamaları eleştirdiler. Ancak Ocak 1913'te İttihatçılar iktidarı ele geçirdikten sonra, askeri bütçe kısıldı. İronik bir şekilde, Cavid Bey askeri harcamalarda yaklaşık %30'luk bir kısıntıyı öngören 1914–1915 bütçesini, savaşın patlak vermesinden iki ay önce sundu. Bütçe 4 Temmuz'da Meclis'e geldi ve fazla tartışılmadan kabul edildi.”²⁵

²³ Duroselle J.B., *Intérêts et Impérialisme Français Dans L'Empire Ottomane*, Publications de Sorbonne, 1977, Paris, s.279

²⁴ NOT: Başka ülkelerdeki kendi etnik kökenlerinden halkların yaşadığı toprakları da ülkesine katma siyaseti izleyen devletler kastedilmiştir

²⁵ Kent, Marian, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt, Yayınları, 1999, Ankara, s.28–29

3.6. MALİYE’NİN SAVAŞ ÖNCESİ DURUMU

“Kırım Savaşı zamanından beri Osmanlı Devleti bütçeleri her sene açık vermiş ve bu açıklar her zaman dış borçlanmalarla karşılanmıştır. Öyle ki, biriken borçların faiz ve itfa masraflarının bütçe içindeki yeri, yıldan yıla artarak, savaşın hemen öncesinde, (yukarıda da değinildiği üzere) toplam bütçenin üçte birine ve vergi tahsilâtının % 40’ına kadar yükselmiş bulunuyordu.”²⁶

“Bu fasit daireden kurtulmanın çaresi, geliri masrafları karşılayacak seviyeye çıkarmak olmakla beraber, bu yolda ciddi bir teşebbüse gidilmediğinden, bütçe açıkları zamanla müzmin ve alışılmış bir hal almıştı. Gelirlere nazaran, bugünkülerle karşılaştırılamayacak kadar hafif olan vergiler, ticarete, sanayie, serbest mesleklere hemen hiç yüklenmiyor, orta ve yüksek dereceli maaşlarda ise, o da 1912’den itibaren, % 3 nispetini aşmıyordu. Böyle bir ortamda, mali bir ıslahata gitmek, bugünkü anlayışa göre hem basit hem de zaruri görünmekle beraber, zamanın maliyecileri, buna yanaşmıyor, dış borçlanmaya başvurmayı daha elverişli buluyorlardı.”²⁷

Yukarıdaki bölümde Osmanlı İmparatorluğu’nun savaş öncesindeki ekonomik ve mali durumu incelenmiştir. Bu incelemeye dayanarak denilebilir ki, farklı bir biçimde olsa da, Osmanlı için de ilk bölümde anlatılmış olan ‘savaşı ekonomik bir ünite’ olarak görme durumu söz konusudur. Osmanlı için, büyük devletler gibi sömürgelerin ya da etkinlik bölgelerinin paylaşımını yeniden düzenleyerek kendi lehine çıkarlar sağlama arzusunda olduğu elbette söylenemez. Ancak onun sorunu daha da yaşamsaldır. 2-3 yüzyıl öncesine kadar tüm dünyanın kaderinde söz sahibi olan saygın bir süper güçken gittikçe zayıflamış ve artık kendisi bir yarı-sömürge haline gelmiş durumdadır. Öyle ki büyük güçler, onun toprakları üzerinde “etkinlik bölgeleri” elde edebilmek için rekabet halindedirler. Osmanlı’nın emperyal bir gelenekten gelme kadroları geleceği görmekte, bir süredir gayret ettikleri gibi tekrar etki alanlarını genişletip saygın bir devlet halinde gelebilme ve Duyun-u Umumiye, kapitülasyon, yabancı uyruklulara verilen ticari ayrıcalıklar gibi

²⁶Eldem, Vedat., *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.83

²⁷Eldem, Vedat., *A.g.e*, aynı yer

ekonomik prangalardan da, siyasi prangalardan olduğu gibi kurtulmak için savaşı bir çıkar yol olarak görmüş olabilirler.

Bir sonraki bölümde teorik olarak savaş masraflarını karşılamamanın yolları, daha sonrakilerde ise; 1.Cihan Harbi sırasında özelde Osmanlı'nın, (gelecek bölümde “somon” diye adlandırılacak halkın tüketimi için savaş masraflarından kalan kaynakların etkin kullanılması için alınmış önlemlerle beraber) genelde başlıca muharip devletlerin bu yollardan hangilerine ne sebeplerle ne oranda başvurduklarını incelenecektir.

4. SAVAŞ MASRAFLARINI KARŞILAMANIN YOLLARI

Uzun süreli bir dayanıklılık “savaşı başladığında masrafların karşılanabilmesi için en uygun önlem; para harcama imkânını sınırlamak ve bundan sonra paranın nasıl harcanacağını mümkün olduğu kadar tüketicinin kararına bırakmaktır. Toplam üretimi kaynakların ve organizasyonun elverdiği en yüksek rakamlara çıkarmak gerekir. Ne arttırılabilirse o ihraç edilir. Eldeki mevcut ulaşım olanakları ve yabancı ülkelerden çekilebilir döviz varlıkları konusunda kabul edilebilir miktar göz önünde tutularak ne ithal edilebilirse o edilir. Üretimle ithalatın toplamından ihracat ile savaş masrafları çıkarıldığında kalan, ülke içindeki sivil halkın tüketimini verecektir. Elbette ki bu miktar, diğer bileşenlere bağlıdır. Açıktır ki halkın tüketiminin arttırılması; savaş masraflarına ayrılan kaynağın azaltılması ya da diğer ülkelerdeki sermayeyi tüketmek pahasına olacaktır.

Ya siviller için bir tüketim düzeyi belirleyip savunma ve ihracat için ne kalacağı araştırılmalı, ya da savunma işleriyle ihracat ihtiyaçlarını topladıktan sonra sivillere ne kalacağı hesaplanmalıdır.

Barış zamanında ‘somunun²⁸’ büyüklüğü yapılan üretime bağlıdır. Ancak savaş durumunda somunun boyu tespit edilmiş olur. Daha çok çalışarak daha çok savaşılabılır ancak daha çok tüketilmemelidir.

Somunun boyu tespit edildiğinde ortaya şu çıkar: Halk para kazancını arttırarak tüketimini arttıramaz. Hâlbuki tüketimi arttıracığına inanıldığından kazanç arttırılmaya çalışılır ki, bu genelde böyledir. Her bir tüketici, sarf edilecek daha çok parası varsa kendi tüketimini arttırabilir. Ancak somunun boyu belirlendiğinde, birey ancak başkalarının zararına kendi payını arttırabilir.

²⁸ NOT: Somun ile halka ayrılan tüketim miktarı kastedilmektedir

Bir savaşta tüketime ayrılacak emtia miktarını azaltmak gerekir ve herhalde bu miktar barış zamanındakinden fazlaya çıkarılamaz. Bunun sonucu olarak, tüketicilerin cebinde bulunan ve harcanacak para miktarı artsa da bununla satın alınacak emtia miktarı artmamış olacaktır. Satılacak şeyleri kısıtlayan sınıskı bir düzen kurmakla beraber, tüketilecek her kalem mal için azami bir fiyat konmasına ve bunun neticesi olarak satın alınacak bir şey kalmamasına ve müşterinin cebi dolu fakat eli boş olarak eve dönmesi istenmiyorsa geriye iki şık kalır: Ya piyasadan satın alma kabiliyetini kaldıracak bir çözüm bulmalı, ya da fiyatlar mevcut malla masrafın artan miktarını eritecek dereceye çıkıncaya kadar yükseltilmelidir; başka tabirle enflasyona başvurulmalıdır. Ayrıca kısıtlatıcı bir düzenin karaborsa yaratacağı da unutulmamalıdır. Fiyatlardan başka denge kuracak tek usul budur.(enflasyona başvurmak).

Gönüllü tasarruflar yeterli derecede olsa, bu amaca ulaşmak mümkündür. Gönüllü tasarrufların faydası vardır ve hiç değılse meselenin sınırlarını o derece daraltır. Ancak şahsi tüketimlerden yapılacak her tasarruf ya başka bir tüketicinin durumunu kolaylaştıracak, ya da savaş olanaklarının genişletilmesini mümkün kılacaktır. Fakat gönüllü tasarrufun bir dünya savaşında yeterli gelmesi ihtimali çok azdır.²⁹

Yukarıdaki bölümde bir dayanıklılık³⁰ mücadelesinde teorik olarak savaşın nasıl finanse edilmesi gerektiğı anlatılmıştır. 1.Dünya Savaşı'nın, bu derece dayanıklılık gerektirecek bir çatışma olacağını taraflardan hiçbiri kestirememiş, uygulamalar çoğı zaman koşulların doğırdıkları zaruretler sonucu yapılmışlardır denilebilir. Almanya yaklaşık on senedir planı hazır bulunan 6 haftada Fransa'yı işgal etme harekâtının başarılı olacağını ve Rus arlığı seferberlik sonuçlarını alana kadar kuvvetlerini doğı cephesine kaydırıp, kısa sürede onları da dize getirebileceklerini düşünüyordu. İngilizler ise, çok üstün donanmaları sayesinde uygulayacakları abluka ve sömürgelerinden elde edecekleri kaynaklarla kısa sürede üstünlük sağılayabileceklerini umuyorlardı. Fransızlar ile Ruslar, bağılaşıkları

²⁹ Keynes, J.M., 1943. *Harb Masrafları Nasıl Karşılanır?*, Maliye Mecmuası, sayı 27, Sene 7, Cilt 8, şubat-Mart, s.6-32. ve Maliye Mecmuası, sayı 28, sene 7, Cilt 8, Nisan-Mayıs, s.188-206.

³⁰ NOT: Dünya Savaşları gibi, savaş alanında ilk anda bulunan hazır kuvvetlerin savaşın sonucunu ilk anda belirleyemeyeceğı, ülkenin iktisadi ve sanayii kapasitesinin savaş süresince topyekûn seferber edilmesi gereken savaşlardan bahsedilmektedir.

İngiltere ile beraber, Almanya ile Avusturya-Macaristan bloğunun pek çok cephede savaşmak zorunda kalarak kısa sürede yılgınlığa düşeceğini hesaplamaktaydılar. Osmanlı Devleti ise, müttefiklerinden gelecek yardımlar ile kendi cephelerinde üstünlük sağlayabileceğini ve üstün Alman “savaş makinesinin”, Alman endüstrisinin desteği ile zafere çabuk ulaşabileceğini düşünmüştür. Tarafların hesapları bunlar ise de, uzun süren cephe savaşları sırasında her ülke önce yapmış olduğu stoklarla, sonra iç ve dış borçlanmalarla ile olağanüstü vergilerle, ülke dışında kaynakları olanlar onları ülkeye aktararak, en nihayetinde de emisyon ve enflasyona başvurarak savaşı finanse etmeye çalışmışlardır.

Bir sonraki bölümde cihan harbine katılan bazı büyük güçlerin nasıl finansman kaynaklarına başvurdukları incelenecektir.

5. DÜNYADA SAVAŞIN FİNANSMANI

“İngiltere, müttefiklerine verdiği avanslar dışında, savaş için 35.300 milyon İngiliz lirası harcamıştı. Fransa'nın savaş gideri 24.300 milyon İngiliz lirasını buluyordu. Almanya'nınki ise 37.770 milyon İngiliz lirasına ulaşmıştı. Savaşın finansmanı, daha önceki savaşlarda olduğu gibi, vergi geliriyle, kısa yada uzun vadeli borçlanmayla veya emisyonla karşılanmıştı. ABD borçlanarak savaşı finanse etti. 1916 yılında 1.188 milyon dolar olan devlet borcu 1919'da 25.482 milyon dolara yükseldi. Bu paranın yarısına yakını müttefiklere borç vermek için borçlanılmıştı. Bu arada federal devlet gelirlerinde de bir artış olmuş, 1916'da 782,5 milyon dolar iken 1920 yılında 6694,6 milyon dolara yükselmişti.”³¹

Avrupa ülkeleri ise savaşın finansmanında borçlanmaya öncelik vermişlerdi.. Vergi gelirleri savaş giderlerinin çok sınırlı bir kısmını oluşturuyordu. Örneğin, Avrupa'da vergi gelirleri savaş giderleri içinde en yüksek paya sahip olan “İngiltere'de bu oran yüzde 37, Fransa'da yüzde 20, Almanya'da yüzde 13, A.B.D.'de yüzde 46 dolaylarındaydı.”³² İngiltere'nin 31 Mart 1914 günü biten mali yılı geliri 200 milyon İngiliz lirasıydı. Savaş yıllarında vergi gelirlerinin sürekli artışı sonucu 1918/19 mali yılında bütçe 889 milyon İngiliz lirası gelir gösteriyordu. Ancak vergi gelirleri borçlanmalara oranla düşük bir düzeydeydi. Savaş başlangıcında devlet borcu 678 milyon İngiliz lirası iken 31 Mart 1920'de 7859 milyon İngiliz lirasına yükselmişti. Bu rakam İngiltere'nin müttefiklerine ve dominyonlarına verdiği borçları da içeriyordu. Savaşı borçlanmayla finanse eden diğer bir ülke Fransa'ydı. Fransa'nın devlet borcu 31 Temmuz 1914'te 34.000 milyon

³¹ Toprak, Zafer, 1982, *Türkiye'de “Milli İktisat” (1908–1918)*, Yurt Yayınları, 1982, Ankara, s.234–235

³² Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, , s.83

frank iken 1920'nin ilk gününde 240.000 milyon franga yükselmişti. Vergi gelirleri ise savaşın ilk yıllarında düşüş göstermişti.

Almanya'da, yeterince etkin bir vergi yapısı olmayışı nedeniyle, vergi gelirlerinin savaş giderlerindeki yeri çok sınırlı kalmıştı. Alman vergi sisteminde gelir ve kazanç vergisi hâsılatı federe devletlerin ve yerel yönetimlerin payına düşüyordu. Barış döneminde Reich, gelirini büyük ölçüde dolaylı vergilerden ve bazı olağanüstü vergilerden elde ediyordu. Aşırı kazanç ya da savaş kazançları vergisi ancak 1916 yılında yürürlüğe sokulabilmişti. Fakat bu verginin de büyük bir katkısı olmamış, savaş yıllarında mevzuatın karışıklığı nedeniyle ve tırmanan enflasyon sonucu devlete pek büyük bir gelir sağlayamamıştı. 1913–1914 mali yılında Reich 'in geliri 3600 milyon marktı. Vergi gelirleri savaşın ilk yıllarında bir ölçüde düşmüş, sonra ise belirgin bir artış göstermişti.

Devlet borçları 1913 yılında 4800 milyon marktı. Alman hükümeti savaşın başından 31 Mart 1920'ye kadar 222.000 milyon mark iç borçlanmaya gitmişti. Savaşan diğer ülkeler de, Fransa ve Almanya'ninkine benzer bir politika izleyerek savaşı borçlanma ve enflasyonla finanse etmişlerdi.

1914–1918 döneminde bütün bu borçların yanı sıra savaşan ülkeler sürekli kâğıt para emisyonunda bulunmuşlardı. Fransa Bankası'nın banknotları 1913 sonunda 5.713 milyon frank iken 1919 sonunda 37.274 milyon franga ulaşmıştı. İngiltere tedavüle "currency notes", Almanya ise "Reichsbank notes" sürmüştü.

Almanya'nın borçlarının neredeyse tümü iç borçtu. Bu arada, Alman hükümeti Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan'a kredi açmıştı. Müttefikler ise kendi aralarında karmaşık bir borçlanma sistemi kurmuşlardı. Savaş yıllarında Fransa sürekli dış borca başvurmuştu. ABD savaşa girinceye kadar yükün büyük bir kısmını İngiltere omuzladı. Daha sonra ABD kredileri ağır bastı.

Savaş yıllarında para ve kredi enflasyonunun yanı sıra, mal ve hizmetlere aşırı talep ve üretimdeki düşüş hızlı fiyat artışlarına neden oldu. 1913–1919 döneminde toptan eşya fiyat ortalamaları oran olarak İngiltere'de % 155, Fransa'da

% 256, Almanya'da % 315, (İtalya'da %266, Hollanda'da % 204, İsveç'te %230, Japonya'da % 136) ve ABD'de % 106 artış kaydetmişti.”³³

Bu bölümde kabaca savaşıyan büyük devletlerin harbin finansmanı için ne gibi enstrümanlar kullanmış olduğu sayısal verilerle gösterilmeye çalışılmıştır. Görüldüğü üzere her ülke, bir önceki bölümde kısaca bahsedilmiş olan yöntemlerden kendi şartlarına uyanları kullanmıştı. Elbette her ülkenin kendine has özellikleri vardı. Almanya ve Avusturya-Macaristan, ablukalar nedeniyle ve Avrupa dışı devletlerden ne finans ne de hammadde yardımı alamadıkları için yavaş yavaş bir ‘tükenme ekonomisi’ uygulamak zorunda kalmışlar, vergilerden başka, iç borçlanmaya ve emisyonu gitmişlerdi. Fransa ve Rusya, uluslararası piyasalardan borçlanabilen İngiltere’nin bankerlik rolünü üstlenmesi sonucu finanssal ihtiyaçlarının büyük bölümünü bu sayede karşılamışlar, sonraları İngiltere’nin rolünü A.B.D. üstlenmiş, İngiltere’nin kendisine de kredi açmıştır.

Osmanlı’nın harp finansmanına, belki de daha büyük sorunlar yaratan halkın iâşesi ile beraber aşağıdaki bölümde değinilecektir.

³³ Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908–1918)*, Yurt Yayınları, 1982, Ankara, s.234–235

6. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ EKONOMİK SORUNLARI; HALKIN İAŞESİ VE SAVAŞIN FİNANSMANI

“Tarihinde çok savaşlar geçirmiş olan Osmanlı devleti savaşla ilgili iktisadî meselelerde de zamanla hayli tecrübe sahibi olmuştur. 1914 savaşına iştirakten evvel iktisadî sahada alınan çeşitli karar ve önlemler ve bilahare askerî görevlerinin millî istihsale zarar vermeyecek şekilde ayarlanması teşebbüsleri bunu göstermektedir. Bununla beraber o zamana kadar daha çok mevziî ve orduların çarpışması şeklinde cereyan etmiş savaşların millî ekonomi üzerindeki etkileri derin olmamıştır.

Birinci Cihan Harbi ise ilk defa olarak bir milletler mücadelesi haline dönüştüğünden, ortaya çıkan iktisadî meseleler çok daha kapsamlı ve hayatî bir mahiyet kazanmıştır. Bu meseleler karşısında Osmanlı devleti ve diğer bütün muharip devletler gerektiği kadar hazırlıklı bulunmamışlardır.”³⁴

“Normal zamanda ekonomide üretim; tüketim, devletin mal ve hizmet alımları, yatırım ile net ihracatın toplamına eşittir.”³⁵ Dolayısıyla tüketim, üretimden kamu sektörünün mal ve hizmet alımlarını, yatırım miktarını ve net ihracatı çıkararak bulunabilir. Savaş zamanındaki tüketim ise 4. bölümde bahsedildiği üzere, üretimden savaş harcamaları ve net ihracat çıkarılarak bulunabilir.³⁶

Savaş sırasında tüketimin belirlenmesine diğer tüm savaşan devletler gibi, Osmanlı’da da ihtiyaç duyulmuştur. Fakat 3. bölümde bahsedilmiş olan sebeplerden dolayı savaş zamanı dışında dahi bütçe dengesi kuramayan Osmanlı için bu daha da zor bir durum yaratmıştır. Endüstri devriminin gerisinde kalmış bir

³⁴ Eldem, Vedat, *Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşı’nın Ekonomik Sorunları*, Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975, Ankara, S.373

³⁵ R.Dornbusch/S.Fisher, *Makroekonomi*, Akademi Yayınları, 1988, Ankara, S.49

³⁶ NOT: Devletin savaş harcamaları dışında mal ve hizmet alımı yapmadığı ve yatırıma gidilmediği varsayımı ile.

devlet olan Osmanlı'nın üretim kapasitesi kendisine zor yetecek durumdaydı. Osmanlı'nın, örneğin İngiltere'nin sahip olduğu gibi dış ülkelerden çekilebilecek sermayesi yoktu ve başlıca ihracat yaptığı ülkeler düşman tarafında kalmıştı. Bütün bunlara savaş harcamaları için gereken muazzam kaynak ihtiyacı eklenince halkın tüketimi için yeterli kaynak kalmıyordu. Açlık sınırındaki halkın iâşesi problemlerinin çözülmesi, en az savaşın kendisinin finansmanı kadar önemli problemler doğurmuştur.

Bu nedenle savaşın finansmanından önce, halkın iâşesi ile ilgili problemler için başvurulacak yollara göz atılacaktır.

6.1. HALKIN İAŞESİ

6.1.1. ZİRAAT VE HAYVANCILIK

“12 Mayıs 1914 tarihinde çıkarılan Askeri Mükellefiyet Kanunu ve sonraları buna ek olarak çıkarılan kanunlarla yapılan sürekli çağrılarla silâh altına alınanların sayısı her sene artıyordu.”³⁷ “Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında, imparatorluk 2.523.000 asker toplamış bulunuyordu.(Bu sayı 1918'de 2.850.000 sınırına ulaşmıştı) Bunlar azınlıktan olmayan Türk çocuklarıydılar. Oysa bu dönemde Anadolu'daki Türk nüfusu 8–9 milyon dolaylarındaydı. Bir başka deyişle 20–35 yaşları arasındaki erkekler tarımdan uzaklaştırılmışlardı”³⁸ “Çoğu tarlalarda üretim yapabilecek çağda bulunan bu büyük kitlenin zirai ve dolayısıyla iktisadi faaliyet sahasından uzaklaştırılması, memleket ekonomisi üzerinde çok ağır sonuçlar doğurmuştu. Çünkü silâh altına alınanların %80'ini uzaktan veya yakından ziraatla ilgisi bulunanlar teşkil ediyordu. Bu da savaş süresince ziraatın geçirdiği ve bütün memleketi etkisi altında bırakan buhranın en önemli sebeplerinden biriydi. Çünkü ziraatla uğraşan bu insanlar en verimli çağlarında gelişigüzel üretim mahallerinden uzaklaştırılıp askere alınıyorlardı. Bu durum anlaşılıp tedbir olarak zirai

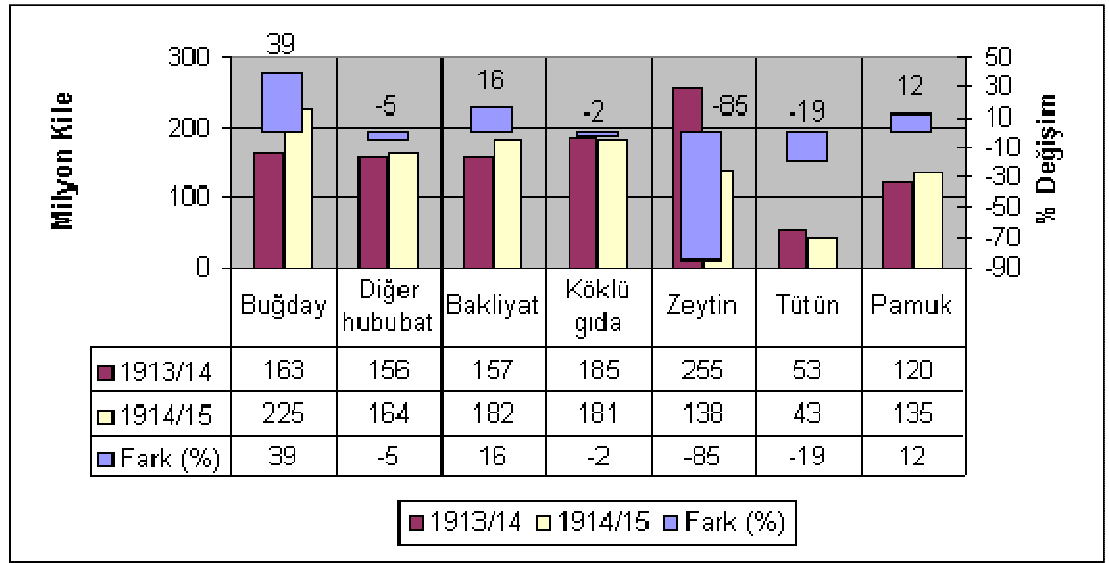
³⁷ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, S.33(Ticaret ve Ziraat Nezareti verilerine dayanarak)

³⁸ Müderrisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının malî kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1990, Ankara, s.16-25

mükellefiyet konulduğu zaman iş işten geçmiş, uğranılan zararının telafisi imkansız hale gelmişti.

Savaşın hemen öncesine bakacak olursak, mahsulât olarak 1914 yılı bir evvelki yıla nazaran bol mahsullü bir hasat yılı olmuştu. Ürünler itibariyle iki yılı kıyaslayacak olursak;

Şekil 3: Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş öncesi mahsul³⁹

Yukarıdaki şekilden de görüldüğü gibi, 1914 yılında bir önceki yıla nazaran ziraatın artışı ortalama % 13 civarında olmuş ve hissedilir eksilmeler yalnız zeytin ve tütünde kaydedilmişti.”⁴⁰

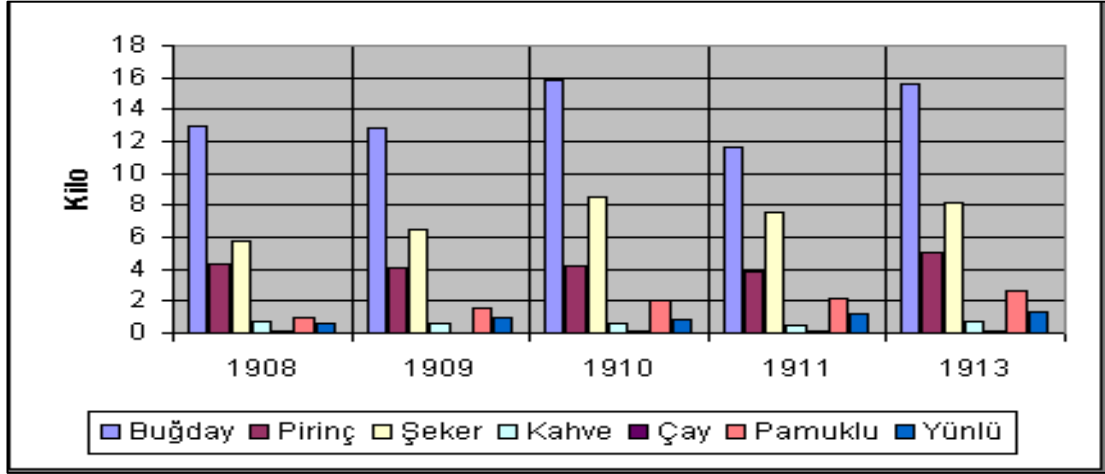
“Bol bir mahsulle sonuçlanan 1914 ziraî kampanyasına ilaveten Balkan savaşlarından beri devamlı bir artış kaydeden ithalat neticesinde özellikle ihtiyaç maddelerinden bol miktarda stoklar meydana getirilmişti. Aşağıdaki grafikten görüleceği üzere, Rumelilin kaybına rağmen, 1913 yılındaki ithalat özellikle 1908/1911 yılları ortalamasının üstünde oluşmuş, öyle ki nüfus başına düşen miktarlarda büyük artışlar meydana gelmiştir.”⁴¹

³⁹ Kaynak: Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, S.33'deki tabloya dayanarak çizilmiştir.

⁴⁰ Eldem, Vedat, *A.g.e.*, S.33(Ticaret ve Ziraat Nezareti verilerine dayanarak)

⁴¹ Eldem, Vedat, “*Cihan harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları* “ Türkiye İktisat tarihi semineri, 1975, Ankara s. 374

Şekil 4: Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş öncesi nüfus başına kilo olarak düşen gıda maddeleri ithalatı (Arabistan hariç)⁴²

Böylece memleket ihtiyaca yetecek bir gıda maddeleri stoku ile harbe girmiş bulunuyordu. “İdareli bir şekilde kullanıldığı takdirde, bu maddelere ait stokların memleketin altı aylık ihtiyacını karşılayabileceği hesaplanmıştı. Fakat savaşın uzun süreceği ve ticaret yollarının hemen hemen tamamen kapanacağı önceden tahmin edilemediğinden, savaşın gereklerine uygun, uzun vadeli bir iâşe sisteminin planlanması ve tatbiki hususlarında çok geç kalınmıştır.”⁴³ “Bu stokun idareli bir şekilde kullanılması için alınan tedbirlerin yetersizliği ve bilhassa üretimi teşvikte geç kalınması, iâşe dengesinin pek kısa zamanda bozulmasına sebep olmuştu. Daha 1915 yılında, buğday ekilisinde 4 milyon dönüm, üründe ise %30 oranında bir azalma kaydedilmiş, bunun sonucu olarak önce şehirlerde sonra bütün memlekette kıtlık başlamıştı.

Üretimdeki gerilemenin 1916'da da devam etmesi üzerine durum iyice kötüleşince Almanlar ülkenin ziraat ekonomisine müdahale ettiler. Ziraatı içine düştüğü bunalımdan kurtarmak için her nezarete bir elemanlarını yerleştirerek bunlara bazı ıslah ve teşvik projeleri hazırlattılar ve bunları ilgili mercilere kabul ettirdiler. O zamana kadar takip ettikleri, İstanbul'da kurdukları Merkez Mübaya şirketi kanalıyla piyasada bulabildikleri her çeşit maddeyi satın alarak kendi ülkelerine sevk etme politikasının kendi aleyhlerine döneceğini anlayan Almanlar artık bu şirket vasıtasıyla Osmanlı'yı sömürme değil, kalkındırma politikalarını

⁴² Bkz. EK 1- Grafik Veri Tabloları, Tablo 3

⁴³ Eldem, Vedat, *A.g.e.*, s. 374

uygulamaya koydular. Bu zamana kadar piyasadan topladıkları zeytinyağı, yumurta, bakliyat ve zahire gibi ülke içinde zaten fazlasıyla ihtiyaç duyulan malları, kendi ülkelerine sevk ederek Osmanlı dış ticaretinde ilk kez ihracat fazlasına sebep olmuşlar fakat bunların sonunda kurummasına yol açmışlardır. Hazırladıkları yeni zirai kalkınma planlarına göre Ziraat Nezaretinde, üretimi teşvik ve planlamayı sağlayacak bir komisyon kurulmuş ve başına bir Alman getirilmişti. Nezaretin bütün teşkilatları seferber edilmiş, çiftçiye tohumluk, tarım aletleri dağıtılmış, çeşitli yerlerde ziraat kursları açılmış, üretim alanlarına ziraat mühendisleri ve memurları gönderilmişti.⁴⁴ Konya ovasının sulama işlerinde Almanların yardımıyla 60 bin hektar toprak yeniden ziraata açılmış, ürün bereketli olmuş, hektar başına verim 800 kilodan 2000 kiloya yükselmışti. Almanya'dan sipariş edilip memlekete getirilen ziraat aletleri, zirai mekteplerin bulunduğu Edirne, Bursa, Ankara ve Adana vilayetlerine dağıtılmış, ancak siparişi verilip parası ödendiği halde bu aletlerin birçoğu harbin sonuna kadar memlekete getirilememişti.

Ziraat Nezaretinde yapılan bu çalışmalara paralel olarak, Ziraat Bankasının ıslahatına da çalışılmış, 1917'de çıkarılan kanunla bankanın teşkilat ve kredi işleri yeniden düzenlenmişti.⁴⁵ Kefilli kredi sistemine ek olarak menkul kıymet ve zirai mahsul karşılığında rehinli kredi sistemi de getirilerek bunların kredi verme imkânı arttırılmıştı.

Ziraatla uğraşan nüfusun kitleler halinde gelişi güzel askere alınmasıyla zirai üretim üzerinde oluşan negatif etkiyi hafifletmek amacıyla 18 Eylül 1916'da Zirai Mükellefiyet Muvakkat Kanunu kabul edilmişti. Çünkü bütün işler sırtlarına kalan kadın ve çocukların tüm gayretlerine rağmen üretimi normal seviyede tutmak mümkün olamıyordu. Bu kanuna göre çiftçi olup askeri hizmet dışında kalan erkek ve kadınlar ziraatta çalışmakla mükellef tutulmuşlar, çiftçi olmayıp askeri hizmet dışında kalanları da mükellefiyete tabi tutmaya hükümet yetkili kılınmıştı. Ayrıca çiftçiler, sahip oldukları hayvanların her çifti için en az kırk beş dönüm (41 dekar) ve bu hayvanların dişilerinin her çifti için 35 dönüm (32

⁴⁴ NOT: Bu arada Suriye'de büyük tahribat yapan çekirgelerin önü alınmış ve sırf bunun için Ziraat Nezareti bütçesine 20 milyon kuruş aktarılmıştı.

⁴⁵ NOT: Bankanın umum müdürlüğüne Almanya Hazine Nezareti müdürlerinden B. Kautz atanarak burası da Alman güdümüne sokulmuştu. Kautz mütarekeye kadar bu görevi sürdürmüş, mütarekeden sonra 1923 yılında tekrar bu göreve getirilmişti.

dekar) toprak işlemeye mecbur tutulmuştu. Birden fazla çift hayvanı olanların hayvanları gerektiğinde müsadere edilecek fakat çift hayvanları kesinlikle kasaplık olarak satılamayacaktı. Her çiftçi günde en az sekiz saat çalışmaya mecbur kılınmış, 500 dönüm ve üzerinde ekimde bulunanlar askerlikten muaf tutulmuş, 1000 dönüme kadar tarla sürenlerin iki, bundan fazla sürenlerin ise 3 işçisine askerlikten izin verilmişti. Sahibi tarafından işletilmeyen arazinin köy ve kasaba namına ektirilmesi kararlaştırılarak topraklardan azami istifade imkânları aranmıştı.”⁴⁶

“İlk ağızda bazı faydaları görülen bu politika, ağırlaşan şartlar karşısında, uygulama zorlukları ile karşılaşmış ve umulan neticeyi vermemiştir. Ziraat kalkındırılmamış, üretim düşmeye devam etmiştir. Zirai üretimin ve halkın iâşesinin en önemli maddesi olan buğdayın 1913/14 yılları üretimi 100 kabul edilirse, 1916 yılında 75 seviyesine, 1917’de 65’e ve 1918 de 62 ye düşmüştür.”⁴⁷ “Yıllara göre üretimi sürekli düşerken fiyatı ise anormal derecede artmıştır. 1913’te 0.97 kuruş olan buğdayın toptan fiyatı 1917’de 15 kuruşa varmış %1500 gibi çok fahiş bir artış yaşanmıştı.

Bunun bir sebebi de Tekâlif-i Harbiye suretiyle oluşturulan komisyonlar vasıtasıyla köylünün elinden kendisine yetecek kadar üründen fazlası alınarak bedelinin de peşinen ödenmemesiydi. Bu, köylüyü daha az üretim yapmaya itiyordu. Çünkü hem ürünün fazlasına el konuyor, hem de parasını peşin alamıyordu. Parasını aldığı zaman da o para değerinden çok şey kaybetmiş oluyordu.

⁴⁶ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, , s.38. Kaynak gösterilen yazarın notu: Bu hesaplamalarda Erzurum, Bitlis, Bağdat, Basra, Kudüs, Hicaz ve Yemen hariçtir

⁴⁷ Eldem, Vedat, “*Cihan harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları*” Türkiye İktisat tarihi seminer Metinler/Tartışmalar, 1973, Ankara s. 379

NOT: Buğday üretimi Almanya, Avusturya ve Bulgaristan derecesinde bir gerileme göstermemekle beraber, yine de harbin son yılında, normal bir yıl olan 1913’e oranla % 30’a yakın, iyi bir mahsul yılı olan 1914’e nazaran ise % 47 nispetinde bir düşüş kaydedilmişti. Daha geniş bilgi için bkz.: Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, s.33-39

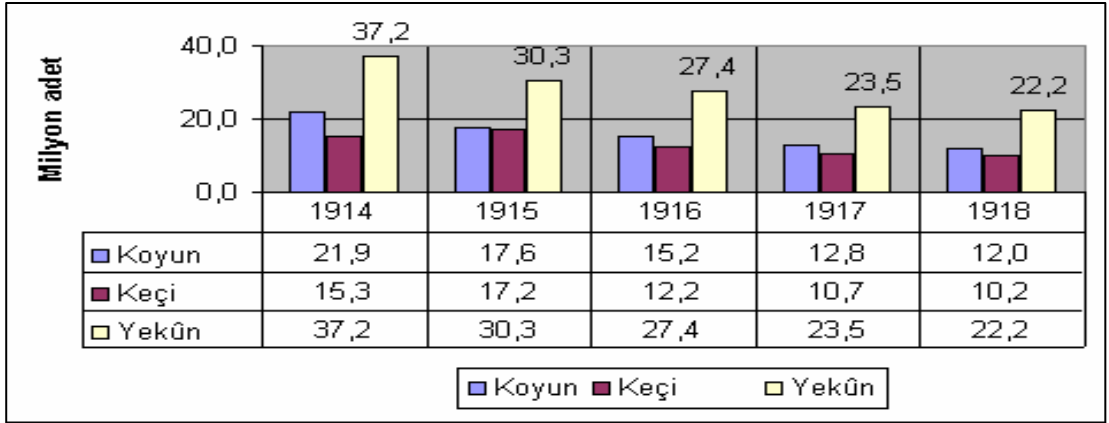
Savaş yıllarında, savaş öncesi zirai üretim seviyelerini az çok muhafaza eden vilayet ve livalar Aydın, Karesi, Bursa, Eskişehir ve Adana'dan ibaret olup diğer bütün bölgelerde önemli gerilemeler olmuştur.

Üretim düşüklüğü özellikle geleneksel ihraç maddelerinde çok netti. Bunun en önemli sebebi savaş içinde ihraç imkânlarının hemen hemen ortadan kalkmış olmasıydı. Bunu bir tabloda inceleyecek olursak (1000 ton):”⁴⁸

Tablo 1: Geleneksel İhraç Malları Üretimi(1000 ton)⁴⁹

	Tütün	K.Üzüm	K.İncir	Fındık	Pamuk	Yaş Koza	Zeytinyağı
1913	53,31	69,0	20,9	51	120	7,61	49
1914	43,87	60,8	17,6	52	135	5,23	20
1915	13,87	50,4	15,4	21	15	3,54	22
1916	14,91	44,8	19,8	19	10	2,98	16
1917	17,01	33,6	15,4	14	10	1,35	8
1918	21,04	28,0	17,6	18	15	2,37	6

Şekil 5: Savaş Yıllarında Küçükbaş Hayvan Mevcudu⁵⁰

“Bu dönemde hayvan mevcudu da, ağnam resmi tahsilâtının seyrinden takip edilebildiği kadar, büyük bir gerileme kaydetmiş bulunmaktadır.”⁵¹

⁴⁸ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.37. Bu hesaplamalarda Erzurum, Bitlis, Bağdat, Basra, Kudüs, Hicaz ve Yemen hariçtir

⁴⁹ Eldem, Vedat, *A.g.e.* s.38

⁵⁰ Eldem, Vedat, *A.g.e.*, Aynı yerdeki tabloya dayanarak çizilmiştir

Yukarıdaki grafikten de görülebileceği üzere, “koyun ve keçinin toplam sayısı savaşın başladığı 1914 yılında 37,2 milyon iken 1918'de 22,2 milyona düşmüştü. Koyun ve keçi mevcudundaki bu azalmalar hububat üretimiyle aşağı yukarı denk seyretmiş fakat et, süt ve yumurta üretimi muhtemelen daha da çok düşmüştü.” “1916 yılının yaz aylarına kadar İstanbul'da et sıkıntısı çekilmediği gibi fiyatlar da diğer gıda maddelerine nazaran fazla artmamış bulunuyordu. Fakat aynı yılın sonlarına doğru fiyatlarda ani bir yükselme olmuş ve şehirde etin yokluğu duyulmaya başlanmıştır. Gittikçe vahimleşen bu hal karşısında önlem olarak 1 Kasım 1917 tarihli bir tebliğ ile İstanbul halkına haftada 3 günden fazla et yememesi gerektiği bildirilmiştir. Fakat disipline alışmamış İstanbul halkının bu tebliğe riayeti kısa sürmüş, öyle ki harbin sonuna doğru şehirde et ancak fahiş fiyatlarla temin edilebilmiştir.”⁵²

“Hükümet, dikkate değer bir basiretle, daha harbe girmeden iâşe işlerini tanzim için yerinde bazı tedbirler almıştı. Önce 24 Temmuz 1914 tarihli bir kararla, yiyecek maddeleri ve canlı hayvan ihracatı durdurulmuştu. Seferberlikten bir hafta sonra, 9 Ağustos tarihinde, iâşe işleriyle ilgilenme ile halkın ve ordunun ihtiyaçlarını teminle mükellef, Harbiye, Dahiliye ve Maliye Nazırlarından müteşekkil özel bir komisyon kuruldu. Harbiye Nezaretine bağlı Levazımat-ı Umumiye dairesi vasıtasıyla piyasada stok fazlalarının tespit ve toplanmasına başlanmıştır. Ordunun talebini karşılamak için Tekalif-i Harbiye komisyonları savaşın ilk aylarında, buğdayın yanı sıra tüccarın elindeki koyun, patates, fasulye, nohut, sadeyağ, soğan gibi maddelerin %25 ine el koymuştu.”⁵³ “Fakat müsaderecilerin⁵⁴ çalışma tarzı iş çevrelerinde memnuniyetsizlik uyandırmış ve mallar peyderpey piyasadan çekilmişti. Harp tekâlif⁵⁵ suretiyle el koyma yönteminin uygulamasındaki aksaklıklar kısa zamanda

⁵¹ Eldem, Vedat, “*Cihan harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları*” Türkiye İktisat tarihi semineri Metinler/Tartışmalar, 1973, Ankara S. 379

⁵² Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, , s.37. Kaynak gösterilen yazarın notu: Bu hesaplamalarda Erzurum, Bitlis, Bağdat, Basra, Kudüs, Hicaz ve Yemen hariçtir

⁵³ Toprak, Zafer, *A.g.e*, s.128

⁵⁴ NOT: Müsadere: Yasak edilen bir şeyin kanuna göre elden alınması.

⁵⁵ NOT: Tekalif: Vergi

Üretim mahallerinde de tahribat yapmış, üretici müsadere korkusuyla ekimi sınırlamıştı.”⁵⁶

“te yandan, seferberlik ilanı zerine Anadolu demiryollarında bir ayı aşkın bir süre asker sevk edildiğinden, bu hatlarda buğday ve un taşımacılığı yapılamamıştı. Ayrıca tüccarın elindeki unun bir kısmına da el konması, İstanbul’da ekmeklik un ihtiyacının karşılanmasını büyük ölçüde aksatmıştı... Seferberliğın ilk sevkıyatının son bulması üzerine durum bir ölçüde düzeldi. Anadolu hattında tüccara günde 30 vagon ayrılarak İstanbul’un Anadolu’ya bağılantısı tekrar kuruldu. Bu arada tüccarın yanı sıra, şehremaneti bizzat kendi adına buğday alımına girişti. 28 Kasım günü emanet, kendi elinde ve piyasada bulunan unun, şehrin ancak 4 günlük ihtiyacını karşılayabildiğini görmüş, Bulgaristan’dan un getirmeye karar vermişti. Öte yandan, gerek Anadolu’dan, gerekse dışarıdan getirilecek mala ordu tarafından el konulduğı takdirde şehremaneti tarafından tazmin edileceğı bildirilerek tüccarın kaygısı giderilmek istendi. Kasım ayında yayınlanan bir genelge ile ‘mültezimlerin yedindeki zahireyle Emanet ve teslis suretiyle köylerde ihale olunan aşar zahiresinin askeri ihtiyaca yeteceğı belirtilerek bundan böyle halk ve tüccarın elindeki zahireye kat’iyyen vaz’iyyet edilmemesi kararlaştırıldı.”⁵⁷

“İstanbul’da un dağıtımını önceleri belediye tarafından, fırınlara bulundukları mahallerin nüfusu oranında un verilmek suretiyle yapılmış, halka bir somundan fazlasını almaması tavsiye olunmuştu. Bu uygulamadan istenen sonuç alınamayınca 27 Ocak 1915 tarihinde buğday alım ve dağıtım işleri için, başında İttihat ve Terakki’nin önde gelenlerinden Kara Kemal’in bulunduğı Esnaflar Cemiyeti⁵⁸ görevlendirilmiş ve bütün değıirmenlerin hükümet (cemiyet aracılığıyla) hesabına çalışmaları sağılanmıştı. Demiryollarında zahire nakliyatına mahsus vagonlar tahsise tabi tutulduğından cemiyete tüccar üzerinde etkili bir kontrol ve tercih hakkı tanınmış oluyordu. Cemiyet bu hakkını bazı tüccarları, özellikle de Türk olmayanlarını zahire ticaretinden tasfiye etmekte kullanmıştı.

⁵⁶ Toprak, Zafer, *A.g.e*, s. 127–130.

⁵⁷ Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, İstanbul, Homer Kitabevi, s.129

⁵⁸ Cemiyet’in bu iş için kurduğı şirketin ismi Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye’dir

Piyasada fiyatı hükümetçe belirlenen dağıtım tabi ekmekten başka serbest fiyattan satılan ve kalitesi daha yüksek olan bir ekmek daha çıkarılmaktaydı. Bu iki ekmek arasındaki fiyat farkı gün geçtikçe büyümüşü. Dağıtılan ekmeğin miktarı da gün geçtikçe azalmış, somunda başlayan dağıtım 1916'da nüfus başına 250, 1917'de 150 dirheme kadar düşmüştü. Ekmeğin kalitesi de gittikçe bozulmuş; zamanla arpa, mısır, yulaf, bakla ve hatta süpürge tohumu katılarak yapılan ekmek halkın sağlığına etki edecek kadar kalitesinden kaybetmişti.

Ekmeklik un sanayinin yani değirmenciliğin İstanbul'da inkişafına⁵⁹ harpten önce Rusya ve Romanya unlarının rekabeti engel oluyordu. Çünkü eski gümrük tarifesine göre buğday ve un aynı resme tabi olduklarından, buğday getirmektense doğrudan doğruya un ithali tüccarın daha çok işine geliyordu. Oysa Anadolu buğdayının İstanbul'da maliyeti nakliye masraflarından dolayı yabancı buğdaya nazaran daha yüksekti. Savaş içinde un ithali imkânlarının ortadan kalkması İstanbul ve İzmir'de değirmenciliğin inkişafına yol açmıştı. Fakat buğday üretimindeki düşüş yüzünden beklenen atılım olmamıştı.”⁶⁰

“İstanbul'da Esnaf Cemiyeti'nin icraatı zamanla ciddiyetini kaybetmiş, cemiyet üyeleri şahsi menfaatler peşine düşmüşler ve bu suretle adam kayırma ve suiistimaller çoğalmıştı. Halka dağıtılan ekmeğin kalitesi bozuluyor, serbest piyasadaki fiyatı ise durmadan yükseliyordu. Bu vaziyette bu duruma ve halkın ve basının sürekli şikâyetleri üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti daha liberal bir sistemin denenmesine taraftar oldu. Gıda maddeleri nakliyatı serbest bırakıldı, harp tekâlifî suretiyle el koyma usulü kaldırıldı. Ancak bu liberal uygulama uzun sürmedi ve 26 Kasım 1915'te hububat ve erzak nakliyatı yeniden sınırlamaya tabi tutuldu. 1915 yılının sonunda Sırbistan'ın Merkezi Devletler tarafından işgali üzerine Avusturya-Macaristan ve Almanya ile doğrudan doğruya demiryolu bağlantısı kurulmuş ve ilk olarak stokları çoktan tükenmiş olan şekerin ithaline başlanılmıştı. İmparatorlukta muhtelif sebeplerden dolayı şeker sanayi kurulamadığından ihtiyaç tamamen ithalatla karşılanıyordu.

⁵⁹ NOT: İnkişaf: Açılma. Meydana çıkma. Yetişme

⁶⁰ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, S.41

14 Aralık 1915 tarihli bir kararla, hububat gümrük resminden muaf tutulmuş ve Romanya'dan bir miktar buğday ithal etmek mümkün olmuştu. Ayrıca yolların açılmasından yararlanılarak Almanya'dan demiryolları için yük vagonları tedarik edilmiş ancak ordunun ihtiyacı karşısında bunlardan çok azı zahire ve erzak nakline tahsis edilebilmişti.”⁶¹

İttihatçı çevre, benimsediği uluslaşma süreciyle uyumlu olarak 1910’lu yıllarda esnaf cemiyetlerinin kurulmasını desteklemiş ve gerekli kanunları çıkararak “İstanbul’da oluşturulmuş olan 51 cemiyeti 1915 yılında Esnaflar Cemiyeti çatısı altında birleştirmişti. Savaş yıllarında da esnaf kuruluşlarını desteklemiş, gayri Müslim ticaret erbabı karşısına Müslüman esnaf çıkarılmıştı. Bu amaçla, esnaf cemiyetlerine Şehremaneti aracılığıyla önemli meblağlar aktarılmıştı. Nitekim bir süre sonra Kara Kemal’in kurduğu “milli şirketler” ve Milli İktisadiyat Bankası sayesinde hükümetin nakdi yardımına gerek kalmamış, esnaf dernekleri Kara Kemal’in özlem duyduğu teşkilatlanmayı gerçekleştirmişlerdi. İstanbul’un un ve buğday iâşesini sağlayan ve “kıtlıkla istifçilik ve karaborsacılığın bir arada yürüdüğü bir ortamda (Esnaf Cemiyeti’nin sahibi olduğu) Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye’nin iktisadi faaliyetleri kamuoyunda bir dizi tepkilere neden olmuştu. Cemiyet aracılığıyla bazı kişilerin zengin edildiği söylentisi giderek yaygınlaşmış, siyasal bir örgütün ticari faaliyette bulunması hoş karşılanmamaya başlamıştı.”⁶²

“Kamuoyunda doğurduğu yankılardan sonra Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye’nin faaliyetlerini sürdürmesi düşünülemezdi. Zaten buna gerek de kalmamıştı. İaşe işinin başında kim olursa olsun, (1910’lardan beri İttihatçılarca desteklenen ve himaye edilen) “Milli Şirketler” olmaksızın İstanbul’un beslenme sorununa çözüm bulunamazdı. Nitekim Şubat 1916’da (Valilikten Şehreminliğine getirilen) Şehremini İsmail Canbolat Bey, iaşe işlerinin Emanet’çe devralınması için Babıâli’ye başvurmuş ve gerekli ödeneği elde etmişti. Ardından devreye ordu girdi ve 5 Mart 1916 günlü yasayla un sıkıntısı çeken yörelerin gereksinimini belediyeler adına ordunun sağlaması kararlaştırıldı. Bu amaçla Harbiye Nezaretine 500.000 liralık avans verilmişti.”⁶³ “İsmail Canbolat, Esnaf Cemiyetini İaşe işlerine müdahaleden men etmiş,

⁶¹ Eldem, Vedat, *A.g.e.*, S.41-47

⁶² Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*, s.277

⁶³ Toprak, Zafer, *A.g.e.*, S.282

dağıtımda daha adil esaslar uygulamaya ve halk ihtiyaçlarının ön planda tutulmasına çalışmıştı. Bununla beraber günden güne artan kıtlıkla ilgili ortaya çıkan suistimaller karşısında, hükümet, taşrada valilerin, İstanbul'da Şehremanetinin yetkilerini artırmak zorunda kalmıştı. 18 Nisan 1916 tarihli muvakkat kanunla valiler ve İstanbul şehremini lüzum gördükleri takdirde değirmenlere el koymaya, gıda maddelerinin azami satış fiyatını saptamaya, ihtiyaç maddelerinin satış biçimlerini tayin ve belirlemeye yetkili kılınmışlardı. Aynı yılın 23 Temmuz tarihli iâşe kanunu ile spekülasyonu önlemek ve tüketim ve dağıtımda daha adilane bir uygulama sağlamak amacıyla, memleket bölgelere taksim edilmiş (3 bölgeye), bu bölgeler dışına zahire ihracı yasaklanmış, bölgelerde zahire fazlasının satışını kontrole bir heyet memur edilmişti. Bu heyet Dâhiliye Nazırının denetimi altında, Levazımat-ı Umumiye Reisi, Maliye ve Ticaret Müsteşarları ve Ziraat Bankası Umum müdürü ile Dâhiliye Nazırının görevlendireceği kimselerden oluşuyor ve heyet başkanı emrine olmak üzere 3,5 milyon liralık bir ödenek ile işe başlıyordu.”⁶⁴

“Heyet narh⁶⁵ yoluyla piyasaya doğrudan müdahaleden kaçınıyor, temel tüketim maddelerinin karneye bağlanmasının fiyat artışlarını önleyeceğini savunuyordu. Ancak, ilkesel olarak narha karşı tavır alınmışsa da temel tüketim maddesi ekmek için narh uygulamak zorunda kalınmış, 14 Ekim 1916 tarihinde büyük kentlerde azami ekmek fiyatları saptanmıştı.”⁶⁶ “Bu fiyatlar (kuruş/okka) tüketim mahallerine göre şöyle tespit edilmişti, Ankara ve Konya'da 2, Bursa ve İzmir'de 2,5, Trakya'da 3 idi. İstanbul'a mahsus harp ekmeğinin okkası 1,5 kuruştan satılmakta iken bu fiyat, maliyetin altında bulunduğu düşüncesiyle 6 Kasım'da iki katına yükseltilmişti. Ancak bu azami fiyat politikası sadece bir hafta devam ettirilebilmiş, 21 Ekim'de fiyatların tayini yeniden valilerin yetkilerine bırakılmış ve bunların artışını önlemek için nakil araçlarının tahsisi işi İâşe Komisyonu'na verilmişti. Ayrıca zahire satışı izninden ve nakil vasıtası tahsisinden % 15–20 nispetinde bir karla yetinecek tüccarın faydalanabileceği ilan edildi. 10 Mart 1917 tarihli kararla düzeni kontrol görevlerinin doğuracağı masrafları

⁶⁴ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.41–47

⁶⁵ NOT: (Aslı "Nirh" dir) Yiyecek maddelerine belediyenin koyduğu fiyat.

⁶⁶ Toprak, Zafer, *Türkiye'de "Milli İktisat" 1908–1918*, s.286

karşılama üzere, Merkez İaşe Komisyonu bütçesine 3,5 milyon liralık⁶⁷ tahsisat ilave olundu.”⁶⁸

“Anadolu'nun birçok yerlerinde iaşe işleri İstanbul'dan daha perişan bir durumda bulunuyordu. Harbin ilanını takiben memlekette meydana gelen göç hareketleri yerleşmiş ticaret düzenini bozmuştu. Rum halkının Trakya'dan ve Ege'den alınarak Anadolu'da iskânı, Ermeni sürgünü ve Rus istilasından kaçan Doğu Anadolu halkının İç Anadolu'ya akını memlekette iktisadi bir karışıklık meydana getirmiş, ağır ve hesapsız müsadereleler iktisadi faaliyeti felce uğratmıştı. 1916 yılının sonlarında durum bilhassa Lübnan'da felaket halini almış, açlık o derece umumileşmişti ki, uluslar arası yardım kuruluşları itilaf devletlerinin de müsaadesiyle, bu bölgeye erzak sevkine çalışmıştı. Buna karşılık İzmir, Ankara ve Kütahya gibi vilayetlerde alınan yerinde tedbirler sayesinde halkın iaşesi ile ilgili işlemler nispeten daha düzgün bir şekilde cereyan ediyordu.”⁶⁹

Ancak bu önlemler, halkın iaşe sorununa daimi bir çözüm getiremedi ve tekrar narh yoluna gidildi. “1917 Nisanında İstanbul'da şehremaneti'nin, taşrada ise belediyelerin belli başlı besin maddelerine ve diğer zorunlu tüketim maddelerine azami fiyat koyabilecekleri ve gerektiğinde bu fiyat üzerinden satın alıp, dağıtımına gidebilecekleri bir yasa ile belirlendi.”⁷⁰ “18 Nisan 1917 tarihli "Gıda ve diğer ihtiyaç maddelerinin satış ve dağıtımı" hakkındaki kanuna göre, İstanbul'da şehremaneti, taşrada belediyeler, çeşitlerini ilan edecekleri ihtiyaç maddelerine azami fiyat tayinine ve bunların alış ve satış biçimlerinin tespitine yetkili kılınmışlardı. Bu yetki Nazırlar Meclisi kararıyla İstanbul'da Merkez İaşe Heyetine, Taşrada İaşe Tali komisyonlarına devredilebilecekti.”⁷¹

Öte yandan, üç bölgeyi iaşe örgütünün yetersiz kaldığının görülmesi üzerine; “Nisan 1917'de bir nizamname ile iaşe bölgeleri yeniden düzenlenmiş, Osmanlı

⁶⁷ NOT: Bazı kaynaklarda 3 milyon olarak geçer.

⁶⁸ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, s.41-47

⁶⁹ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.41-47

⁷⁰ Toprak, Zafer, *Türkiye'de "Milli İktisat 1908-1918"*, s.287

⁷¹ Eldem, Vedat, *A.g.e*, S.41-47

toprakları bu kez 5 bölgeye ayrılmıştı.”⁷² “Bölgeler dışına zahire ihraç edilmeyecek, iâşe işleri bölgeler içinde devir olunacaktı. Memleketin taksim edildiği bölgelere giren vilayet livalar şu şekildeydi;

1. Bölge; İstanbul, Trakya, bütün Marmara çevresi, Ege vilayetleri, Eskişehir, Ankara. Konya ve Kastamonu
2. Bölge; Diyarbakır, Mamura tül Aziz, Maraş, Urfa ve Antep
3. Bölge; Sivas, Trabzon, Kayseri, Samsun ve Sinop
4. Bölge; Adana, Halep, Şam, Beyrut, Kudüs, Cebel-i Lübnan ve İçel

Her bölgede, Umumi İaşe Heyetine bağlı bir bölge merkez heyeti kurulacak, satış ve dağılım işlerini bu heyetler devralacaktı. İaşe teşkilatında görev alan Almanların tavsiyeleriyle oluşturulan dağıtım sistemine paralel olarak memlekette serbest bir piyasanın sınırsız olarak işlemesi, dağıtım düzenini etkiliyor ve beklenen neticenin alınmasını önliyordu. Dağıtıma tabi maddeler aynı zamanda piyasada serbestçe satılıyor, şeker 110 kuruştan, fasulye 40 kuruştan alıcı buluyordu. Diğer taraftan dağıtımdaki aksaklıkların sürüp gitmesi ve karaborsacılığa mani olunamaması halk arasında memnuniyetsizlik yaratıyor, şikâyetlerin önü alınamıyordu. İaşe Heyeti gıda maddeleri üzerindeki spekülasyonu frenlemek ve fiyatlara hâkim olmak maksadıyla tüccar ve esnafı beyannameye tabi tutmayı düşünmüş, bu şekilde ilk satıcıya kadar dönüş yapmak suretiyle fiyatların her safhada geçirdikleri değişiklikleri takip ve kontrol etme imkânına sahip olabileceğini düşünmüştü. Kabul edilen beyanname usulünde, ilk satıcıya % 25, tüccar ve komisyoncu araçılara % 2 nispetinde bir kar tanınmıştı. Fakat tatbikatta yetersiz bir teşkilata ve sınırlı imkânlarla sahip merkez ve tali iâşe heyetlerinin bilhassa İstanbul gibi geniş bir piyasayı kontrolleri altında bulundurmaları mümkün olamamıştı. Aynı sebeplerden dolayı ve idari makamlarla teşrik-i mesai etmesinden, et tüketim ve dağıtımıyla ilgili alınan kararlar ve sarf edilen gayretler semeresiz kalmaya mahkûm oluyordu.”⁷³

⁷² Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat 1908–1918”*, s.287

⁷³ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, s.45

NOT: Teşkilata bağlı memurların sayısı, 500 kadar ve bunun yarısına yakın bir kısmı İstanbul’da görevli bulunuyordu.

İstanbul'da iaşe işlerinin organizasyonu için önce ihtiyacın belirlenmesi gerekiyordu. Bu sebeple “24 Mayıs 1917 günü İstanbul'da bir nüfus sayımı yapılmış, ordu mensupları, yabancılar ve süt çocukları dışında İstanbul'da 710.000 tüketicinin yaşadığı saptanmıştı.”⁷⁴ “Bu durumda eldeki 5 bin ton şeker ve 50 bin ton fasulye stoklarına göre, nüfus başına günlük istihkak olarak 15 gram şeker ve 300 gram fasulye düşmekteydi ki bunların okkasının sırasıyla 20 ve 10 kuruştan satılması kararlaştırılmıştı.”⁷⁵

1917 yılının ortalarında, savaşın başından beri denenen örgütlenme biçimlerinin hiç birinin iaşe sorunun çözülmesini sağlayamadığı bir kez daha görüldü. “İaşe, Babiâli'nin temel sorunlarından biri olmaya devam ediyordu. İaşe sorununun iaşe heyetlerince çözölemeyeceğinin anlaşılması üzerine görevin bir kez de ticaret için zorunlu tüm taşıt araçlarını savaş nedeniyle elinde bulunduran Harbiye Nezareti'ne verilmesi düşünülmüş, 18 Ağustos 1917 tarihli "İaşe-i Umumiye Kararnamesi" ile Harbiye Nezaretine bağlı İaşe umum müdürlüğü kurulmuştu. (ve kurulan iaşe heyeti bütün varlığı, alacak ve borçlarıyla birlikte bu umum müdürlüğe devredilmişti) Bu kararnameyle seferberlik süresince ordu, kurumlar ve ihtiyacı olan yöreler halkının iaşesi Harbiye Nezareti'nce üstleniliyordu.”⁷⁶ “Bu suretle ordu ve sivil halkın iaşe işleri birleştirilmiş ve bir elden idare edilmiş oluyordu. Bu umum müdürlük bir yıl sonra, 30 Temmuz 1918 tarihli kararname ile İaşe Nezaretine dönüştürölmüş ve başına eski esnaf cemiyeti reisi Kara Kemal getirilmişti. Nezaret feshedilen teşkilatın görevlerini devralmış ve karaborsayı önlemeye yönelik geniş yetkilerle donatılmıştı. Ayrıca demiryollarında askeri sevkıyat dışındaki bütün nakliyat işleri ve Seyr-i Sefain idaresine ait gemilerden gerektiği kadarı bu nezaretin emrine verilmişti. Aynı zamanda toprak mahsullerinden aynen alınan öşür, Maliye Nezareti ile birlikte kararlaştırılacak fiyat üzerinden bu nezarete devredilmiş ve Romanya ve Ukrayna gibi yerlerden Osmanlı Devleti hissesine düşen ve düşecek her nevi maddelerin

⁷⁴ Toprak, Zafer, *Türkiye'de "Milli İktisat" 1908-1918*, s.287

⁷⁵ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, s.41-47

⁷⁶ Toprak, Zafer, *Türkiye'de "Milli İktisat 1908-1918"*, s.287-288

NOT: Umum müdürlük; ordu ile bilumum müesseselerin ihtiyacı olan mahaller halkının ekmeklik ve yemeklik hububatının satışı, icap eden yerlere sevki ve dış memleketlerden tedariki ordu ve ahalinin iaşelerini temini için lüzum görölecek diğer maddeler ile hareket ve aydınlatmaya ait maddelerin tedarik ve dağıtım işleriyle görevlendirilmişti.

sarf ve dağıtım işleri yine bu nezarete verilmişti. Dış memleketlere ihracına izin verilen maddelerin çeşitlerini tayin etmek nezaretin teklifi üzerine nazırlar heyetine ait olmakla birlikte ihraç izinlerini vermek nezaretin yetkileri arasına alınmıştı. İaşe Nezareti ayrıca gıda ve ihtiyaç maddeleri imal eden fabrika, değirmen, fırın, imalathane gibi müesseseleri, kara ve deniz nakil vasıtalarını bedelleri karşılığında himayesine almaya yetkili kılınmıştı. Nezaretin merkez ve taşra teşkilatı için 1918 mali yılının son yedi ayına ait olmak üzere 913 bin lira ve alım satım işleri için beş milyon lira tahsis edilmişti.

Buğday ve un fiyatları o tarihlerden en yüksek seviyelerine ulaşmış olduğundan, dağıtım ekmeğinin fiyatını sabit tutmak politikası pek pahalıya mal oluyor, günlük sübvansiyon 20 bin lirayı buluyordu.

İaşe konusunda bütün yetkileri şahsında toplamış bulunan Kara Kemal'in nazırlık icraatı kısa sürmüş ve semeresiz olmuştu. Yapılan işler kırtasiye işlerini çoğaltmak, iltiması olağan hale getirmek, eşe dosta memuriyet dağıtmaktan ibaret kalmıştır. Esasen durum iflah olmaz bir hale gelmişti ve rejim yıkılmak üzere bulunuyordu. Öyle ki bu durum, harp müddetince iktidarı elinde tutmuş olan İttihat ve Terakki hükümetinin, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından önce çekilmek zorunda kalmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştu.⁷⁷

İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı içindeki iaşe durumuna genel olarak bakılacak olursa, zirai üretimin büyük ölçüde düşmesi ve ithalat imkânlarının zail olması dolayısıyla kıtlığın seneden seneye ağırlaştığı ve harbin sonunda gıda tüketiminin sulh zamanına kıyasla, ortalama % 40 nispetinde azaldığı söylenebilir. Dolayısıyla yetersiz bir dağıtım sisteminin neden olduğu aksaklıklar ve fahiş fiyatlarla işleyen bir serbest piyasanın mevcudiyeti ve şehirlerdeki fakir

⁷⁷ "Her türlü yolsuzluk, istifçilik, spekülasyon, irtikap ve ihtilasa rağmen, bu devrede bugünkü anlamda büyük servetler yapıldığı iddia olunamaz. İktidar mevkiinde bulunanlardan zengin olmuş kimseyi zikretmek mümkün olmadığı gibi, ikinci ve üçüncü plandaki memurlardan da servete kavuşmuş olanlar nadirattandır." Eldem, Vedat, *A.g.e.* s.47.

ve orta halli nüfusun mağduriyetine sebep olmuş ve varlıklılar ile yoksullar arasındaki gıda dengesizliğini büsbütün bozmuştu.”⁷⁸

6.1.3. FİYAT VE ÜCRETLER

Savaş süresince alınmış olan tüm önlemlere rağmen iâşe işlerindeki başarısızlığın temel sebepleri incelendiğinde şunlar görülür. İthalat imkânları ortadan kalkmıştı. Üretim ülkenin kendi ihtiyaçlarını karşılamasına yetecek seviyede değildi. Savaşın son yıllarında zirai üretim yarı yarıya düşmüştü. Üretimi gerçekleştiren işgücü iktisadi hayattan çekilip, cepheye sürülmüştü. Seferberlik sebebiyle ordunun da ihtiyaçlarının da had safhaya çıktığı göz önüne alındığında kıtlık baş göstermişti.

Diğer yandan savaş harcamalarının karşılanabilmesi için piyasa artan miktarlarda kağıt para sürülmüştü. Halkın zaten bu paralara güvensiz olduğu göz önüne alındığında; halk, arz edilen her ürünü, kağıt paraları elinden çıkarmak için talep eder olmuştu. Öte yandan zaten zaruri ihtiyaç maddelerine olan talep karşılanamıyordu. Sonuçta piyasadaki her zaruri ürüne adeta hücum edilir olmuştu.

Vesika yöntemi kullanılsa da, diğer yandan bir serbest piyasanın işlemesine mani olunamamış, serbest piyasada, hatta karaborsada fiyatlar arz ve talep kaidesine göre alabildiğine yükselmişti. Bahsedilen fiyat artışları bir dayanıklılık savaşı ve sürekli seferberlik durumu olan her ülkede gerçekleşmiştir. Sadece sıkı bir vesika yönteminin geçerli olduğu Almanya'da perakende fiyatları nispeten sabit tutulabilmiştir. Fakat toptan fiyatlar orada da diğer ülkelerdeki trendin dışında kalmamıştır.⁷⁹

“Özellikle ekmek, şeker gibi en zaruri ihtiyaç maddeleri dışında, iâşe teşkilatı veya belediyeler, fırsat düştükçe başka gıda veya ihtiyaç maddelerini uygun fiyatlarla halka dağıtarak fiyatları kontrol altında tutmaya çalışmışlardı. Mesela

⁷⁸ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, s.41-47

⁷⁹ Bazı ülkelerin fiyat artışıyla ilgili bkz.. *A.g.e.* s.48.

Ekim 1917'de zeytinyağının serbest piyasadaki fiyatı 140 kuruşken 88 kuruştan, kaşar 130 kuruş yerine 40 kuruştan, gazyağı 110 kuruş yerine 8 kuruştan dağıtılmıştı. Yine aynı tarihlerde karaborsayla mücadele komisyonu piyasada fiyatı 350 kuruş olan yerli erkek ayakkabısını 125 kuruştan sattırmıştı. İstanbul'da serbest ve kontrol altındaki piyasalarda perakende fiyatları bütün çabalara rağmen artış gösteriyordu. Bu fiyat artışı 1914 ile 1918 kıyaslanacak olursa serbest piyasada % 1700 oranında olmuştu.”⁸⁰

“İstanbul'a kıyasla diğer vilayetlerde hayat hiçbir zaman bu kadar pahalalanmamıştı. Örneğin İzmir'de fiyatlar İstanbul'a oranla % 250–300 oranında düşük, birçok vilayetlerde bunun bile altında kalmıştı. Yalnız kıtlığın had safhaya geldiği Suriye, Filistin ve bilhassa Cebel-i Lübnan bölgesinde fiyatları kontrol altına almak mümkün olmadığından buralarda fiyatlar tahminlerin çok üzerinde çıkmıştı. Ege ve Orta Anadolu'da perakende fiyatları savaştan öncesine oranla 1915'te ortalama % 40, 1916'da % 90, 1917'de % 200–250, 1918'de % 400–500 nispetinde artmıştı.”⁸¹

“İstanbul'da ortaya çıkan fiyatlar, memleketin diğer yerleriyle büyük farklar göstermekteydi.”⁸² “Nakliye zorlukları memleketi tek pazar olmaktan çıkarmış, savaş uzadıkça fiyat farkları bölgeden bölgeye büyümüşü. Fiyat seviye değişikliklerinde işe işlerinin iade şekli de önemli bir rol oynamıştı. İzmir gibi dağıtım işlerinin daha düzgün yapılabildiği bir şehirde, gıda maddeleri İstanbul'a nazaran yarı yarıya ucuzlamıştı.

Toptan fiyatlara gelince, bunların ortaya çıkmasını izleyecek ve disiplin altına alacak kurumlar mevcut olmadığından bu sahada tam bir başıboşluk ve düzensizlik hüküm sürmekteydi. Memlekette biri İzmir'de diğeri Adana'da iki ticaret borsası kurulmuştu. Ticaret ve Sanayi Borsası 1892'de kurulmuş ve 1922'ye kadar zahire ve pamuk işlemleriyle uğraşmıştır. 1913'te kurulan Adana Ticaret ve Zahire Borsasıysa işgallere kadar faaliyette bulunmuştu. İstanbul gibi önemli

⁸⁰ *A.g.e.* s.49.

⁸¹ Yalmana dayanarak, *A.g.e.*, s.50.

⁸² Duyun-ı Umumiye İdaresi. İşe Teşkilatı ve İstanbul Belediyesi verilerine dayanarak hazırlanmış fiyatlar tablosu için, bkz. *A.g.e.*, s. 50-51.

bir ticaret merkezinde ise borsa ancak cumhuriyet döneminde kurulmuş, o tarihe kadar alım satım işleri tüccar yazıhanelerinde cereyan etmiş, fiyat hareketleri bir türü merkezileştirilememiştir.

Harp içerisinde hükümet zirai kalkındırma teşebbüslerinde çeşitli tedbirlere başvurmuş fakat bir fiyat politikasıyla mahsulü kıymetlendirmemiştir. Bu nedenle üreticiler ürünlerini piyasa arz etmekten kaçınmış, zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadarını satarak, geri kalanını saklamıştır. Gıda maddeleri talebindeki artış, bunların fiyatlarını görülmedik seviyelere çıkarırken, geleneksel ihraç maddelerine pazar bulunmaması, tütün, üzüm, fındık, incir, pamuk gibi mahsullerin fiyatlarını genel trendin gerisinde bırakmış, bunların ziraatını dahi sınırlandırmış ve tehlikeye düşürmüştü.

Bazı zaruri gıda maddelerinin bölgelere göre farklı olan fiyat hareketlerini göstermek için örneğin buğday fiyatlarının yıllara ve farklı bölgelere göre seyrini aşağıdaki tablo yardımıyla gözlemleyebiliriz.(kilo/kuruş olarak)⁸³

Tablo 2:Bölgelere Göre Gıda Ürünlerinin Fiyat Hareketleri⁸⁴

	İstanbul Toptan	Ankara Üretici	Diyarbakır Üretici	Suriye Toptan	Cebel-i Lübnan Toptan
1913	25,1	14,2	14,4	22,3	25
1914	28,0	16,1	19,3	31,4	40
1915	36,4	29,0	33,5	45,0	90
1916	109,2	56,0	40,5	59,0	240
1917	275	129	125	...	...
1918	347	148		...	...

“İstanbul, Ankara ve Cebel-i Lübnan’da 1916’da olağanüstü bir artış olduğunu görüyoruz. Bunun sebebi savaşın umulandan fazla uzamasıyla bilhassa buralarda baş gösteren kıtlık idi. Ayrıca bu tarihlere kadar mevcut mal stoku fahiş bir fiyat artışını

⁸³ A.g.e.,S.52

Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitabevi, 2003, İstanbul, s.101-102, s.144-145

⁸⁴ A.g.e., Aynı yer

önlüyordu. Fakat artık hem stoklar tükenmiş hem de üretim düşmüş olduğundan fiyatların artışı durdurmak mümkün olmamıştı.

İstanbul'da bazı tahıl ürünlerinin toptan fiyatları ise şu şekildeydi (okka/kuruş olarak).⁸⁵

*Tablo 3: Tahıl Ürünlerinin Toptan Fiyatları*⁸⁶

	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919
Buğday	0,9–1,0	1,0–1,75	5,0–6,0	10–12	30–35	25–30	15–16
Arpa	0,5–0,75	0,75–1,33	3,25–4,5	8–10	20–25	15–20	6,75–7,5
Mısır	0,5–0,6	0,75–1,0	3,0–4,0	6–8	18–22	14–16	7–7,5
Yulaf	0,5–0,6	0,5–0,75	2,0–2,5	5–7	15–17	12–14	76,75–7,5

Diğer bazı maddelerin toptan fiyatları da şu şekildeydi;

*Tablo 4: Bazı Gıda Ürünlerinin Toptan Fiyatları*⁸⁷

	Dakik (kg/krş.)	Dakik (kg/krş.)	Tütün "Orta"	Pamuk (kg/krş.)	Zeytinyağı (kg/krş.)	Koyun Canlı	Yumurta 100 adet	
	İstanbul	İzmir	Samsun	Adana	İzmir	Ankara	Mersin	Ortalama
1913	1,5	1,4	11,3	5,3	5,0	70,0	20,0	16,4
1914	1,7	1,5	11,6	5,7	5,6	91,0	25,0	20,3
1915	1,8	1,6	15,0	6,2	6,3	110,0	40,0	25,8
1916	9,0	7,8	22,0	...	8,9	...	65,0	22,5
1917	18,0	15,5	30,0	...	18,5	...	120,0	40,4
1918	26,5	21,9	32,5	51,5	30,0	650,0	180,0	141,8

“Ücretlere gelince, hayat pahalılığının sürekli artışı karşısında, devlet memurları maaşlarına ilk defa olarak, 18 Eylül 1916 günü kabul edilen bir kanunla zam yapılmıştı.”⁸⁸ “Kanunun kabulü tarihinde İstanbul'da perakende fiyatlar savaştan öncekine oranla iki katından fazla artmış bulunuyordu. Bu kanunla genel idareye bağlı mülki daireler memur ve müstahdemlerinden ayda bin kuruşa kadar maaş alanlara % 20–25 ve 1000 kuruştan fazla maaş alanlara maaşlarının % 15'i nispetinde "fevkalade aylık tahsisat" adıyla zam yapılmıştı. Subay ve askeri memurlara da maaşlarının dörtte biri oranında bir zam yapılmıştı, Bu zamlar her

⁸⁵ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.53.

⁸⁶ A.g.e., s.53.

⁸⁷ Toprak, Zafer, A.g.e., s.145

⁸⁸ Kanun " Harbin devamı müddetince maaşta icra kılınacak zamaim" adıyla yayınlanmıştı.

türlü vergiden muaf tutulmuş ve bunların karşılığı olarak bütçeye 80 milyon kuruş ilave olunmuştu.

20 Mart 1918 tarihli "Muvazene-i Umumiye Kanunu" ile bu zamlar yine fevkalade tahsisat adıyla 1000 kuruşa kadar maaş alanlara daha önce verilmiş olan % 25 zam % 50'ye, 1001 kuruştan 3000 kuruşa kadar maaş alanlara verilmiş olan % 15 zam % 30'a, 3001 kuruştan 7499 kuruşa kadar maaş alanların zammı % 20'ye, 7500 kuruşun üzerinde maaş alanların zammı yine % 20'ye çıkarılmıştı, Ayrıca maaşları 2500 kuruştan fazla olanları Mart ayı maaşlarından her yıl yapılan % 30 nispetindeki kesinti kaldırılmış, polis ve jandarma dahil bütün memurlara harbin sonuna kadar iâşe umum müdürlüğünce her ay askere verilen fiyat üzerinden erzak tevzii edilmesi kararlaştırılmıştır, Dolayısıyla genel olarak maaşlara seviyelerine göre % 20–50 arasında zam yapılmış, devlet dairelerinden ödenen ortalama aylık maaş 1914'te 6 lira iken 1918'de 9 lira olmuştu, Bütün bu zam ve yardımlara rağmen 1918 yılında, tevzii fiyatlarla esas tutulduğunda İstanbul'da memur maaşları harpten öncesine kıyasla seviyelerine göre alım güçlerinin % 60-80'inin kaybetmiş bulunuyorlardı.”⁸⁹

“İşçi ücretlerine gelince, bunlar devlet memurları maaşlarına nazaran, fiyat artışlarına daha iyi intibak ediyorlardı. Harp içinde şiddetle duyulan işçi kıtlığı, ücret ve yevmiyelerin artmasına sebep olmuş, öyle ki harbin sonunda bu ücretler eski seviyelerinin 7–10 misline çıkmış bulunuyorlardı.”⁹⁰

Bu dönemde düzenli defter tutabilmiş olan bazı müesseselerin ücretlerini inceleyecek olursak aşağıdaki tablo ile karşılaşırız.(Tablo 5)

⁸⁹ Bu tarihte. 62.740 memura ayda 37.349.918 kuruş ödeniyordu. bkz. 1332 Muvazene-i Umumhesi. cetvel 15'e dayanarak Eldem, Vedat., s.55.

⁹⁰ A.g.e. s.55. Bu müesseseler, İstanbul Tramvay, Tünel ve Su Şirketleri. Şirket-i Hayriye. Ereğli Şirket-i Osman iyesi.

Tablo 5: Aylık ve Yevmiye Ücretleri Değişimleri”⁹¹

	Aylık Ücret (Osm. Lirası)		Yevmiye (Kuruş)		
	Umumi şehir hizmetleri	Şirket-i Hayriye	Kömür Madeni	Pamuklu Mensucat	Değirmencilik
1913	6	5,7	10,5	6,1	15,1
1914	6,5	5,7	12,5	6,5	15,5
1915	6,5	5,5	15	6,8	16,2
1916	7,5	5,8	25,1	15	30
1917	...	6,1	35	...	40,5
1918	10,5	8,3	60	40	65
1919	15	16	67	45	70

“Görüldüğü gibi belli başlı müesseselerde ödenen ücretlerin, devlet dairelerine nazaran daha iyi bir surette geliştiği söylenemez. Bu dönemde Şirket-i Hayriye’de artış nispeti % 46, diğer müesseselerde % 62 olmuştur. Hâlbuki yine 1914 ile 1918 yılları arasında yevmiyelerdeki artış, kömür madenlerinde % 480, pamuklu mensucatta % 615, değirmencilikle % 420 nispetini bulmuştu.”⁹²

Görüldüğü üzere; fiyatlardaki önüne geçilemez artışı, hemen hiçbir kesimin ücretlerindeki artış karşılayamamıştı. Yalnızca savaş sırasında kıtlık yaşanan başka bir şey olan işçilerin maaşlarında belli bir artış yaşanmış, ancak onlar da genel fiyat artışları karşısında alım güçlerini kaybetmişler, gözle görülür biçimde genel bir fakirleşmeyle karşılaşmıştı.

6.1.4. TİCARÎ İLİŞKİLER

Ticari ilişkileri incelerken Osmanlı’nın savaş öncesi ticaret rotalarına ve başlıca ithalat ve ihracat kalemlerine göz atmak gerekir. İmparatorluk savaş öncesinde, gerekli kara ve demiryolu altyapılarının da hazır olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, ağırlıklı olarak deniz yollarını ve başlıca ticari partnerleri o yol üzerinde olduğu için,

⁹¹ *A.g.e.* s.55. Bu müesseseler, İstanbul Tramvay, Tünel ve Su Şirketleri. Şirket-i Hayriye. Ereğli Şirket-i Osman iyesi.

⁹² Ali İktisat Meclisi Raporları seri A, no2, “Hayat Pahalılığı”, Ankara 1929’a dayanarak, Eldem, Vedat, *A.g.e.*, S.60

Akdeniz'i kullanıyordu. Ancak savaşla beraber boykotlar ve ablukalar sebebiyle hem partnerlerini, hem de ticari yollarını kaybetmiş bulunuyordu.

“Savaştan önce imparatorluk ithalat ticaretinin kıymet itibariyle ortalama % 75'i Akdeniz, % 14'ü Karadeniz, % 1'i Basra Körfezi ve Kızıldeniz yolu ile ve yalnız % 4'ü karadan yapılmakta idi. Savaşın ilk aylarından itibaren tatbikine başlanan abluka vasıtasıyla, en mühim nakliye yolumuz olan Akdeniz, ticarete kapanmış oldu. Müttefiklerimizle doğrudan doğruya ticari münasebetler ancak Sırbistan'ın bunlar tarafından işgalinden sonra demiryolu ve Tuna-Karadeniz bağlantısıyla temin edilebilmişti. Balkan savaşlarını takip eden yıllarda, hızla gelişen dış ticaretimiz, her çeşit emtiadan büyük stoklar oluşturulmasına imkân vermiş ve bu stoklar sayesinde savaşın ilk aylarında, ihtiyaç maddesi bakımından fazla bir sıkıntı çekilmemişti. Ancak 1915 ortalarına doğru, stokların tükenmesi ve hemen bütün ulaşım yollarının kapanması üzerine, memlekette gerek, tüketim maddeleri, gerek savaşın idamesine lüzumlu savaş malzemesi sıkıntısı duyulmaya başlanmış ve bu sıkıntı süratle şiddetini arttırmıştı Öyle ki, aynı yılın sonuna doğru, şeker, çay, kahve ve giyim eşyası piyasada bulunmaz olmuştu. O yıl zarfında yalnız Bulgaristan, Romanya ve savaşa girinceye kadar, Yunanistan ve İtalya'dan pek az ve ihtiyaca hiçbir suretle cevap veremeyecek miktarda ithalat yapılabilmiş, dış ticaret münasebetleri hemen hemen tamamen durmuştur. Bu hal 1915 yılının sonuna ve Sırbistan'ın işgaline kadar devam etmiş, o tarihten sonra yeniden bazı ihtiyaç maddeleri, savaş malzemesi ve mühimmat Almanya'dan getirilebilmişti. Dış ticarete ithalatın finansman bedeli için, Alman hükümetinin Berlin'de lehimize açtığı ve savaştan sonra altınla tediyesi şartı ile Alman hazine tahvilleri avans hesabına zimmet kaydedilmekte ve herhangi bir nakdî tediyeye lüzum kalmamakta idi. Uzun vadeli, limiti sınırsız bir kredi mahiyetinde olan bu hesabın tasfiyesi harbin sonuna bırakılmıştı.

İhracatımıza veya Almanya ve Avusturya'nın bizden satın aldıkları emtiaya gelince, bunların bedeli 1916 yılına kadar nakden ödenmiş, pamuk, yün, ipek, tütün, zeytinyağı, arpa, fındık, incir ve üzüm gibi ihraç maddelerimizin tediyesi için külliyetli miktarda marklar memleket dışına çıkmıştı. Bu durum Alman

parasının Osmanlı Lirasına nazaran bir hayli düşmesine sebep olmuştu. Markın rayicini korumak için, Alman hükümeti, verilen avanslara mukabil çıkarılan kâğıt paradan bir miktarının kendi emrine tahsisini istemiş ve ödemeler bundan sonra Deutsche Bank'ın İstanbul şubesindeki cari hesaptan, Türk kâğıt parasıyla yapılmıştı.

Bu dönemde ticaret mallarının bir mahalden diğerine sevki büyük zorluklarla yapılmakta idi. Başlıca nakliye aracı olan demiryolları askeri nakliyatla kullanıldığından, bunlara vagon tedariki hemen hemen imkânsız hale gelmişti. Buna bir tedbir olarak vagonlar tahsise tabi tutulmuş, bu ise iç ve dış ticaretin hükümetin fiili kontrolü altına girmesine neden olmuştu. Buna rağmen iltimas ve suiistimalin önü alınamamış, vagon ticareti gibi yeni kazanç yolları türemişti.”⁹³

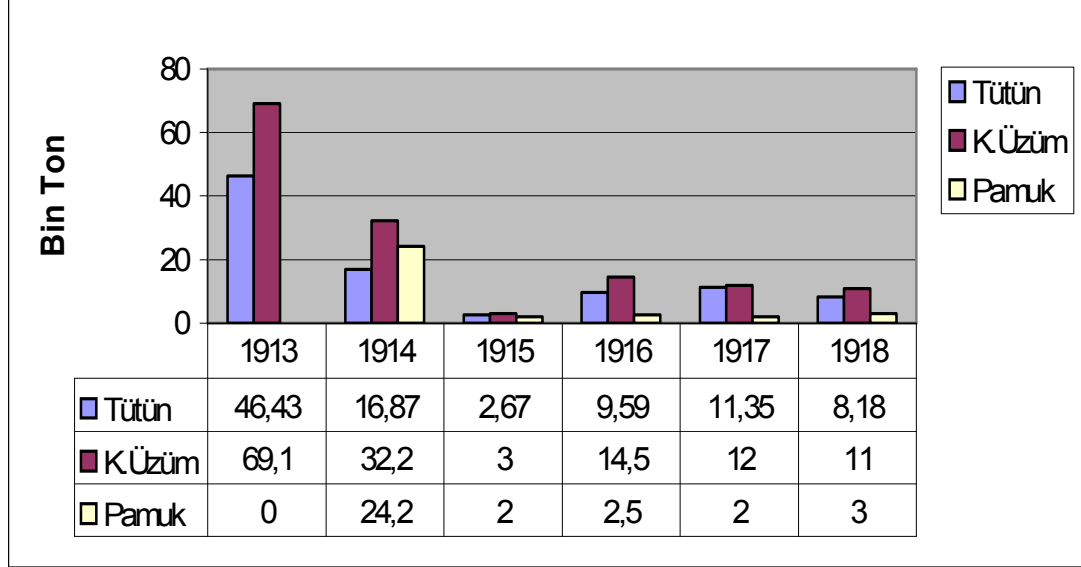
“1916 yılının ortasına doğru, mamul fiyatlarında başlayan yükselmeler, daha sonra zirai mahsullere sirayet etmiş, üretimin devamlı surette düşmesi bu hareketi körüklemiştir. Savaş yıllarında, abluka dolayısıyla deniz nakliyatı kesildiği için o yoldan yapılan ticaret istisnai ve tesadüfî hallere kalmıştı. Esasen ihracat mallarımızın başlıca alıcıları düşman tarafında kalması, memleketin ziraat ekonomisini sarsacak kadar kötü bir durum arz etmişti.

Savaş yıllarında bazı maddelerin ihracat seyrine, savaştan önceki miktarlarıyla karşılaştırmalı bakacak olursak aşağıdaki tablo ile karşılaşılır: (Bin ton olarak)⁹⁴

⁹³ Ali İktisat Meclisi Raporları seri A, no2, “Hayat Pahalılığı”, Ankara 1929’a dayanarak, Eldem, Vedat, *A.g.e.*, S.60

⁹⁴ Eldem, Vedat, *A.g.e.* s.59

Şekil 6: Tütün, Kuru Üzüm ve pamuğun savaş öncesiyle karşılaştırmalı ihracatı⁹⁵

“Bu ihracat miktarları çerçevesinde, üretimin düşüklüğüne rağmen, savaşın sonunda tüccar elinde satılamayan stoklar ortaya çıkmıştı.”⁹⁶ “1916 yılının sonunda, üç aylık bir çarpışmadan sonra, Romanya Türk ordusunun da katılımıyla, mağlup edilip teslim olunca, bu memleketin büyük ziraî ve maden servetinden azamî istifadeyi sağlamak için Almanlar planlar hazırlamışlar ve bize de hububat ve petrolden hisse ayırmışlardı. Fakat bu sevkıyattan hissemize düşen ve bol miktarda olacağı sanılan yekûnlar 300 bin ton hububat ve 150 bin ton kadar petrolden ibaret kalmıştı.

Almanya ve Avusturya’dan ihracat ve ithalatı ayarlayan teşekküllerini örnek alarak, Osmanlı Hükümeti de 14 Eylül 1916 tarihinde "Dersaadet’te bir ihracat heyeti teşkili hakkında" bir kanun çıkardı. Bu kanuna göre, ihraç edilecek bilumum maddeler için bir ihraç vesikasının kullanılması zorunlu kılındı. Vesikayı vermek için, İstanbul’da Ticaret ve Ziraat Nazırının başkanlığı altında, yarısı tüccardan olmak üzere Nazırlar Heyeti’nce belirlenecek kimselerden oluşan bir heyet kurulmasına, bu heyetin vilayet ve müstakil livâ merkezleriyle kazalara icra vasıtası olmak üzere, en büyük mülkî memurunun başkanlığı altında, İdare Meclisi’nin seçilecek bir üyesiyle tüccardan alınacak bir kimseden oluşan heyetlerin oluşturulmasına karar verildi. İhraç edilebilecek maddelere sahip olanlar, bu maddelerin miktar ve çeşitleriyle hangi bölgenin mahsulü olduğunu ve

⁹⁵ Eldem, Vedat, Aynı yerdeki tabloya dayanarak

⁹⁶ General Report on The Trade and Economic Conditions of Turkey for The Year 1919’a dayanarak, Eldem, Vedat, A.g.e., aynı yer

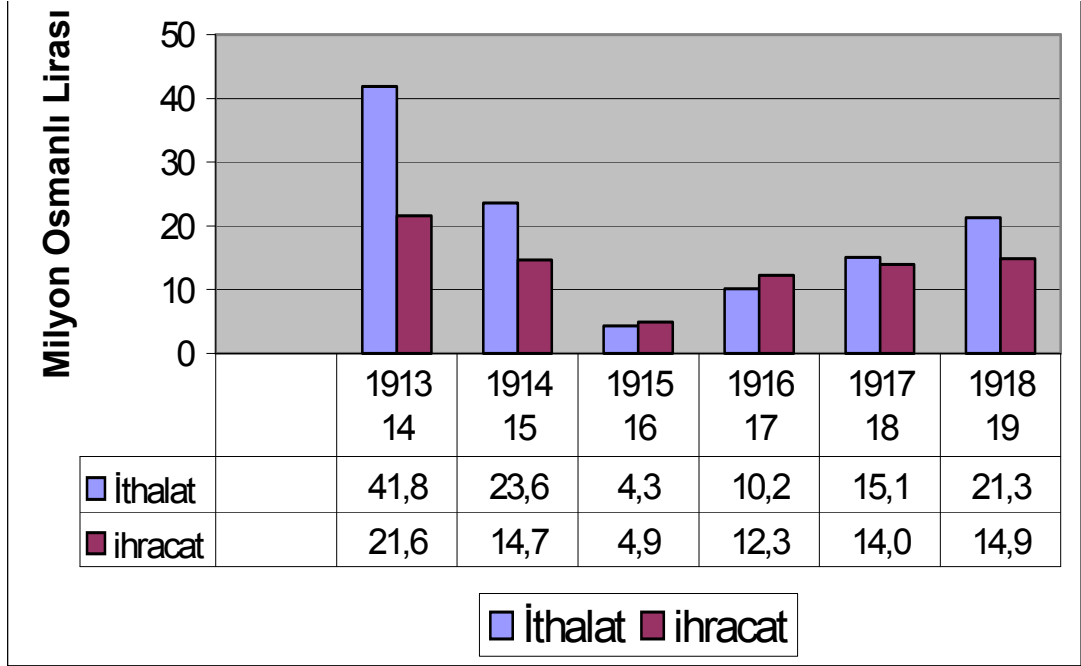
bulundukları mahalli bir beyanname ile bildirecekler ve bunlara ait işlem İstanbul İhracat Heyeti'nce yapılacaktı. İhraç edilecek bilumum maddelerin gerek satın alma ve gerek aracılık suretiyle ihracında, Türkiye'de ödenmesi gereken fiyat yine İstanbul İhracat Heyeti'nce belirlenecekti. Heyet ihracına izin vereceği maddeler karşılığında mamul ithalini isteyebilecekti. İhraç vesikalarının kıymeti üzerinden %10'u aşmamak üzere bir ihraç resmi tahakkuk ettirilerek vesika sahiplerinden tahsil edilecekti.

Bu kanunun uygulanması ile ilgili olarak 25 Eylül 1916 tarihinde yayınlanan bir nizamname ile ihraç edilecek mahsuller, ihracı sakınca doğurabilecek olanlarla ihracında sakınca olmayanlar şeklinde iki kısma ayrıldı. İhracı mahzurlu olmayanlar narenciye, kuru ve taze meyveler, afyon, ipek ve ipekli kumaşlar, halı, meyankökü, her nevi itriyat ile ihtiyaçtan fazla olan yaprak tütün ve kuru balıklar gibi mahsullerden oluşuyordu. İhraçları dâhili ihtiyacı daraltabilecek mahiyette olanlar ise hububat, un, bakliyat, patates, zeytin ve susam yağları, soğan, tuz, canlı hayvanlar, deriler ve postlar, kereste, maden kömürü, yün, pamuk idi. Bunların ihracı ve ihraç edilebilecek miktarı, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin teklifi üzerine, Nazırlar Meclisi'nce verilecek izne tabi bulunmakta idi.

Savaştan önce % 11'den % 15'e yükseltilen ithalat resmi, 31 Mayıs 1915 tarihinde, savaşın devamı müddetince kaydıyla % 30 oranına yükseltilmiş, fakat aradan bir yıl geçmeden, 23 Mart 1916 tarihli kanunla, aynı yılın eylül başından itibaren, uygulanmak üzere gümrük resminin, eşyanın ağırlığı üzerinden alınması kararlaştırılmıştı. Kanuna bağlı ve süresi üç yıl kabul edilen tarifede gösterilen resimler, o tarihte cari fiyatlara göre, eşya kıymetinin takriben % 15-25'i nispetine gelmekte idi. Ancak tarifede bahsedilmeyen eşya, değer üzerinden % 20 nispetinde resme tabi tutulmuştu. Hükümet tarafından getirilen savaş malzemesi, teçhizat ve mühimmat, transit eşyası, ziraatı ve sanayii teşvik için özel kanunlarla ithal resminden istisna edilmiş veya edilecek bilumum makine ve aletler, ham ve yan mamul maddeler ve hayvanlar, ihracat için kullanılacak ambalajlar, uluslararası anlaşmalarla veya özel ve imtiyaz mukavelelerine binaen gümrük resminden istisna edilen eşyalar bu kanunun dışında tutulmuştu. Fiyatların süratle artması ve

tarifenin sabit kalması, bu nispetin eşya kıymetine oranla düşmesine ve gelirlerinin azalmasına sebep olmakta idi. Bu sakıncayı önlemek için, kambiyo esas tutularak zaman zaman belli bir emsalin uygulamasıyla, tarifenin arttırılmasına gidiliyor ve oranın korunmasına çalışılıyordu. İthalat ve ihracat miktarlarına bakacak olursak aşağıdaki tablo ile karşılaşırız.”⁹⁷

*Şekil 7:Savaş Süresince İthalat ve İhracat Miktarları*⁹⁸

“Görüldüğü üzere, savaş içinde nominal kıymetle, savaştan önceki seviyenin yaklaşık onda birine kadar düşen dış ticaret, savaşın son yıllarında yükselme eğilimi göstermişti. Bu da Romanya ve Ukrayna yolunun ticarete yeniden açılmasından ve Almanya ve Avusturya-Macaristan’la doğrudan doğruya irtibat kurulmuş olmasından ileri gelmişti. 1918/19 malî yılı altı aylık bir barış dönemini de içerdiğinden, evvelki yıllarla şartlı olarak mukayeseye elverişlidir.

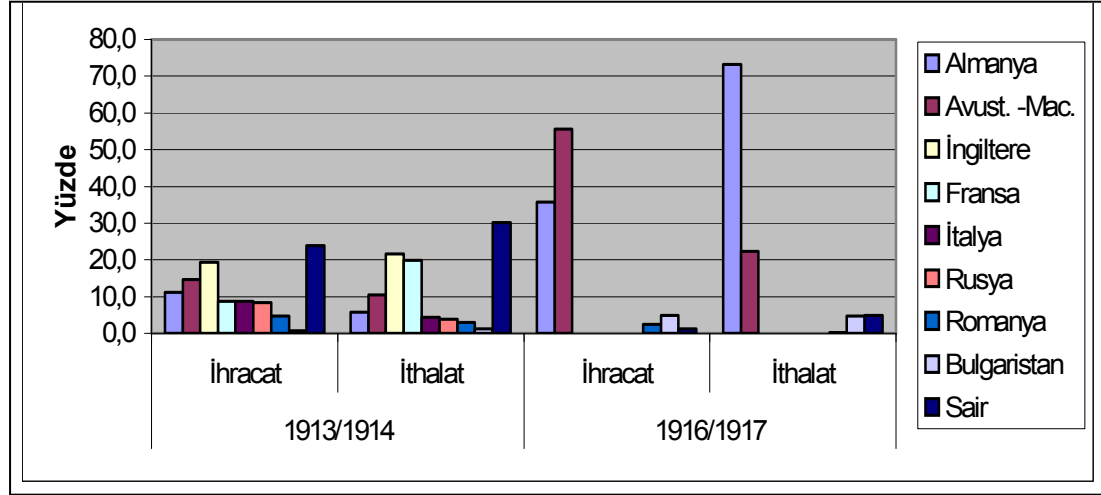
Tabiidir ki, dış ticaretimizin yönü tamamen değişmiş, asırlardan beri en büyük müşterimiz olan memleketlerle alışveriş oranları sıfıra varmış, buna karşılık Almanya ve

⁹⁷ A.g.e., Aynı yer

⁹⁸ A.g.e. S.66’daki tabloya dayanarak

Avusturya-Macaristan ön plana geçmiştir. Bu durumu aşağıdaki tablodan görmek mümkündür.”⁹⁹

Şekil 8: Ülkelerin Osmanlı Dış Ticaretindeki Payları(1913/14-1916/17)¹⁰⁰

Dış ticaret işleriyle ilgili olarak, 14–17 Mayıs 1918 tarihinde Takvimi Vekayi ile yayınlanan ve yayını tarihinden altı ay sonra yürürlüğe konulan Gümrük Kanunu ile bütün ithalat, ihracat ve transit işlemleri düzene konulmuş, o zamana kadar dağınık ve çapraşık bir halde bulunan gümrük mevzuatı bir bütün olarak toplanmış ve derlenmiş oluyordu. Bu kanun, gümrük hattı, gümrük bölgeleri, deniz ve kara gelirleri, manifesto, beyanname, muayene, ambar ve antrepo, sahipsiz eşya, transit ve aktarma, dâhilî nakliyat, gümrük idareleri ve bunların yetkileri, kaçakçılık gibi mevzuları içermektedir. Usul bakımından muamelelerin ve resimlerin tahsilâtının basitleştirilmesi ve süratlendirilmesi gayesi güdülmüş olmakla beraber, bu kanuna dayanarak çıkarılan çeşitli nizamname, talimatname ve emirnameler karşısında, işler kısa zamanda eski haline döndü.

Bu dönemde iç ticaret daha çok spekülâtif bir mahiyet arz etmekte idi. Piyasada ve üretici elinde malların gittikçe azalması ve karaborsayı önlemek maksadıyla konan çeşitli sınırlama ve kayıtlar, ticaretin normal bir şekilde gelişmesini önliyordu. Büyük kârlar sağlayan gıda maddeleri üzerindeki ticari işlemler iltimas ve hususi müsaadelere dayandığından, bu alışverişten ancak sayılı kimseler faydalanabiliyordu. Gıda maddeleri

⁹⁹ A.g.e. S.68'deki tabloya dayanarak

¹⁰⁰ A.g.e. S.68'deki tabloya dayanarak

ticaretini mümkün olduğu kadar meşru sınırlar içinde tutmak ve faaliyet alanını genişletmek amacıyla, İaşe Teşkilatı'nın başında bulunan Kemal Bey'in de teşvik ve himayesiyle, bu konuda uğraşacak anonim şirketlerin kurulması çözümüne gidilmişti. Bu şirketlerin mühim kârlar bıraktığını gören müteşebbisler faaliyetlerini daha başka iş sahalarına yayıp genişletmişler, bu suretle savaşın son yıllarında birçok yeni şirketlerin kurulmasına ön ayak olmuşlardı.

6.2 OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SAVAŞI FİNANSMANI

6.2.1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girme zorunluluğunda kalınca tüm savaş boyunca devam edecek iki önemli iktisadi sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan birincisi önceki bölümde incelenen halkın iâşesini sağlamak, ikincisi ise savaşın gerektirdiği harcamaları karşılamak. Bu bölümde savaşı finanse etmek için yaptığı harcamaların boyutları ve bunları karşılamak için devletin izlediği politikalar incelenecektir.

Osmanlı, süregelen savaşlar sebebiyle benzer problemlerle defalarca karşılaşmış ve çözüm yolları aramıştır. Bu durum, savaş sorunlarına dair önemli tecrübeler katmıştır. “Ancak, dünya savaşı milletler mücadelesi halinde devam etmiş, beklenenden uzun sürmüş ve iktisadi bütün güçlerin seferber edilmesini gerekli kılmıştır. Savaş milli ekonomilerin gücüne dayanmış bir yandan insan unsurunu yok ederken diğer yandan da ekonomik gücü tüketmiştir. 1914 yılında imparatorluk nüfusu takriben 15,8 milyon civarındadır. İyi bir üretim yılı geçirilmiş, imparatorluğun kendisine yeter miktarda gıda maddesi üretilmiştir. Hayvan adedi son yılların en yüksek düzeyini bulmuştur. Sanayi gelişme hızını sürdürmekte, dış ödemeler açığı 20 milyon Osmanlı lirası şeklinde devam etmektedir. İmparatorluk, iktisadi hayatını bağlayıcı kayıtlardan kurtarmak için çeşitli tedbirler almakta bu arada kapitülasyonların kaldırılması, vergi ve resimlerin düzenlenmesi, gümrük resimlerinin arttırılması girişimlerinde bulunmaktadır. Açılan sanayi kuruluşları büyük ölçüde ordu ihtiyaçlarına yöneltilmiş olmakla birlikte özel sanayi alanında önemli gelişmeler, şirketleşmeler, bankalar ve yabancı sermaye akımı devam etmektedir.”¹⁰¹

6.2.2. SAVAŞIN BAŞLANGICIYLA BERABER DEVLET MALİYESİ VE PİYASALAR

Osmanlı Devleti, savaş durumu dışında dahi, bütçesini denkleştiremiyor, borçlarının faizlerini yeni borçlar alarak kapatmaya çalışıyordu. Birinci Cihan Harbi'nden hemen önceki dönemde büyük toprak ve nüfus kayıplarına uğramıştı ve

¹⁰¹ Eldem, Vedat, *Cihan Harbi'nin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları*, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, 1975, Ankara, s. 373–405

işgücü dâhil, kaynak sıkıntısı çekiyordu. “Bu duruma göre, bütçe açıklarının karşılanması yeni meseleler doğurmuş, özellikle savaş hali, masrafları fevkalade artırırken, gelir daralan ekonomik faaliyetler ile birlikte eksilmeye başlamıştı.”¹⁰² “Ağustostaki seferberlik ilanı, meseleyi bütünüyle akademik bir hale getirdi. Babıâli uzun ve maliyetli bir savaşı yürütmek için büyük miktarda borç almak zorundaydı.”¹⁰³

“Savaş halinin başlamasıyla, dış borçlanmanın başlıca kaynağı olan Paris ve Londra sermaye piyasaları Osmanlı Devleti’ne kapandığından, müracaat mercii olarak yalnız Almanya kalmıştı.”¹⁰⁴ Bundan böyle, imparatorluğun para ihtiyaçları ekseriyetle Almanya’dan ve az bir oranda Avusturya-Macaristan’dan sağlanacaktı. “Almanların yardımı ve iktisadî hayata müdahalelerine rağmen, alınan önlemler münferit olaylarla sınırlı, düzen ve istikrardan yoksun kalmış ve bunlardan beklenen neticeler sağlanamamıştır.”¹⁰⁵ “Almanya’nın muazzam surette artmış olan para ihtiyacı nedeniyle imparatorluğun ve diğer müttefiklerinin bütün savaş masraflarını üzerine alması beklenemezdi. Bunun için bu konuda her iki tarafı da tatmin edecek bir formül bulunması gerekiyordu.”¹⁰⁶

“Savaşla birlikte Osmanlı piyasasındaki malların önemli bir kesimi orduya ayrılmıştı. Sivil halkın tüketimine ayrılan pay ise giderek daralmıştı. Ülkenin denizden ablukaya alınması, demiryolu dış hatlarının düşman ülkelerden geçmesi¹⁰⁷, savaş nedeniyle ülkelerin ihraç edebilecekleri besin maddelerini stok etmeleri, Osmanlı dış ticaret ilişkilerini büyük ölçüde etkiledi; günlük zorunlu tüketim maddeleri kısa sürede karaborsaya düştü. Avrupa’da savaş başlar başlamaz İstanbul piyasasında büyük bir panik baş gösterdi. Mevduat sahipleri bankalara akın etti; bir an önce paralarını çekme gereği duydular. Öte yandan, piyasadaki durgunluk ve bekleyiş nedeniyle tüccar ödeme güçlüğü çekmeye başladı; Bankalar tüccara verdiği

¹⁰² Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.83

¹⁰³ Kent, Marian, *A.g.e.* S.29

¹⁰⁴ Eldem, Vedat, *Cihan Harbi’nin ve İstiklal Savaşı’nın Ekonomik sorunları*, s.388

¹⁰⁵ Eldem, Vedat, *A.g.e.*, s.373

¹⁰⁶ Eldem, A.g.e., s.388

¹⁰⁷ NOT: Romanya’nın Almanya tarafından işgaline kadar

krediyi kestiler.”¹⁰⁸ Duyun-u Umumiye’nin İngiliz ve Fransız yöneticileri ülkeyi terk ettiler ve yönetim Alman ve Avusturya vatandaşı delegelere kaldı.

6.2.3. SAVAŞIN BAŞLANGICINDA İKTİSADİ SORUNLAR VE ÖNLEMLER

“Babıâli, Ticaret ve Sanayi Odası ve bankaların (ve Duyun-u Umumiye’nin delegelerinin) isteği üzerine moratoryum ilan etti. 2 Ağustos 1914 tarihli Tecil-i Düyun Kanun-ı Muvakkatı’yla bankalardaki vadeli, vadesiz mevduat dâhil olmak üzere, tüm borç ve taahhüt vadeleri bir ay süreyle geri bırakıldı. Bu karar dış borçlara da uygulandı. Duyun-u Umumiye kapsamına giren tüm ödemeler ertelendi.”¹⁰⁹

“Tecil-i Düyun alacaklıların ya da mevduat sahiplerinin bankalardan paralarını çekmelerini önlemişse de, Osmanlı Bankası’nın çıkarmış olduğu banknotlar karşılığında altın lira verme taahhüdünü ortadan kaldırmamıştı. Elllerinde Osmanlı Bankası banknotu bulunduranların savaşın doğurduğu güvensizlik ortamında kâğıt banknotlarını altına dönüştürmek isteyeceklerini göz önünde bulunduran Babıâli, borçların ertelenmesi kararının ertesi günü bir tedbir olarak Osmanlı Bankası’nı banknot karşılığı altın ödemekten kurtardı.”¹¹⁰

Diğer yandan, İngiliz ve Fransızlarca yönetilen Osmanlı Bankası’nın faaliyetlerine ara vermesi, tarihinde ilk defa para basma yetkisi bu kurumda olduğu için, Osmanlı Devleti’nin gerçek bir para politikası olmasını sağladı. Bu yeni kazanılmış özgürlük, Osmanlı Hükümeti için faizsiz borç alma olanağına kavuşmasına benzer bir durum yaratacaktı.¹¹¹

“3 Ağustos 1914 tarihli Kanun-ı muvakkatla Osmanlı Bankası banknotlarına tedavül zorunluluğu kondu. Banknotların piyasada altın sikke gibi alınıp verilmesi sağlandı. Kanun-ı muvakkatta, ayrıca, bu karara uymayanların bir liradan on beş liraya kadar para cezası ya da yirmi dört saatten bir aya kadar hapis cezasına çarptırılacakları belirtildi. Ardından, Osmanlı Bankası banknotlarının tedavül gücünü

¹⁰⁸ Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*, s-235-237

¹⁰⁹ Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitabevi, 2003, İstanbul, s.101-102

NOT: Fransız ve İngiliz vatandaşları önceki özel sermaye yatırımlarının getirilerini alamadılar.

¹¹⁰ Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*, s. 235-237

¹¹¹ NOT: Emisyon bankası işlevi geçici olarak Düyun-ı Umumiye’ye devredilerek:Bkz: Gelir Arayışı Bölümü

yükseltmek amacıyla, 10 Ağustos 1914 tarihli irade yayınlanarak Osmanlı Bankası'nın bir ve yarım liralık banknot çıkarması öngörüldü. Karşılığında, yüz ve elli liralık banknotlardan aynı değerde bir miktarının imhası kararlaştırıldı. Osmanlı Bankası'na banknot çıkarma yetkisi 1863 tarihli kuruluş sözleşmesiyle tanınmıştı. Ancak, Cihan Harbi'ne değin Osmanlı Bankası'nın piyasaya sürmeye yetkili olduğu banknotların en ufak değerde olanı beş liralıktı. Banknotların taşıdıkları değerlerden de anlaşılabileceği gibi Osmanlı Bankası banknotları yaygın bir tedavül aracı değildi. Yüz ve elli liralık banknotlar ancak büyük kentlerde, tüccar ya da bankerlerce kullanılıyordu. Bir ve yarım liralık banknotları tedavüle çıkartarak Babiâli, halkın değerli madeni para yerine banknot ya da kâğıt para kullanmaya alıştırılmasını amaçlıyordu. Bu arada, tedavüldeki Osmanlı banknotlarının miktarı attırılmış, dört milyon Osmanlı lirasına yükseltilmişti. Son olarak Babiâli, savaş ekonomisinin zorunlu kıldığı parasal düzenlemelerde bir adım daha atarak 5 Ekim 1914 tarihli kanun-ı muvakkatla altın ihracını yasakladı.”¹¹²

¹¹² Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908–1918*, s.235–237

6.3. SAVAŞ SIRASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN EKONOMİK DURUMU VE EKONOMİ POLİTİKASI

6.3.1. GİRİŞ

Yukarıdaki bölümde de bahsedildiği üzere, savaş durumunda olmasa dahi bütçesi denk olmayan, ekonomisinde derin yapısal sorunları bulunan Osmanlı’nın, bir de altyapı yatırımlarına kaynak ayırması gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda; “bütçesinde yer alan gelirlerle savaşı finanse etmesi olanaksızdı. 34 milyon altın lirayı bulan 1914–1915 mali yılı bütçesinin 14 milyonu Duyun-u Umumiye’ye, kalan 20 milyonu devletin payına düşüyordu. Harbiye Nezareti’nin bütçesi 6 milyon liraydı. Jandarmanın 2 milyon, Bahriye Nezareti’nin bütçesi ise 1 milyon 300 bin dolaylarındaydı. Üç bütçenin toplamı 9,5 milyon liraya yaklaşıyordu. Bu parayla seferberliğe girişmek, 800 bin kişilik bir orduyu¹¹³ beslemek ve askeri cepheye sevk etmek olanaksızdı.”¹¹⁴ Ayrıca bu bütçelere, seferberlik sebebiyle ek bir yük gelmişti. “Seferber orduyu beslemek için ayda 500 bin liralık bir ödenek öngörülmüştü. Diğer bir deyişle, Harbiye, Bahriye ve jandarma’nın bütçelerine yılda 6 milyon lira ekleniyordu. Toplam 15 milyonu bulan askeri harcamaları yukarıda belirtilen ek kaynaklar dâhil tüm devlet gelirleriyle bile karşılamak olanaksızdı.”¹¹⁵ “Öte yandan, savaş nedeniyle, devlet gelirlerinde 7–8 milyon liralık bir düşüş bekleniyordu.”¹¹⁶ Gelirlerin giderleri karşılayamayacağı apaçıktı ve aşağıda bahsedilecek önlemlere başvuruldu.

6.3.2. ÖNLEMLER

İmparatorluk, son dönemlerinde süregelen savaşlardan edindiği tecrübelerle dayanarak giderlerini olağandışı kaynaklarla gidermeyi deneyerek “geleneksel yöntemlerine başvurdu. Aylıkların yarısı nakit olarak ödendi, öbür yarısı için memur alacaklı kılındı; müteahhitlerin ve diğer alacaklıların borçlarının ödenmesi ertelendi; orduya gerekli araç, gereç ve erzaka "tekalif-i harbiye" adı altında, ya da bedeli kısmen veya tümüyle ileride ödenmek üzere el kondu; yaş sınırları içerisinde bulunan

¹¹³ NOT: Savaşın hemen başındaki “hazır ordunun” büyüklüğüdür. Seferberlikle beraber ordu mevcudu 2.523.000’e çıkmış, 1918’de 2.850.000 sınırına ulaşmıştır.

¹¹⁴ Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitabevi, 2003, İstanbul, s.103

¹¹⁵ Toprak, Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat*, S.238

¹¹⁶ Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitabevi, 2003, İstanbul, s.103

mükelleflere, askerlikten muaf tutulmaları için "muafiyet-i askeriye" vergisi ödeme olanağı tanındı.”¹¹⁷ “Diğer taraftan savaş içinde birçok vergi ve resimlere zamlar yapıldı ve yenileri kondu.”¹¹⁸ Bu vergi ve resimlere ayrıntılı göz atmak gerekir.

6.3.3. VERGİLER

Bu vergi ve resimler arasında, bu savaş için özel olarak çıkarılanlar olduğu gibi; daha önceki savaşlar sırasında çıkarılmış olanların ya da geleneksel olarak uygulanırken savaş nedeniyle ıslah edilenleri de vardır. Bunlar; savaş vergisi, temettü vergisi, nispi vergi, değişken vergiler, götürü vergiler, aşar, ağnam resmi, gümrük resmi, damga resmi, tuz resmi, istihlak resimleri ve savaş kazançları vergisidir. Bunlara ayrıntılı olarak madde madde aşağıda değinilecektir.

Savaş vergisi:

“Olağanüstü savaş masraflarını karşılamak için, Balkan Harbi sırasında, 25 Ağustos 1912 tarihinde konuldu.

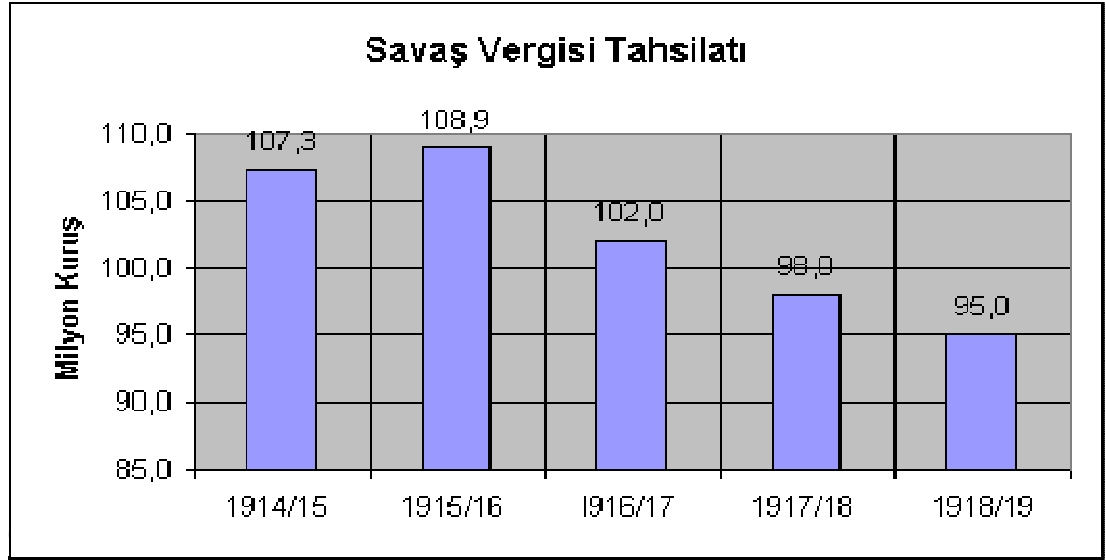
- % 25 müsakkafat ve temettü vergilerinin asıllarına zam
- % 3 memur aylıklarından alıkoyma
- % 5 veya % 10 harcırahlardan alıkoyma
- 10 lira “Ahzı Asker Kanunu” uyarınca paralı askerlik bedellerine zam
- 10 para tuz fiyatına zam
- Rakı imali için alınan resme bir misli zam
- 31 Ağustos 1914 tarihli kanunla resmi daireler memurlarına ilaveten, temettü vergisine tabi olmayan şirket mensuplarının maaşlarında da % 3 alıkoyma.

Verginin verimi 1913/14 mali yılında 152,1 milyon kuruş olmuşken, sonraki yıllarda hâsılat aşağıdaki şekilde olmuştur.

¹¹⁷ Toprak, Zafer, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası, s.207-208

¹¹⁸ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.84

Şekil 9: Savaş Vergisi Tahsilatı¹¹⁹

İlk temettü vergisi esaslarını vazedan 1907 tarihli nizamname, vergi adaleti ve verim bakımından beklenen neticeleri vermediğinden, Maliye Nezareti, Islahatı Maliye Komisyonu yeni bir kanun hazırlanmış ve bunu 12 Kasım 1914 tarihinde uygulamaya koyabilmişti: Ticaret, sanat ve hırfetle¹²⁰ uğraşan gerçek ve tüzel kişilerin kazançlarını vergilendiren bu kanun, Fransız mevzuatı örnek alınarak, mükellefleri ticaret yerinin önemine göre sınıflandırmakta idi. Ticaret yerinin önemi şöyle sınıflandırılmıştı:

- 1. sınıf:** İstanbul, şehremaneti sınırları içinde
- 2. sınıf:** 100 binden fazla nüfuslu şehirler
- 3. sınıf:** Sahil veya demiryolu mevkisi olmak üzere 50-100 bin nüfuslu şehirler
- 4. sınıf:** Sahil veya demiryolu mevkii olan 20-50 bin nüfuslu şehirler ile sahil veya demiryolu mevkii olmayan 50-100 bin nüfuslu şehirler
- 5. sınıf:** Sahil veya demiryolu mevkii olarak 2-20 bin nüfuslu şehirlerle sahil veya demiryolu mevkii olmayan 20-50 bin nüfuslu şehirler
- 6. sınıf:** Sahil veya demiryolu mevkii olan veyahut bir tramvay hattıyla sahil veya demiryolu hattına bağlı bulunan 2 bin veya daha az nüfuslu mahaller ile sahil veya demiryolu mevkii olmayan 2-20 bin nüfuslu mahaller.

¹¹⁹ Eldem, Vedat, *A.g.e.*, Aynı yerdeki tabloya dayanarak

¹²⁰ NOT: Hırfet: Geçinmeye medar (sebepl) olan iş, sanat. Devamlı meşgul olunan iş.

Bunların dışında kalan yerlerde temettü vergisi ödenmeyecekti. Temettü vergisi “nispi, müteahvil(değişken) ve maktu(götürü)” olmak üzere üç kısma ayrılmıştı. Kira bedeli oranında alınan vergiler şöyle idi:

Nispi vergi: Ticarethanenin bulunduğu şehir ve kasabanın dâhil olduğu sınıfa bakılmaksızın, ticaret ve sanatın icrasına tahsis edilen yerin, müsakafat vergisine göre tespit edilen gayri safi geliri üzerinden, şirket tanımlarına göre değişen nispetler dâhilinde uygulanmakta idi:

1. nevi: % 20 Bankacılık işleri yapan şirketler
2. nevi: % 15 Nakliye şirketleri, kambiyo acenteleri, komisyoncular, müteahhitler, vs.
3. nevi: % 12 Toptancılar, büyük satış mağazaları, sarraflar
4. nevi: % 10 Perakendeciler, kumaş, elbise, kundura dükkanları
5. nevi: % 8 Gıda maddeleri, yakacak vs. satan perakendeciler
6. nevi: % 5 Kereste, taş, mermer, kiremit gibi hacimli eşya depoları.

Değişken vergiler: İstihdam olunan memur ve işçi adedine veya kullanılan vasıtalarla durum göre belirlenmekteydi. İşin cinsine göre işçi başına ödenen miktarlar şöyle idi:

İstanbul'da	50 – 100 kuruş
2. sınıf şehirlerde	40 – 75 kuruş
3. “ “	30 – 50 kuruş
4. “ “	20 – 40 kuruş
5. ve 6. sınıf şehirlerde	15 – 30 kuruş

Götürü vergiler: Nispi ve değişken vergilere tabi olmayan ticaret ve sanat erbabı ve şirketlere münhasır olup şehir ve kasabaların sınıfına göre değişmekte idi.

Kanun, ayrıca bazı müesseseler ile ücretli personel için özel hükümler ihtiva etmekte idi. Bunlara göre:

- Genel hizmet gören imtiyazlı şirketler, gayri safi karlarından idare ve işletme masrafları çıktıktan sonra bakiye üzerinden % 5'ini,

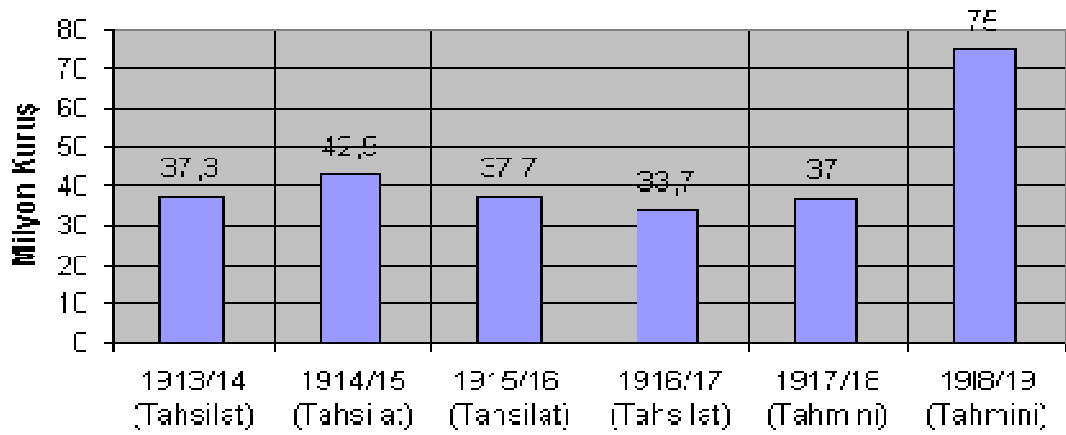
- Yangın ve nakliyat sigortasıyla işigal eden şirketler tahsil ettikleri primlerin % 3'ünü,
- Hayat sigortasıyla işigal eden şirketler her sene sigorta edilen sermayenin binde ikisini,
- Götürü maaş ve ücretle istihdam olunan tüm ücretliler ücretlerinin % 3'ünü,

Temettü vergisi olarak ödemekle mükellef tutulmuşlardı. Bu verginin aslına aşağıdaki zamlar yapılmıştır:

% 25, Bütçe açığı için 1915, 1916, 1917, 1918 seneleri Muvazene-i Umumiye Kanunlarıyla,

% 10, 13 Mart 1915 tarihli Rüsumu Belediye Kanunu ile.

Şekil 10: Temettü Vergileri Tahsilâtı¹²¹

Aşar: Aşar elde edilen mahsulün miktarı üzerinden alınan, fiyat farklılıklarında veriminden kaybetmeyen bir vergi idi. Ancak bu vergi, mahsulün elde edilmesi için yapılan masraflara bakılmaksızın gayrisafi hâsılat üzerinden tahsil edildiğinden, verginin ana prensiplerinden olan eşitlik ilkesine aykırı düşüyordu. Islahat için 8 Temmuz 1914 tarihli bir kanun çıkarılmış, fakat araya savaş girmiştir

Aşara savaş yıllarında bir zam yapılmamış, ancak seferberlik ve savaş hali dolayısıyla tahsilinde büyük zorluklar çekilmiştir. Bu sebeple 12 Ağustos 1914 tarihinde çıkarılan bir kanunla, uygulanması imkânsız görülen köyler için, 1913 yılları ihale bedelinin ortalaması derecesinde bir bedel ortaya konmuş, köyler ahalisi

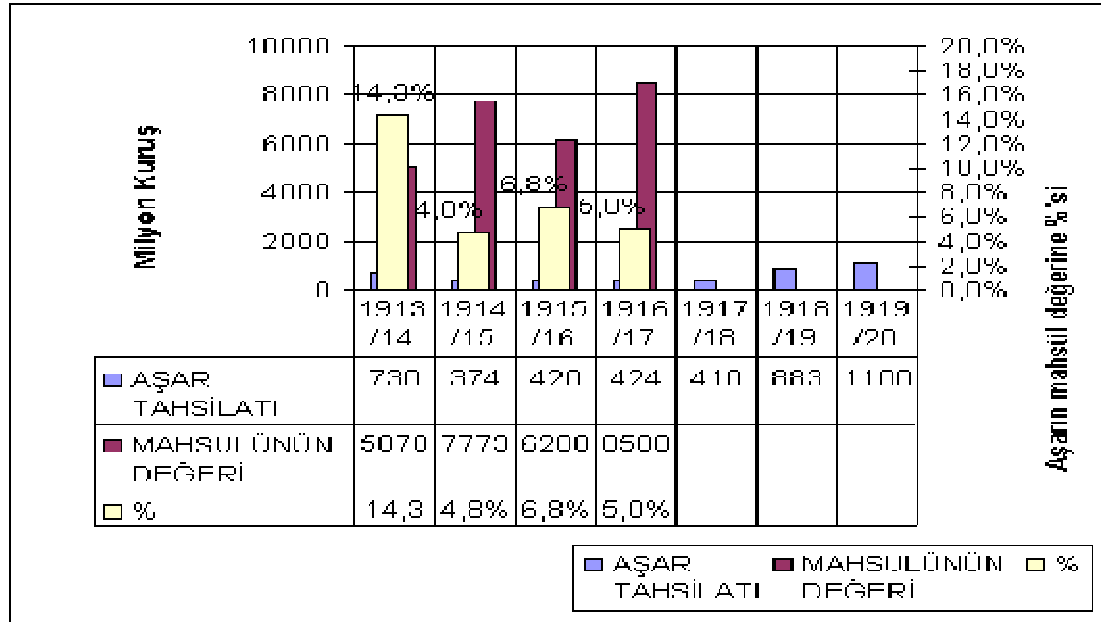
¹²¹ ELDEM, Vedat., *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.89.'daki tabloya dayanarak

üzerine zimmet kaydedilmiş ve tutarın bedel olarak tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Buna rağmen tahsilât aksamış, vergi borçları takside bölünmek zorunda kalmıştır.”

122

“Fiyatların devamlı yükselmesi, devlet hazinesine giren paraların, mahsul değerine göre kıymetten düşmesine neden olmuş, devlet hazinesi büyük zararlara uğramıştır. Bu sebeplerden dolayı aşağıda gösterilen aşar tahsilâtı, mahsulün miktar ve kıymetiyle olan ilişkisini kaybetti”¹²³

*Şekil 11: Aşar Vergisi*¹²⁴

Ağnam resmi: “Ağnam resmi hayvan başına alınan bir vergi olduğundan, fiyat artışları karşısında verimini korumak için muhtelif tarihlerde zamlar yapılması gerekmiştir:

% 25 1914 bütçe açığını karşılamak için 5 Ağustos 1914 tarihli kanunla ve 1915, 1916 ve 1917 Muvazene-i Umumiye Kanunlarıyla,

% 100, 1918 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu ile,

% 300, 25 Mart 1919 tarihli kararname ile.

¹²² Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.85 – 92

¹²³ ELDEM, Vedat., *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.89.’daki tabloya dayanarak

¹²⁴ ELDEM, Vedat., *A.g.e.*, s.88 deki verilere dayanarak

Bu zamlar, hayvan mevcudundaki eksilmeler yüzünden, tahsilâtın fiyat hareketlerine yetişmesini sağlayamamıştır.

Gümrük resmi: Gümrük resmi hâsılatı, devlet varidatı içinde, savaş halinden en çok zarar görenlerden biri olmuştur. 1913/14'te 422 milyon kuruş olan gümrük tahsilâtı, savaş yıllarında, ithalatın hemen tamamen durması karşısında, alınan tedbirlere ve tarifeye yapılan zamlara rağmen, yüz milyon haddinin altına düşmüş bulunuyordu.

Damga resmi: 1913/14 mali yılında 48 milyon olan damga resmi hasılatı o tarihten sonra Mütareke tarihine kadar 35 milyon civarında değişmeyen bir gelir getirmiştir.

Tuz resmi: Muharrem Kararnamesi'yle Düyûn-i Umûmiyye Varidatı Muhassasa İdaresi'ne terk olunmuştu. 1905 yılına kadar hiçbir değişikliğe uğramaksızın devam eden fiyatlara, o sene bütçe açığına neden olmak üzere, kilogram başına bir para zam edilmişti. O tarihten sonra tuz fiyatları şu şekilde değişmiştir;

(Tuzlarda kg. başına):

1912–1917 yılları arası	: 30 para
24 Aralık 1917	: 1 kuruş
23 Eylül 1920	: 3 kuruş

115 bin tonu ihraç edilen tuzun üretim miktarı, 1913 yılına kadar 330 bin ton civarında bulunuyordu. Savaş yıllarında bu üretim yarı yarıya düşmüştü.

İstihlâk resimleri: 1917 yılında sigara kâğıdı, oyun kâğıtları ve kibrit ilk defa olarak istihlak resmine tabi tutulmuştur. 1918 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu ile şeker, petrol, çay ve kahve üzerine de istihlak resimleri konmuştur. Bu yetkiye istinaden 10 Mart 1919 tarihli kararname ile adı geçen maddelerden istihlak resmi alınmaya başlanmıştır.

Savaş kazançları vergisi: Savaş esnasında elde edilen fevkalade kazançlar üzerine özel bir verginin konması fikri daha savaşın ilk senelerinde ortaya atılmış ve bu fikir halk tarafından hararetle desteklenmişti. Osmanlı hükümeti bu konuda bir kanun çıkarmakta çok geç kalmakla beraber, geçmiş seneleri kanun kapsamına sokarak gecikmeyi telafi edebileceğini sanmıştı. Bu hususta ilk önlem için 4 Nisan 1918

tarihinde bir kanun çıkarılmış ve mükellefler vergiyi karşılayacak bazı ihtiyatları, esas kanunun kabulünden önce ayırmaya mecbur tutulmuşlardır. Bu sayede tahsilâtta oluşabilecek aksamaların önlenebileceği umulmuştu. “Harp kazançları vergisi” adıyla bir defaya mahsus olarak alınan bu istisnai verginin matrahı, 1918’de biten son üç ticaret yılı boyunca da elde edilen fevkalade kazançlardan oluşmaktaydı. Ancak esas kanun Mütarekeden sonra, 14 Aralık 1919 tarihinde yayınlanmıştır ve savaş finansmanına katkısı olamamıştır.”¹²⁵

6.3.4. GELİR ARAYIŞI

Yeni kaynak arama çalışmalarından evvel, Osmanlı’nın savaş öncesi mali durumu ile ilk anda uygulamaya koymuş olduğu alışıldık savaş zamanı mali önlemlerini kısaca tekrar gözden geçirelim: “Cihan Harbi’ne kadar Osmanlı Devleti’nin para ihtiyacı vergi ve dış borçlanmalarla karşılanmıştır. Mecmu ihtiyaç karşısında bunların nispetleri, % 80’i vergi, % 20’si borçlanma olarak görünmektedir. Daha doğrusu vergi ile karşılanamayan masraflar için dış borçlanmaya başvurulmuştur.”¹²⁶ Öte yandan, “Kırım harbi zamanından beri Osmanlı devletinin bütçeleri her sene açık vermiş ve bu açıklar daima dış istikrazlarla¹²⁷ karşılanmıştır. Öyle ki bu borçların faiz ve ödemeleri için bütçelere konan tahsisat yıldan yıla büyüyerek savaşın arifesinde toplam bütçenin üçte birine ve vergi tahsilâtının % 40’ına kadar yükselmiş bulunuyordu.”¹²⁸ Normal zamanda dahi bütçe dengesini kuramayan “Osmanlı hükümeti savaşla birlikte giderlerini olağandışı kaynaklarla gidermeyi denedi ve geleneksel yöntemlerine başvurdu: Aylıkların yarısı nakit olarak ödendi, öbür yarısı için memur alacaklı kılındı; müteahhitlerin ve diğer alacaklıların borçlarının ödenmesi ertelendi; orduya gerekli araç, gereç ve erzaka "tekelif-i harbiye" adı altında, ya da bedeli kısmen veya tümüyle ileride ödenmek üzere el kondu; yaş sınırları içerisinde bulunan mükelleflere, askerlikten muaf tutulmaları için "muafiyet-i askeriye" vergisi ödetildi. Böylece, olağan bütçeye bir dizi ek kaynak sağlanması amaçlanmıştı. Ancak, toplam 15 milyonu bulan askeri harcamaları

¹²⁵ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.85 – 92

¹²⁶ Eldem, Vedat, *A.g.e.*, s.104

¹²⁷ NOT: İstikraz: Borçlanma

¹²⁸ Eldem, Vedat, *Cihan Harbi’nin ve İstiklal Savaşı’nın Ekonomik Sorunları*, s.387

yukarıda belirtilen ek kaynaklar dâhil tüm devlet gelirleriyle bile karşılamak olanaksızdı.”¹²⁹

Savaş durumunun, normal zamanlarda öngörülme, istisnai giderlere yol açacağı düşünüldüğünde, “savaşın doğurduğu aşırı masrafları karşılayabilmek için devletlerin, normal gelir yolları dışında, istisnai gelir kaynakları aramaları normaldir. Normal finansman kaynağı olan vergi ve borçlanmanın amacı, özel kişiler elindeki satın alma gücünün bir kısmını devlete devretmekle, piyasada fazla bir talebin oluşturabileceği fiyat artışlarını önlemektir. Verginin borçlanmaya göre üstünlüğü, ilerisi için devlete bir yük getirmemesi, hazinenin para ihtiyacını anında ve hiçbir sorun yaratmadan karşılamasıdır. Fakat ne vergi, ne borçlanma ne de bunların bir arada uygulanması büyük savaşların sebep olduğu masrafları karşılayacak yeterliliktedir”¹³⁰

Yukarıdaki bölümde anlatıldığı üzere bütün ek gelir elde etme çabalarına rağmen vergi ve resim tahsilâtı “savaştan önceki seviyesine ancak harbin son senesinde ulaşabildi. Bu şekilde artan bütçe açıklarını kapatmak için, hazine tahvilleri ihracı, Osmanlı Bankası'ndan avanslar alınması ve cari hesaplar açılması yollarına gidilse de,”¹³¹ “Babîâli için tek çözüm dış finansman kaynakları bulmak ya da emisyon mekanizmasıyla savaşı finanse etmektir.”¹³² Nitekim Osmanlı Devleti de savaş giderlerini “her yerde olduğu gibi kısmen emisyonla karşılamayı düşünmüştür.”¹³³ Ancak “finansman aracı olarak kâğıt para ihracı Osmanlı-Rus seferi sıralarında denenmiş ve kötü sonuçlarından alınan dersten sonra, tekrarından dikkatle sakınılmıştır.”¹³⁴ “Daha evvelki tecrübelerden”¹³⁵ alınan kötü sonuç ve İstanbul dışındaki ülke halkının kâğıt paraya alışmamış olması konuları dikkate alınarak, girişimin başarıyla yürütülebilmesi, kâğıt paranın sağlam teminata bağlanmasına ve tedavülünden kaldırılacağı tarihin önceden bilinmesine bağlı

¹²⁹ Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, s.103

¹³⁰ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.103

¹³¹ Eldem, Vedat, *A.g.e.*, s.84

¹³² Toprak, Zafer, *Türkiye'e Milli İktisat*, S.238

¹³³ Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, s.103

¹³⁴ Eldem, Vedat, *A.g.e.*, s.104

¹³⁵ NOT: Osmanlı devleti biri 1840, diğeri 1875 de olmak üzere iki defa kâğıt para ihracına tevessül etmiş, her iki teşebbüste de olumsuz neticeler almış ve halkın bu çeşit paraya karşı itimatsızlığının kökleşmesine sebep olmuştur. Bkz, Eldem, Vedat, *Cihan Harbi'nin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları*, s.389

bulunuyordu.”¹³⁶ Fakat “günden güne artan para ihtiyacının başka yoldan karşılanmasına imkân görülemediği için, bazı tereddütlerden ve Almanya ile istişarelerden sonra, bu defa karşılığını daha sağlam teminata bağlamak suretiyle kâğıt para ihracına karar verilmiştir. Emisyonun mekanizması, biri Türk diğeri Alman iki üstat maliyecinin eseridir. Osmanlı hükümetinin maliye nazırı Cavit bey Alman Hazine nazırı Helfferich ile baş başa vererek oldukça karışık ve başarısı Alman zaferine bağlı bir sistem vücuda getirmişlerdir. Bu hususta Helfferich Umumi savaşa dair hatıratında şöyle demektedir:

"Türkiye’de para tedariki işleri çok zor ve karışık bir şekilde tekevvün¹³⁷ etmiştir. Öncelikle Türkiye para ihtiyacı bakımından Bulgaristan’a nazaran daha geniş ölçüde Almanya’ya muhtaç bulunuyordu; ayrıca, memleketin iç kısımlarında halk kâğıt para tedavülüne alışık değildi; nihayet Türkiye’nin emisyon müessesesi olan, İngiliz ve Fransız sermayesinin hakim olduğu Osmanlı bankası pasif mukavemet gösteriyordu”¹³⁸ “Kasım 1914’te Babiâli, Almanya’dan borç aldığı 5 milyon liralık altını Osmanlı Bankası’na yatırarak karşılığında çıkarılacak 15 milyon değerindeki banknotun kendisine borç verilmesi olanağını araştırmış; ancak, bankanın Paris’teki yönetim kurulu bu tür bir yükümlülük altına girmeye yanaşmamıştı. Öte yandan Babiâli, ardında güçlü bir mali kuruluşun desteği olmaksızın kâğıt para serüvenine girmek istemiyordu. Oysa, Osmanlı Devleti’nin Cihan Harbi’ndeki müttefiki Almanya, Babiâli’nin savaşı sürdürebilmesi için kâğıt para emisyonunda bulunmasına kaçınılmaz gözüyle bakıyordu. Almanya bu yolun açılması için Osmanlı hükümetine sürekli baskıda bulunuyor, Osmanlı Bankası’nın İstanbul’daki Fransız ve İngiliz direktörlerine yol verilerek bankanın biran önce Türk-Alman denetimine geçmesini öneriyordu. Bu amaçla Alman banker Eugen von Wassermann İstanbul’a gönderilmiş, Babiâli ikna edilmek istenmişti.”¹³⁹ Emisyon, kâğıt para çıkarmak demektir. Ancak bir sorun daha vardı. Osmanlı’nın elinde para basmaya olanak sağlayacak bir kurum yoktu. “1863 sözleşmesiyle bu yetki imtiyaz olarak Osmanlı Bankası’na verilmişti. Savaşın ilk yılında Babiâli, Osmanlı Bankası’yla uzlaşmayı deneyecek, altın karşılık göstererek bankanın tedavüle kâğıt

¹³⁶ Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, s.103

¹³⁶ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.104

¹³⁷ NOT: Tevekkün: Musibet anında yüksek sesle bağıırıp feryat etmek

¹³⁸ Eldem, Vedat, *Cihan Harbi’nin ve İstiklal Savaşı’nın Ekonomik Sorunları*, s.389

¹³⁹ Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, s.104

para sürmesini önerecekti.”¹⁴⁰ “Almanya’nın baskısı sonucu Osmanlı Bankası’nın direktörlerinin işlerine son verilip yerlerine Osmanlı uyruğunda direktörler tayin edilmesine karşın, Cavid Bey, Paris’teki yetkililerin onayı alınmaksızın bankanın kâğıt para çıkarmasına karşı çıkıyordu. Tedavüle sürülecek kâğıt paranın itibarını düşünen eski Maliye Nazırı, Osmanlı Bankası yönetimine ters düşmektense emisyon bankası işlevinin geçici olarak Duyun-u Umumiye’ye devredilmesini öneriyordu. Yapılan başvuru üzerine Duyun-u Umumiye yönetimi öneriyi benimsedi; ancak, çıkarılacak kâğıt paranın altın karşılığı olmasını şart koştu. Yoksa bu paralar Osmanlı Bankası banknotları karşısında değer yitirecekti. Böylece Duyun-u Umumiye’nin itibarı büyük ölçüde zedelenecekti.”¹⁴¹

Bu arada, savaş hazırlıklarına devam edilmekteydi. Bunun için eldeki hazır tek kaynak, Alman hükümetinden alınan avanstı ve yeni kaynak için Alman hükümetiyle görüşmeler uzuyordu. “Alman hükümetiyle müzakerelerin uzaması üzerine, beş milyon liralık avans 1914 yılının sonuna kadar ordunun ihtiyaçlarına ve seferberlik masraflarına harcanmış, bu yüzden yapılması düşünülen emisyon için yeni bir borçlanma akdine ihtiyaç doğmuştu.”¹⁴²

Öte yandan, başka bir kaynak bulunamayacağı görüldüğünden, emisyonu gidilmesinin bir zorunluluk olduğu apaçık ortadaydı. Bunun için ise karşılık bir kaynak gösterilmesi gerekiyordu. “Kâğıt para emisyonu için gerekli altının sağlanması amacıyla Cavid Bey başkanlığında bir heyet önce Viyana’ya, ardından Berlin’e gönderildi. Heyet, görüşmeleri sonucu gerekli altını sağladı. 27 Mart 1915 tarihli bir iradeyle Maliye Nezareti, Almanya ve Avusturya hükümetlerinden toplam 150 milyon mark borç almaya yetkili kılındı. Öte yandan 12 Nisan 1915 tarihli bir kanun-ı muvakkatla Duyun-u Umumiye İdaresi 'ne tamamı altın 150 milyon mark ödenerek, karşılığında 6.583.094 liralık kâğıt para çıkarılması kararlaştırıldı.”¹⁴³ “Ardından, 3 Temmuz 1915 günü, Maliye Nezareti Duyun-u Umumiye’yle kâğıt para ihracı üzerine bir sözleşme imzaladı. Sözleşme uyarınca çıkarılacak kâğıt paraların karşılığı Berlin’de ve Viyana’da tamamen altın olarak Duyun-u Umumiye’ye

¹⁴⁰ Toprak, Zafer, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, ODTU GELİŞME DERGİSİ 1979-1980 Özel Sayısı, 1981, Ankara s.207-208

¹⁴¹ Toprak, Zafer, İttihat Terakki ve Cihan Harbi, Homer Kitabevi, 2003, İstanbul. S.109-110

¹⁴² Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.106

¹⁴³ Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat 1908–1918*, s.240

devredilecek, Duyun-u Umumiye yönetimi ise barış sözleşmesinin imzalanışından altı ay sonra kâğıt paraların karşılıklarını altın olarak hamillerine ödemeleri taahhüt edecekti.”¹⁴⁴

Bütün bu hazırlıklardan sonra, 1915 yılı ortalarına ilk defa emisyonla gidildi. “1915 Temmuz ayında tedavüle sürülen ilk kâğıt paraya "birinci tertip evrak-ı nakdiye" adı verildi.”¹⁴⁵ “Birinci tertip kâğıt para, evvelce çıkarılan kaimelere benzemediği gibi, bundan sonra çıkarılacak olanlardan da farklı idi. Bu emisyon daha çok Amerika'da fertlerin hazineye tevdi ettikleri altın külçeler mukabilinde verilen altın belgelerini (gold certificates) andırmakta idi. Bundan dolayı bu emisyon altın fiyatına tesir etmemiş ve altından farksız olarak tedavül etmiştir. Ancak Alman Devlet Bankası (Reichsbank) markın kıymetini muhafaza için devamlı olarak altın ihracına yanaşmadığından, bundan sonraki emisyonların karşılığını, altın yerine, sulhun akdinden sonra altınla tediyesi taahhüt olunan Alman hazine tahvilleri teşkil etmiştir. Halkın bu hazine tahvillerine olan itimadı, Almanya'nın savaştan muzaffer çıkacağına inandığı müddetçe devam etmiş, bu zaferden tereddüt ettiği andan itibaren kâğıt paranın kıymeti düşmeye başlamıştır.”¹⁴⁶

Bu esnada savaş giderleri artmaktaydı. Kaynak ihtiyacı azalmadan devam etmesi “Babiâli'yi altı hafta içerisinde yeniden Almanya'ya başvurmak zorunda bıraktı. Savaşın başından beri Osmanlı Devleti Almanya'dan Kasım 1914'de 95 milyon, Nisan 1915'de 80 milyon, toplam 175 milyon altın mark borç aldı. Ayrıca silah ve teçhizat için Alman firmalarına 150 milyon mark borçlandı. Ancak, bundan böyle Alman hükümeti Osmanlı Devleti ile yeni bir borç akdine girmek istemiyor, Babiâli 'ye kendi emisyon bankasını kurarak kısmen altın karşılığı olan kâğıt para çıkarmasını öneriyordu. Nitekim böyle bir kuruluş için Alman ve Avusturya-Macaristan bankaları sermayenin bir kısmını sağlamayı taahhüt ediyorlardı. Babiâli, Osmanlı Bankası dururken yeni bir emisyon bankası kurma önerisine yanaşmadı. Talat Paşa, Almanlara, hükümetin Osmanlı Bankası'nı satın alıp onu emisyon bankasına dönüştürmeyi düşündüğünü bildirdi. Böyle bir girişim ise Osmanlı Bankası hissedarlarıyla uzun görüşmeleri gerekli kılacak, ancak savaş ertesinde barışla birlikte

¹⁴⁴ Toprak, Zafer, *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası*, s.210

¹⁴⁵ Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitabevi, 2003, İstanbul. s.109–110

¹⁴⁶ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.107

gerçekleşebilecekti. Savaşın tırmandığı bir dönemde Babiâli'nin emisyon bankası sorununa çözüm bulacak zamanı yoktu. Çanakkale'de savaş sürüyor, askerin beslenmesi ve giydirilmesi için paraya gerek duyuluyordu. Öte yandan ordu talebini karşılamak üzere "tekalif-i harbiye" adı altında üretici ve tüccarın malına el konması halk arasında hoşnutsuzluk yaratmış, savaşla birlikte aksayan piyasa ekonomisi tümüyle altüst olmuştu. Babiâli artık bu tür yöntemlerle savaşın sürdürülemeyeceğini Alman hükümetine bildirmiş, müttefikinden ivedi borç isteminde bulunmuştu. Oysa, savaşın başından beri ülkedeki altın stokunu Reichsbank'ta toplamaya çalışan Almanya Babiâli 'ye artık altın olarak borç vermeye yanaşmıyordu.”¹⁴⁷ Fakat savaş giderlerinin karşılanamamaya devam etmesi üzerine Almanya bildik bir öneride bulundu; “tekrar emisyonu gidilmesini önerdi. Çıkarılacak kâğıt paraya karşılık olarak barış akdinden bir yıl sonra altın para ile ödemeyi taahhüt ettiği hazine bonoları vermeyi önermişti. Nitekim bu öneriyi Babiâli olumlu karşıladı. 31 Ekim 1915 tarihli yasayla 7.902.000 liralık Alman hazine bonusu Duyun-u Umumiye'ye yatırılarak karşılığında 6 milyon lira tutarında "ikinci tertip evrak-ı nakdiye" piyasaya sürüldü. 1915 yılı sonlarına doğru tedavüle çıkarılan ikinci tertip kâğıt para enflasyonist gelişmelere yol açacak miktarda değildi. Olağan durumlarda para arzında bu oranda bir artışın genel fiyat düzeyi üzerinde belki de hiçbir etkisi olmazdı. Ancak, niteliği yönünden birinci tertipten farklı olan, altına değil, hazine bonusu aracılığıyla altın ödeme taahhüdüne dayanan ikinci tertip kâğıt paraya halkın güveni düşüktü. Nitekim bu psikolojik etmen nedeniyle, ikinci tertibin tedavüle sokulmasından biraz sonra, altın lira ile kâğıt lira arasında bir değer farkı doğmaya başladı.”¹⁴⁸

Osmanlı'nın en başından beri emisyonu gidilmesindeki çekincelerinin sebepleri haklılığını gösteriyordu. Her zaman güvenilmeyen para, güvenilen parayı piyasadan iter. Güvenilen, değeri maden içeriği nedeniyle garanti altında olan altın parayı ve gümüş sikkeleri, güvenilmeyen kâğıt para piyasadan silmeye başlamıştı. “İkinci tertibin tedavüle çıkarılması üzerine, halk her türlü tediye, altın yerine kâğıt para ile yapmaya başlamış olduğundan en evvel altın, sonra gümüş sikkeler piyasadan çekilmiştir. Birinci ve ikinci tertipler çok miktarda beş liralık ve daha az sayıda bir liralık paralardan müteşekkildi ve bu büyük paraları bozdurmak bir mesele haline

¹⁴⁷ Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitabevi, 2003, İstanbul. s.109–110

¹⁴⁸ Toprak, Zafer, *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası*, s.211

gelmişti. Zira kimse kâğıt paranın üstünü madeni para ile tesviye etmek istemiyor, bu yüzden alışverişlerde umumi bir sıkıntı ve sayısız çatışmalar oluyordu. Bu sebeple ufak para bastırılınca kadar, 29 Aralık 1915 tarihli bir kanunla, beş ve bir liralık kâğıt paralar ortalarından kesilerek, 2,5 ve yarım liraya tahvil edilmişlerdi.”¹⁴⁹ “Bozukluğa gerek duyan elindeki kâğıt parayı nominal değerinin altında piyasada oluşan rayiç bedeli karşılığı sarraflara bozdurmak zorunda kalıyordu. Kâğıt paranın değeri sürekli düştüğünden bu kez yarım liralık kâğıt para karşılığında bozuk para verilmemeye başlandı. Bunun üzerine hükümet Duyun-u Umumiye yönetimiyle 17 Şubat 1916 tarihli bir sözleşme imzalayarak yarım ve çeyrek liralık (3 milyon lira tutarında) kâğıt paralar bastırttı. Ardından bunların da ortalarından ikiye bölünmesine karar verildi ve piyasaya bir liranın sekizde biri değerinde kâğıt paralar çıktı. Bu arada savaş giderleri Babiâli’nin bir kez daha Almanya’dan avans almasını gerektirmişti. 4 Ocak 1916 tarihli yasayla Almanya’dan hazine bonosu olarak 11.700.400 lira borç alındı. Karşılığında "üçüncü tertip evrak-ı nakdiye" çıkarılması için Maliye Nezareti’ne yetki verildi. Üçüncü tertip kâğıt paranın vadesi ve diğer koşulları ikinci tertibinkinin aynıydı. Ancak, gerek para arzının artması ve tedavüldeki ödeme araçlarının çoğalması, gerekse sürekli kâğıt para çıkarılmakta olduğu söylentilerinin halk arasında yayılması piyasada altın primini sürekli yükseltiyordu. Esnaf artık sekizde bir liralık kâğıt parayı bile bozup karşılığında madeni para vermek istemiyordu.”¹⁵⁰ “Her ne kadar piyasayı korumak amacıyla, Maliye Nezareti bir miktar altın ile bir hayli gümüş ve nikel meskûkât ve ayrıca evvelce imha edilmek üzere darphaneye gönderilmiş olan mağşuş sikkelerden 100.000 lira kadarını tekrar tedavüle çıkarmış ise de, gene de herkes eline geçen madeni paraları saklamakta idi”¹⁵¹

Piyasadaki kâğıt ve madeni olarak iki tip para olması ve kâğıt paralara güvenin kalmamış olması nedeniyle para sistemini iyice karmaşıktırmış, “Osmanlı para sistemi çığırından çıkmıştı. Halk elindeki paranın satın alma gücünü kestiremiyor, sarrafların dilediklerince saptadıkları kurdan para bozdurmak zorunda kalarak büyük kayıplara uğruyordu. Babiâli ise, kâğıt parayı giderek yaygınlaştırarak

¹⁴⁹ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.107

¹⁵⁰ Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat 1908-1918*, s.242 - 245

¹⁵¹ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.108

bunalıma çözüm arıyordu. Nitekim kâğıt para emisyonunda bir adım daha atılarak 5 ve 20 kuruşluk kâğıt para çıkarılması kararlaştırıldı. Ancak, o güne değin çıkarılan kâğıt paralar liranın katı ya da alt bölümleriydi. Son alınan karar kuruş kâğıt para öngörmüştü. Oysa bu tür bir gelişme Osmanlı para sistemini daha da karmaşıktıracaktı.”¹⁵² “Yürüklükteki mevzuata göre bir altın lira resmen 102,6 kuruş ve bir gümüş mecdiye 19 kuruş ediyordu. Bir liranın iki buçuk, beş lira gibi katları ya da yarım, çeyrek lira gibi bölümleri olarak çıkarılan kâğıt paralar lira birimi üzerinden hesaplanıyor, altın lira ile kâğıt lira arasındaki fark oranında tedavül buluyordu. Yeni alınan kararlar 5 ve 20 kuruş olarak basılacak kâğıt paralar ne altın liranın, ne de gümüş mecdiyenin alt birimi olacak, hesaplarda karışıklığa yol açacaktı. Bozukluk para sorununa çözüm bulmak için Osmanlı para sisteminde çok daha kökten dönüşümlere gidilmesi gerekiyordu. Bu nedenle, savaş yılları olmasına karşın, uzun yıllardır Babiâli’nin gündeminde bulunan ve Osmanlı para sisteminin evriminde önemli bir adım olan 8 Nisan 1916 tarihli Tevhid-i Meskukat Kanunu çıkarıldı ve 1 lira = 100 kuruş ilkesi benimsenerek çift metal sisteminin doğurmuş olduğu karmaşıklık giderilmeye çalışıldı.”¹⁵³

Savaş harcamaları için kaynak ihtiyacı devam ediyordu. Çözüm olarak tekrar Almanya’dan kaynak bulunması ve bunun karşılığında tekrar emisyonla gidilmesi kararlaştırıldı. “19 Ağustos 1916 tarihli kanunla Almanya’dan bir avans daha alınarak 35.981.400 liralık dördüncü tertip kâğıt paranın çıkarılmasına karar verildi. Yapılan anlaşmalara göre, alınan avansların tamamı kâğıt para karşılığı olarak kullanılmayıp, bir kısmı Almanya ve Avusturya’dan yapılacak mubayaalara tahsis edilmek üzere, Alman bankalarında mark olarak muhafaza ”¹⁵⁴ edilecekti. Böylece “Osmanlı hükümeti dördüncü tertip olarak çıkardığı kâğıt paranın 5 milyon lirasını Alman hükümetinin emrine tahsis etmek zorunda kalacaktı. Almanya’dan borç alındığı bir dönemde Almanya’nın böyle bir kredi talebinde bulunmasının nedeni uluslararası ödemelerde karşılaşılan darboğazdı. Babiâli savaş yıllarında Almanya’dan satın aldığı silah, araç-gereç ve cephane bedellerini iki yoldan sağlıyordu: Sözleşmelerle alınan avansların tümü kâğıt para karşılığı olarak değerlendirilmiyor, bir kısmı Alman bankalarında mark olarak saklanarak ithalatta kullanılıyordu. İkinci yöntem

¹⁵² Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, s.112–113

¹⁵³ Toprak, Zafer, *Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası*, s.214

¹⁵⁴ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.108

firmaların Babıâli 'ye kredi açmaları ve mal bedellerinin ileri bir tarihte ödenmek üzere ertelenmesiydi. Bu yola göre ithalatın finansmanı da sağlanmış oluyor, memleketten altın çıkmasına ihtiyaç kalmıyordu. Gerçekte Türkiye'nin Almanya'dan satın aldığı silah ve mühimmatın bedeli, ileride avans hesabına mahsup edileceği için herhangi bir ödemeye lüzum kalmadığı halde, Almanya, Türkiye'den satın aldığı pamuk, yün, ipek, tütün, zeytinyağı, arpa, fındık, incir, üzüm ve diğer maddelerden dolayı daima borçlu durumda kalmakta idi. Bu borçların ödenmesi için yüklü miktarda mark satmak zorunda olduğundan, markın kambiyo fiyatı Osmanlı lirasına göre bir hayli düşmüş bulunuyordu. Bu sayede Türkiye'nin Almanya'ya satacağı emtia karşılığında Almanya'dan mark çıkmayacak, Türk parası ile ödenecekti.”¹⁵⁵ “1916 yılında 4 kuruşa kadar düşen mark, bu tedbirlerin alınması ve Almanya'nın Türkiye'ye ihracatını arttırmasından sonra 5 kuruşa kadar yükselme kaydetmiş ancak savaştan önceki seviyesi olan 5,4 rayicine ulaşamamıştır.”¹⁵⁶

Bu esnada piyasaya yeni bir tertip kâğıt para sürülmesi; bozuk, madeni paraların piyasadan kaybolmaları ve piyasada para değerlerinin üzerinde işlem görmeleri sorununu, yani bozuk para sorununu derinleştirmiştir. ”1916 yılının sonunda bozuk para meselesi henüz halledilememişti. Altın ve gümüş sikkeler çoktan piyasadan çekilmiş, 40 paralık metelikler bile alışverişte kullanılamaz olmuştu. Bu yüzden en ufak para olan kuruşu bile bozmak mümkün olmuyordu. Ufak para yerine posta pulu kullanılması düşünülmüş, bu suretle para yerine posta pulu tedavüle konmuştu.”¹⁵⁷

Savaş uzadıkça savaş harcamaları da artıyordu ve dolayısıyla “Babıâli'nin Almanya'dan aldığı borcun ardı kesilmiyordu. 17 Şubat 1917 tarihli yasayla yeniden 32 milyon liralık borç alınmış ve karşılığında beşinci tertip kâğıt para çıkarılmıştı. Bu tertibin, 19 Ağustos 1916 tarihli yasa gereğince ihraç olunan kâğıt paranın son taksitinin ödenmesinden itibaren başlayarak, yıllık 6 milyondan 10 milyon liraya kadar değişen kısımlarla, en çok dört yıl içerisinde tedavülden çekileceği

¹⁵⁵ Toprak, Zafer, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, ODTU GELİŞME DERGİSİ 1979-1980 Özel Sayısı, 1981, Ankara, s.220-222

¹⁵⁶ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.109-110

¹⁵⁷ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.109-110
NOT/Deyim:Para pul oldu...

belirtiliyordu. 12 Eylül 1917 tarihli anlaşma ile yeniden alınan 50 milyonluk avansın 18 milyon liralık kısmı, 4.tertibe eklenmiştir. Bu sayede tedavüle sürülen 4. tertip evrak-ı nakdiyenin toplamı 52 milyon lirayı geçmiştir. ¹⁵⁸ “50 milyon liralık avansın 32 milyon lirası ise 6. tertibe eklenmiştir”. ¹⁵⁹

1917 yılının ikinci yarısında, piyasaya her kâğıt para sürümü enflasyonist etki yarattığı için, Babiâli yeni bir yöntem aramıştı. Kağıt paranın emisyon hacmini arttırmak yerine “doğrudan doğruya Alman hazine bonolarını halka satarak gelir elde etmeyi düşünmüştü. Kâğıt para çıkarılacağına, karşılığını oluşturan teminatın satılmasıyla devlet aynı satın alma gücünü elde edecek, buna karşın para arzının daha fazla genişlemesi önlenmiş olacaktı. Diğer bir deyişle, savaş emisyon yerine halka borçlanılarak finanse edilecekti. Babiâli, böylece, Alman hazine bonolarının satışıyla halkı tasarrufa sevk edeceği ve tırmanan enflasyonu bir ölçüde dizginleyebileceği kanısındaydı.”¹⁶⁰ Böylece altıncı “tertipte isteyenlere kâğıt para yerine Alman hazine tahvillerinden verilmiştir. Ancak halk bu tahvili almaya istek göstermemiş, kasalarında yüklü miktarda atıl kâğıt para bulunan bankalar ve sigorta şirketleri faizli olan bu tahvillere talip olmuşlardır. Osmanlı Bankası ile Deutsche Bank birlikte 11 milyon, sigorta şirketleri de 5 milyonluk tahvil almışlardır. Bu tecrübeyle halkın bu tür tahvillere rağbet etmediği görüldüğünden yeni Alman Hazine tahvillerinin satışa çıkarılmamasına karar verildi.”¹⁶¹

Borçlanma denemesinin bir amacı daha vardı. Enflasyonist etki yapan ve halkın güvenini tamamen kaybettiği kâğıt paraların önemli bir kısmını tedavülden çekerek, kağıt paranın değer kaybının önüne geçmek. “Cavit Bey’e göre faraza 50 milyon liralık Alman hazine bonusu satılabilmiş olsaydı, tedavülde 85 milyon liralık kâğıt paranın bulunduğu bir dönemde 50 milyonluk "evrak-ı nakdiyye'yi piyasadan çekmek mümkün olacaktı. Böylece barış dönemindeki para miktarı kadar bir meblağ tedavülde kalacak ve kâğıt paradaki değer kaybının önüne geçilmiş olacaktı. Bu tür bir işlem barışa kadar sürdürülerek o günkü olumsuz gelişmelerin önü alınabilecekti.

¹⁵⁸ Toprak, Zafer, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, ODTU GELİŞME DERGİSİ 1979-1980 Özel Sayısı, 1981, Ankara s.220-222

¹⁵⁹ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.109-110

¹⁶⁰ Toprak, Zafer, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, ODTU GELİŞME DERGİSİ 1979-1980 Özel Sayısı, 1981, Ankara s.220-222

¹⁶¹ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.109-110

Cavit Bey Alman hazine bonolarının satışındaki başarısızlığı konjonktürel nedenlere bağlıyordu: Her şeyden önce geç kalınmıştı; iki, üç ay önce çıkarmak mümkün olabilseydi, beş altı milyon liralık daha fazla satılabilirdi. O sıralarda piyasada başıboş önemli bir para stoku vardı. Bir süre sonra bu para spekülative amaçlarda ticarete kaydı ve herkes ticarete büyük kar gördüğü için varını yoğunu mala yatırdı. Alman hazine bonosu elde kaldı. Cavit Bey'in Alman hazine bonosu hakkındaki görüşleri epey iyimser gözüküyordu. Çıkında ya da çömlekte para saklamanın ötesinde bir tasarruf geleneğinin oluşmadığı bir toplumda, özellikle savaş anında bu tür bir tasarruf yönteminin revaç bulması düşünülemezdi. Ayrıca, parasını işletecek kişinin, yılda yüzde 200, hatta 300 oranında fiyat artışlarının görüldüğü bir ortamda, yüzde 4 ve 5 faizli hazine bonolarına, ya da altı aylık vadeli mevduat için yüzde 1,5 bir yıllık ve ötesi için yüzde 2,5 faiz ödeyen bankalara para yatırmasını beklemek pek gerçekçi olmazdı.”¹⁶²

Yukarıdaki sebeplerle borçlanma denemesinin başarısız olması ve finansman ihtiyacının devam edilmesi üzerine; “12 Mart 1918 tarihli yasayla Almanya'dan bu kez 50 milyon liralık bir avans alınması kararlaştırıldı. Bunun 12 milyon lirası dördüncü tertibe eklenmişse de, ancak 12 milyonu ihraç edilebildiğinden dördüncü tertibin toplamı 77.981.400 liraya yükseldi. 50 milyonun geri kalan 32 milyonuyla altıncı tertip kâğıt para çıkarıldı.”¹⁶³

Savaşın sonlarına gelindiğinde, Almanların da bağlaştığı olan diğer devletleri finanse edebilme yeteneklerini ortadan kaldırması sebebiyle “kredi açmak konusunda daha isteksiz davranmışlar ve Osmanlı Hükümetine memleket çapında yeni finansman kaynakları araştırmasını tavsiye etmişlerdir. Böylece ilk defa olarak Osmanlı devleti bir iç borçlanma girişiminde bulunmuştur. 3 Nisan 1918'de maliye nazırı %5 faizli ve %1 amortismanlı, miktarı belirsiz bir borçlanma akdine girmeye yetkili kılınmıştır. Borçlanmanın faizi ve kura çekilişleri ile itfa edilecek tutarı altınla ödenecek, ve herhangi bir nedenle 1938 den evvel tedavülden kaldırılmayacağı gibi hiçbir tür vergiye tabi tutulmayacaktı” Bu arada Osmanlı bitmek bilmeyen ihtiyaçları için “27 Mart 1918 tarihinde 4. tertip evrak-ı nakdiyye'ye 6 milyonluk bir ilave

¹⁶² Toprak, Zafer, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, ODTU GELİŞME DERGİSİ 1979-1980 Özel Sayısı, 1981, Ankara s.220-222

¹⁶³ Toprak, Zafer, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, ODTU GELİŞME DERGİSİ 1979-1980 Özel Sayısı, 1981, Ankara s.220-222

yapmıştır. Aynı tarihte Almanya'dan 24 milyonluk bir avans alınarak 7. tertipten kâğıt para emisyonuna başvurulmuştur. Bu Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan aldığı son avans olmuştur.”¹⁶⁴

Almanya'dan alınan avansların sona ermesi üzerine, bu kez de iç borçlanmaya gidilmesi denenmiştir. “30 Haziran'da kapanan iç borçlanma için tahvil satışlarından 17.977.600 lira hâsılat sağlanmıştır. Her ne kadar Cavit Bey 30–40 milyon hâsılat beklemiş olsa da, ilk iç borçlanma için sonuç hiç de küçümsenecek gibi değildir. Alman Hükümeti de bu borçlanmanın geri ödemesinin altın olarak yapılmasını taahhüt etmişti.”¹⁶⁵

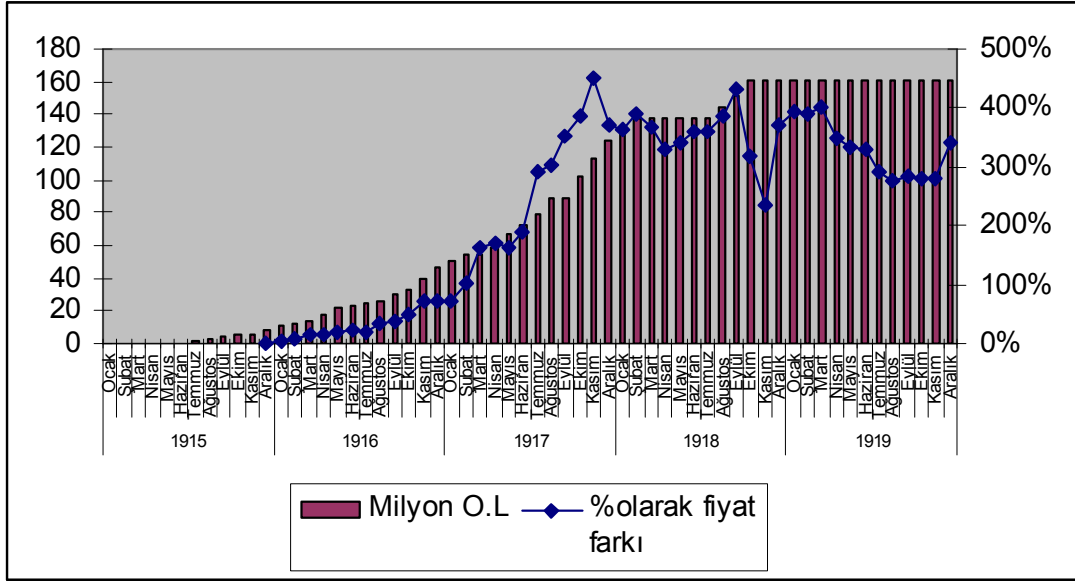
Bütün bu borçlanmaların tamamına bakıldığında, savaş esnasında, toplamda “Alman hükümeti Babiâli 'ye 235.056.344 Osmanlı lirası tutarında "borç" vermişti. Bu miktarın 148.581.400 lirası hazine bonosu, geri kalanı altın, gümüş, Alman markı, ya da Türk lirası olarak ödenmişti. Bu arada Avusturya'dan da bir miktar borç para alınmıştı. Babiâli, müttefiklerinden sağladığı olanaklarla 161.000.000 lira tutarında yedi tertip kâğıt para çıkarmış, askeri teçhizat, tahıl, kömür, makine gibi taleplerini karşılamış, Almanya'da özel firmalara olan borçlarını ödemiş, demiryolu yapımını sürdürmüştü. Duyun-u Umumiye aracılığıyla çıkarılan yedi tertip kâğıt paradan ilki için Almanya ve Avusturya'dan altın karşılık sağlanmış, diğer tertipler Almanya hazine bonolarının güvencesinde tedavüle sürülmüştü. Basılan kâğıt para miktarı 1915 sonunda 7,9 milyon liraya, 1916 ve 1917 sonlarında sırasıyla 45,8 ve 124,1 milyona, 1918 Ekiminde ise 161 milyon liraya ulaşmıştı.”¹⁶⁶

¹⁶⁴ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.109-110

¹⁶⁵ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.109-110

¹⁶⁶ Toprak, Zafer, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, ODTU GELİŞME DERGİSİ 1979-1980 Özel Sayısı, 1981, Ankara s.220-222

Şekil 12: 1915-19 yılları arasında tedavüle çıkan toplam kâğıt para ve toplam kâğıt para(Milyon O.L.) ile altın paranın % olarak farkı¹⁶⁷

Açıklama: Grafikte kolonlar tedavüldeki kâğıt parayı milyon O.L. olarak, çizgi ise altın paranın kâğıt para ile değerini göstermektedir

6.3.5. İÇ BORÇLANMA

Savaşta bazı ülkelerle Osmanlı'nın iç borçlanma ile ilgili çok önemli bir farkı vardı. Halkın borçlanma için verecek parasının olmaması. Bu, böyle bir denemenin başarısızlığa uğraması ihtimalini arttırıyordu. Bunun ise mali politikalara hepten bir güvensizliğe yol açmasından çekiniliyordu. Bu nedenle savaş sırasında Osmanlı, mümkün mertebe ikinci iç borçlanma denemesini erteledi. Ancak Almanların kredi açmak konusundaki isteksizlikleri sonucu, "Altıncı tertip ile son yani yedinci tertip kâğıt para ihracı arasında Babıâli, halka borçlanmayı bir kez daha deneyecekti. Ancak bu kez, Osmanlı'nın vatanseverlik duygularına seslenerek "milli" bir borçlanmaya girişecekti. Dâhili istikraz diye anılan Osmanlı Devleti'nin bu ilk iç borçlanması aslında bir Alman önerisiydi. Daha önce iç devlet borçları olmuşsa da bunlar genellikle Osmanlı bankerlerinden alınan kısa vadeli avanslardı. Halka yönelik, orta ya da uzun vadeli borçlanma Osmanlı hükümetlerinin o güne değin cesaret edemedikleri bir yöntemdi. 1918 başlarında Almanya Türkiye'de artık kâğıt paranın bir doyum noktasına geldiğini söylüyor, altın karşılıklı hazine bonosu vererek borç sözleşmesi imzalamaya yanaşmıyordu. Daha önceki borç görüşmelerinde Alman

¹⁶⁷ Toprak, Toprak; *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, /s:114'deki verilere dayanarak

mali çevreleri iç borçlanmaya gitme önerisini sürekli vurgulamışlarsa da Babıâli böyle bir borçlanmanın başarısızlıkla sonuçlanmasından çekiniyordu. Özellikle savaş döneminde mali bir yenilginin iç ve dış kamuoyunda doğuracağı kaygı ve güvensizlik İttihatçı hükümeti böyle bir girişimden alıkoyuyordu.

Oysa Almanya, faiz ve anaparanın altınla ödenmesi halinde iç borçlanmayla sekiz, on milyon sağlanabileceği kanısındaydı. Nitekim Almanya maliyesinin kararlı tutumu karşısında Osmanlı maliyesi iç borçlanmaya razı edilmiş, faiz ve anapara ödemeleri için gerekli altın Almanya ile imzalanan 28 Ocak 1918 tarihli borç sözleşmesiyle sağlanmıştı. Ardından 3 Nisan 1918 tarihli yüzde 5 faiz ve yüzde 1 amortismanlı istikraz-ı dâhili kanunu, çıkarıldı ve söz konusu borçlanmanın koşulları ve ihraç sureti hakkında Duyun-u Umumiye İdaresi Meclisi ve Osmanlı Bankası 'yla 30 Nisan 1918 tarihli sözleşme imzalandı. Bu arada borcun koşullarını içeren Türkçe ve Fransızca prospektüsler hazırlandı. İstanbul için 1-31 Mayıs ve diğer iller için 1 Mayıs-30 Haziran günleri arasında borç kayıt işlemi yapılacağı, kaydolunan meblağın bir kerede tümünün nakit olarak ödeneceği ilan edildi.

Babıâli dâhili istikraza kaydolmanın vatanseverlik görevi olduğunu vurguluyor, o güne değin Osmanlı toplumunda denenmemiş yöntemlerle propagandasını yaparak halkı borç tahvili satın almaya sevk ediyordu. Galata köprüsünün Eminönü yakasında ve Galatasaray'da halkı borca yazılmaya özendirici elektrikle aydınlatılmış ilanlar asıldı. Kent, Ressam Avni'nin çizdiği afişlerle donatıldı. Basın ve konferans heyetleri oluşturuldu. Rıza Tevfik, Hamdullah Suphi, Selim Sırrı, Ahmed Cevad, Fazıl Berki, Satı Bey gibi devrin ünlü hatiplerine halkı aydınlatıcı konuşmalar yaptırıldı. Faiz olarak ödenecek altınların Darphane'de basılışını ve halkın Osmanlı Bankası'nda borca kaydoluşunu gösteren filmler çevrilerek İstanbul ve İzmir sinemalarında gösterildi. Reji İdaresinin tütün ve sigara kağıdı paketlerine iç borçlanmayı özendiren ufak etiketler kondu. Borçlanmayı halka mal etmek için şarkılar bestelendi, marşlar yazılmıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Örneğin : "Kaydıraktır, kaydırak / içi altından varak / inanmazsan al da bak / Kâğıt veren bu oyuna / Altın çeker boyuna" mahallelerde çocuklar arasında ağızdan ağıza dolaşıyordu; "istikrazdır, istikraz / Bize derler yiğit laz / istediğin kadar yaz / Korkmayız, devletimiz / Koca bir altın deniz" Lazların kendi aralarında düzenledikleri tekerleme idi; Ana kız arasında "Kızım Ayşe haydi kalk / Koşuyor bankaya halk / Nene lazım senin park / Süsü müsü satalım / Cebe altın atalım"; ud eşliğinde hanım kızlar meclisinde "Valia- hi ey nevcivan / Gelin olmam, başımdan / Altın atmazsan inan / Haydi koş git bankaya / Altın doldur çantaya" o günlerde söylenen şarkıların güfteleriydi. İstikraz Marşı ise

Vilayetlere, Dâhiliye, Harbiye ve Maliye Nezaretlerinden borçlanmanın önemini vurgulayan genelgeler gönderilmiştir. Mebussan Meclisi'nde yaptığı konuşmada Maliye Nazırı Cavit Bey, dâhili istikrazın ülke ekonomisi açısından önemini vurguluyor, bunun "iktisadi uyanıklık" sayesinde gerçekleşeceğini kaydediyordu. Bu borç girişimi başarıyla sonuçlanırsa, düşmanlar için "en kanlı bir meydan muharebesinde kazanacağımız zaferin vücuda getireceği etkiden daha müthiş bir darbe-i hüsrân ve elem oluşturacaktı."¹⁶⁹ diyordu.

Padişahın yayınladığı hatt-ı hümayunda, cephede askerin gösterdiği fedakârlığı cephe gerisinde ulusun iç borçlanmaya kaydolarak pekiştirmesi gerektiği vurgulanıyordu. Dönemin gazeteleri iç borçlanmaya en geniş bir biçimde yer veriyorlardı. Başta Tanin olmak üzere Vakit, Sabah, Tasvir-i Efkar gibi günlük gazeteler borcun önemini belirten yazıları ya da borçla ilgili bilgileri ilk sayfalarında yayınlıyor, borç nedeniyle, röportaj, anket gibi o güne değin Osmanlı gazeteciliğinde rastlanmayan yöntemleri deniyorlardı. İttihatçıların yarı resmi yayın organı Tanin gazetesi iç borçlanmayla ilgili bir anket düzenlemiş, başta Sadrazam Talat Paşa olmak üzere, devlet yöneticilerinin, patrik, hahambaşı gibi dini önderlerin bu konuda görüşlerini almıştı. Tanin'in düzenlediği ankete verdiği yanıtta Mebussan Meclisi Birinci Reis Vekili Hüseyin Cahit, kapitülasyonların kaldırılmasıyla siyasal ve iktisadi bağımsızlığın gerçekten kazanılıp kazanılmadığını soruyor, "acaba hakikaten iktisaden müstakil olarak yaşayabilecek bir hale geldik mi" diyordu.

İç borçlanma propagandasında başvurulan diğer bir yöntem, İkinci Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı toplumunda giderek yaygınlaşan halka açık konferanslardı. 15 Nisan'la 30 Mayıs arasında, İstanbul'da 30'a yakın konferans düzenlenmiş, ünlü hatipler borçtan yana görüşlerini kamuoyuna açıklamışlardı. Hamdullah Suphi, Türk Ocağı'nda kadınlar için verdiği konferansta, hükümetin iç

şu dizelere yer veriyordu: "Biz vatan kullarıyız, / Bizde vatan sevgisi var. / Bunca senedir akar yaşlar / Onun için arkadaşlar./Her şey onun, onun kan ve canlar / Ona vermekten kimdir kaçanlar / Şimdi vatan açtı defter, / Bizden ödünç para ister. / Bu paralarla yürür asker. / Biz verelim hep beraber / Biz verelim düşmanlar utansın; / Kuvvetimizden yılsın, usansın. /Her bir para kurşun ve gülle / Gibi düşman kalbi derler. / Ödünç vermeyi bilen erler / Her gün yaşar şeref ile. /Biz verirsek bu millet yenilmez. / Veren ellerin şanı eksilmez."

¹⁶⁹ "Kapitülasyonları attık, istiklal-i siyasi ve iktisadimizi tamamen iktisap ettik. Fakat acaba böyle mi? Acaba hakikaten iktisaden müstakil olarak yaşayabilecek bir hale geldik mi? Bunun cevabını bize şu istikraz-ı dâhili teşebbüsü verecektir. Bu millet her günkü yaşamasını başkalarının parasıyla temin etmekten kurtulmadıkça millet olmuş sayılamaz. Onun için istikraz neticesini pek sabırsızlıkla ve heyecanla bekliyorum." Bu satırlar Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesinin anketine verdiği cevaptı.

borçlanma girişimine katkıda bulunmak gerektiğini, "bunun bizim için bir şeref ve haysiyet meselesi, hepimize terettüp eden milli bir vazife olduğunu" söylüyor, nihayet ülkede bir "burjuvazi sınıfı"nın oluşmakta olduğunu kaydederek bunun ülke için yararlı bir gelişme olduğunu vurguluyordu.¹⁷⁰ Kampanya sürdürülürken Osmanlı vatandaşlarına iki yönden çağrıda bulunulmuş, borca kaydolacakların faiz olarak sağlayacakları kişisel çıkarın yanı sıra, bu tür bir girişimi ulusal görev bilmeleri gerektiği vurgulanmıştı. Nitekim, ulusallaşma sürecinde "ictimai vicdan" oluşturma çabası içerisinde olan Ziya Gökalp ve çevresi, iç borçlanmanın bu ikinci boyutu üzerine eğilmiş, borca yazılmayı bir yurtseverlik göstergesi olarak değerlendirmişlerdi.¹⁷¹

Tüm bu girişimler sonucunda iç borçlanma başarıyla sonuçlanmış, Babıâli 18 milyon Osmanlı lirası tutarında borç tahvili satarak 1918 bütçe açığını bir ölçüde halka borçlanarak karşılama olanağı bulmuştu. Osmanlı basınında iç borçlanmanın ülkedeki spekülative girişimleri bir ölçüde sınırladığı, tedavüldeki para hacmini daraltarak kâğıt paranın değerini artırdığı, enflasyonist gelişmelerin dizginlendiği kanısı hakimdi. Dersaadet Ticaret Odası'na göre iç borçlanma kâğıt paranın değerini yükseltmişti. Piyasada milyonlarca lira değerinde kâğıt para iç borca yatırılınca kıtlaşan kâğıt para değer kazanmış, altın fiyatı düşmüştü. Böylece kâğıt paranın satın alma gücü artış göstermişti. Öte yandan iç borç spekülative gelişmeleri önleyecekti. Atıl para stokları spekülative girişimlere neden oluyordu.

¹⁷⁰ Galatasaray Sultanisi'nde Satı Bey, dinsel nedenlerle iç borçlanmaya karşı çıkanları uyarıyor, "bir tarafta büyük ihtikârlar yapılırken, öbür tarafta faizi haram addetmenin Müslümanlıkla bağdaşmayacağını kaydediyordu. Filozof Rıza Tevfik, Darülfünun konferans salonundaki konuşmasında, hükümetin "milleti bir fedakârlığa, hatta bir fedakârlık değil karlı bir işe iştirake davet" ettiğini söylüyor, Babıâli'nin şerefının borca kefil olduğunu belirtiyordu.

¹⁷¹ NOT: Ziya Gökalp, Yeni Mecmua'da, borca yazılmanın "iktisadi vatanperverlik" olduğunu söylüyor, iç borçlanmayı "milli istikraz teşebbüsü" diye niteliyordu. Gökalp'e göre bu girişim "devletin artık kat'iyyen milli iktisadiyyatı esas ittihaz ettiğine kat'i bir delil"di. İç borçlanma bireyi "devletine sadık yani vatanperver" yapacak, en bencil insanlar bile "vatanperver olmaya alıacak"lardı. Bu borç Osmanlılara "yalnız iktisadi bir terbiye vermekle kalmayacak, vatan ahlakı nokta-i nazarından da mürebbiyelik edecek" Köprülüzade Mehmed Fuad da, "Milli vazife" başlıklı yazısında, iç borçlanmaya yazılmanın bir yurtseverlik kıstası olacağını ileri sürüyor, "Saltanatı düşmanlardan kurtarmak için kurşuna, bombaya, gülleyle göğüs geren kahramanlara karşı biz de vazifemizi yapmak istersek bu istikraza bütün varlığımızla iştirak etmeli, bunu vatan borcu saymalıyız" diyordu. İç borçlanmanın önemini vurgulayan bir başka yazar, Tekin Alp, Almanya'dan esinlenerek dahili istikraza "Yeni İstikamet (die neue Orientierung) İstikrazı" adını veriyor, "şimdi dahili istikraz ispat ediyor ki, Türkiye yalnız esaret-i siyasiyyeden değil, esaret-i maliyeden de kurtulmaya başlamıştır." diyordu. O günlerde "milli ticaret" kesiminin sözcülüğünü üstlenmiş olan Ticaret-i Umumiye Mecmuası için hükümeti dış ülkelerde borç aramaktan kurtarmak ve mali itibarımızı korumak açısından "dahili istikraz"a katılmak her Osmanlı vatanperveri için bir yükümlülüktü; bir cemiyet borcuydu.

İç borç Osmanlı'nın ilk kez kendi halkına borçlanma girişimiydi ve başarıyla sonuçlandı. Ancak, savaşta yenik düşmeden önce hükümet bir kez daha kâğıt para basacak, Osmanlı Devleti'nin yedi tertipte toplanan kâğıt para arzı 161.018.633 lirayı bulacaktı.”¹⁷²

6.4. BÜTÇE: ARTAN AÇIKLARIN İNCELENMESİ

6.4.1. BÜTÇELERİN TANZİM ŞEKLİ

“Devlet bütçeleri, Balkan Harplerinden beri alışlagelmiş yöntem uyarınca yalnızca sıradan masraflar göz önüne alınarak hazırlanmışlardır. Harbiye ve Bahriye Nezaretleri'nin bütçe payları her sene hemen aynı olarak öngörülmüş ve savaşların doğurduğu olağanüstü masraflar için gerek görüldükçe *tahsisat* ayrılması talep edilmiştir. Tahsisat bakiyeleri seneden seneye devrolmuş, gerek eski yıllar borçlarına, gerek yeni hizmetler masraflarına karşılık tutulmuştur. Ayrıca savaş sırasında halktan tekâlifî harbiye suretiyle alınan zahire, eşya ve nakil vasıtaları bedellerinin, barışın imzalanmasından sonra ödenmesi öngörüldüğünden, bunlar da bütçelere dâhil edilmemiştir.

Bu nedenden ötürü, bu döneme ait bütçeler fiili durumu göstermekten uzak olup, savaş yılları için kati hesaplar da bulunmadığından, gelir ve giderler için aşağıdaki rakamlar tahminidirler.

*Tablo 6: Osmanlı İmparatorluğu Gelir-Giderleri (milyon Osmanlı Lirası)*¹⁷³

	GELİR			GİDER		
	Öngörü	Tahsilat	Öngörü	Tahsisat	Harcama	Bütçe Açığı
1913/14	33.68	29.38	36.89	49.39	35.33	5.95
1914/15	36.00	23.88	37.05	73.93	57.84	33.96
1915/16	30.02	22.33	38.45	84.72	65.55	43.22
1916/17	27.97	25.20	42.35	100.71	82.98	57.78

¹⁷² Toprak, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat 1908–1918*, s. 258–263

¹⁷³ Elrem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, s.95

1917/18	31.69	27.70	60.29	116.92	109.0	81.3
1918/19	42.40	34.00	60.15	136.88	122.5	88.5

Burada Tahsisat, ordunun barış zamanı giderleri dışında ortaya çıkan para talebini işaret eder. Osmanlı bütçelerken asla savaş giderlerini bütçeye almaz, ortaya çıktıktan sonra da karşılamak yerine bir sonraki döneme devrederdi. Dolayısıyla tahsisat her sene kümülatif olarak artarak bir sonraki senenin bütçesine devrolunur, bütçe açılarında gösterilmezdi.

Görüldüğü gibi tahminler hiçbir zaman fiili tahsilât ve harcamaya uymamıştır. Savaşın sonuna doğru mevcudu iki milyona yaklaşan bir ordunun sebep olduğu masrafları, devamlı artan fiyatlarla tahmin etmek imkânsızdı. Diğer taraftan savaş içinde birçok vergi ve resimlere zamlar yapıldığı ve yenileri konduğu halde, tahsilât savaştan önceki seviyesine ancak harbin son senesinde ulaşabilmiştir.

Bu şekilde artan bütçe açıklarını kapatmak için, Hazine tahvilleri ihracı, Osmanlı Bankası'ndan avanslar alınması ve cari hesaplar açılması ile yeni dış borçlar alınmıştır.”¹⁷⁴

“1914–1918 harbi sırasında, Borçlar Meclisi, İngiliz ve Fransız temsilcileri hazır bulunmadıkları halde, alacaklılara bırakılan yahut ayrılan gelirleri toplamaya devam etti. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu’nun Merkezi Avrupa Devletleri’nin yanında savaşa girmeye müttefik devletlerin uyruklarına ait kuponların ödenmesinin yasaklanması, bu alacaklılar için borç servisinin durdurulmasını sonuçlandırmıştı.”¹⁷⁵

¹⁷⁴ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara, s.84

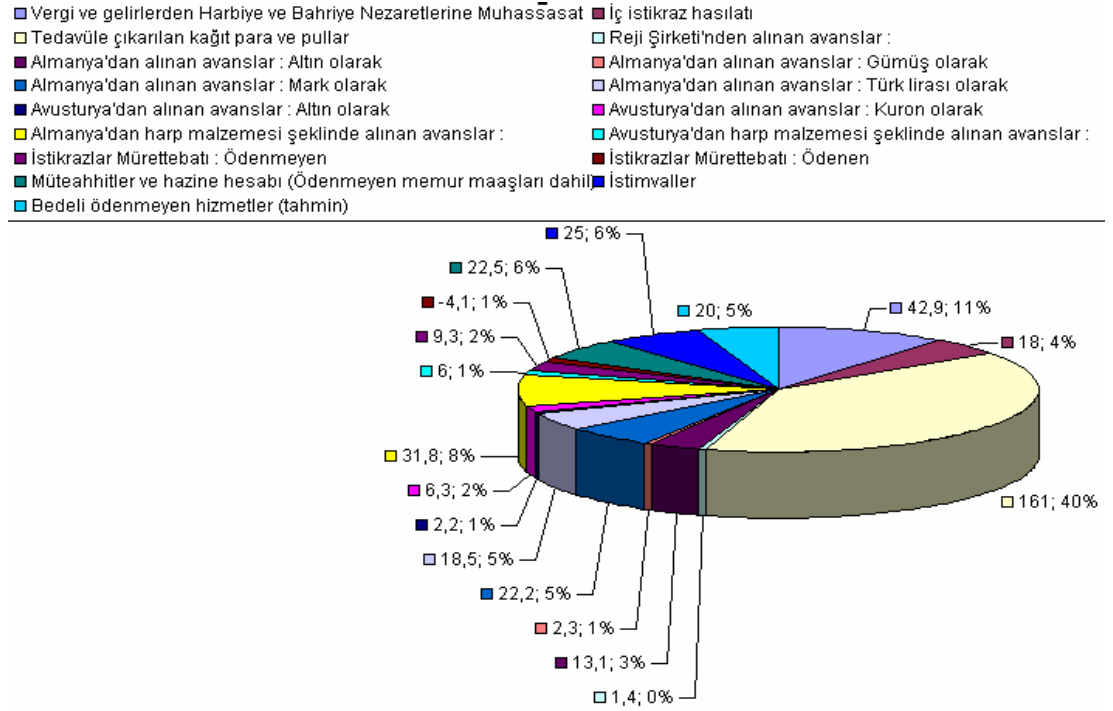
¹⁷⁵ Yeniay, İ.Hakkı, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, Ekin Basımevi, 1964, İstanbul, S.110

NOT: “Ülke bütçesinin çok büyük açıklar vermesine karşın, savaş yıllarında ekonomi büyük bir atılım yaptı. Büyüme ve kâr oranlarının çok yüksek olduğu savaş yılları yerli sermayenin gelişmesi için çok önemli bir fırsat oluşturdu. Bir tahmine göre, ülkedeki şirketlerdeki Türk sermayesi 1918 yılında %38’e ulaştı. 1918 ise yalnızca %3’tü.” Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Keyder, Çağlar, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*.

Bu bölümde Osmanlı'nın halkın iâşesi ve finansmanı için hangi yolları kullandığı incelenmiştir. Bir dahaki bölümde savaşın başlıca devletlerle göre kaynaklarının ve harcamalarının karşılaştırılması yapılacaktır.

Son olarak aşağıda Osmanlı'nın kaynaklarının grafik ve tablo olarak dökümü vardır.

Şekil 13: Osmanlı'nın Savaşı Finanse Etme Kaynakları¹⁷⁶

Tablo 7: Osmanlı'nın Savaşı Finanse Etme Kaynakları¹⁷⁷

Harp Masraflarını Teşkil Eden Unsurlar (milyon lira)

Vergi ve gelirlerden Harbiye ve Bahriye Nezaretlerine Muhassasat	42,9
İç istikraz hâsılatı	18
Tedavüle çıkarılan kâğıt para ve pullar	161
Reji Şirketi'nden alınan avanslar:	1,4
Almanya'dan alınan avanslar: Altın olarak	13,1
Almanya'dan alınan avanslar: Gümüş olarak	2,3
Almanya'dan alınan avanslar: Mark olarak	22,2
Almanya'dan alınan avanslar: Türk lirası olarak	18,5
Avusturya'dan alınan avanslar: Altın olarak	2,2

¹⁷⁶ Eldem, Vedat, A.g.e, s.115'deki tabloya dayanarak

¹⁷⁷ Eldem, Vedat, A.g.e, aynı yer

Avusturya'dan alınan avanslar: Kuron olarak	6,3
Almanya'dan harp malzemesi şeklinde alınan avanslar:	31,8
Avusturya'dan harp malzemesi şeklinde alınan avanslar:	6
İstikrazlar Mürettebatı: Ödenmeyen	9,3
İstikrazlar Mürettebatı: Ödenen	-4,1
Müteahhitler ve hazine hesabı (Ödenmeyen memur maaşları dahil)	22,5
İstimvaller	25
Bedeli ödenmeyen hizmetler (tahmin)	20

398,4

7. KARŞILAŞTIRMALAR VE SONUÇ

Önceki bölümlerde ayrıntılı görüldüğü üzere her ülke savaşı finanse edebilmek için aynı kaynaklara başvurdu: Olağan ve olağandışı vergiler, iç ve dış alacaklılara ödemelerin ertelenmesi, el koyma, iç ve dış borçlanma, emisyon, angarya. Bunlar arasında en fazla gelir yaratabilecekler ise vergiler, borçlanma ve en nihayet kaçınılmaz olarak emisyondu.

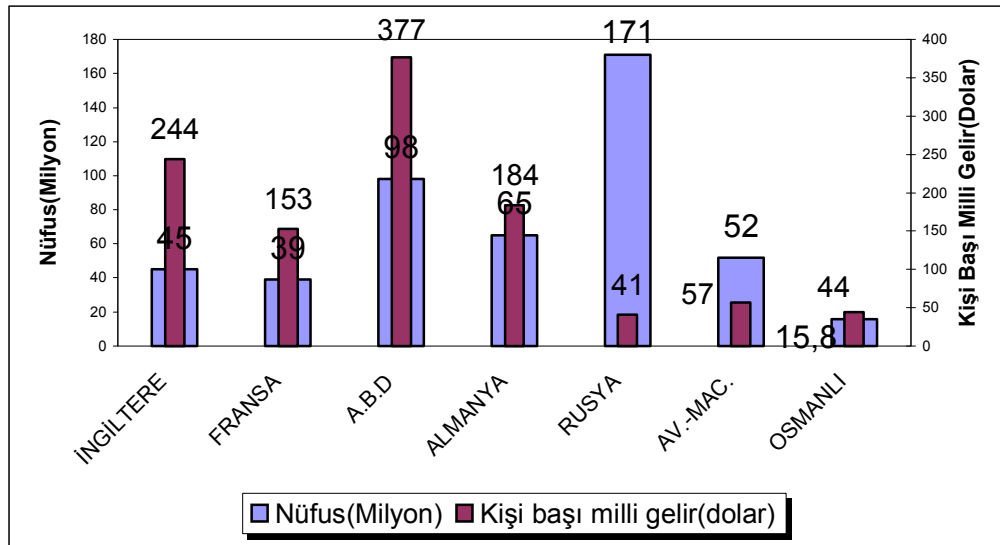
Elbette her ülkenin kendine has özellikleri vardı. Almanya ve Avusturya-Macaristan, ablukalar ve ticaret ambargoları nedeniyle yavaş yavaş bir ‘tükenme ekonomisi’ uygulamak zorunda kalmışlar, ilk etapta vergilere başvurmuşlar, ardından dışarıdan kaynak bulamadıkları için özellikle iç borçlanmaya ve emisyona yönelmişlerdi. İngiltere, her zamanki liberal ekonomi politikaları nedeniyle bir süre piyasalara fazla yüklenmemek için olağanüstü vergilerden ve iç borçlanmadan kaçınmaya çalışmıştır. Bu dönemde dış piyasalardan borçlanmıştır. İlerleyen yıllarda ekonomisini tamamen savaşa göre ayarlamış, vergi, iç borçlanma ve emisyon mekanizmalarını kullansa da savaşın ağır yükünü dış borçlarla ve özellikle Amerika’nın açtığı kredilerle finanse etmiştir. Fransa ve Rusya, ilk başlarda İngiltere’nin direk finansörlüğünü kullanmışlar, ilerleyen yıllarda, kendisi gibi onlar için de, uluslararası, özellikle Amerikan finans piyasalarından borçlanabilen İngiltere’nin bankerlik rolünü üstlenmesi sonucu finanssal ihtiyaçlarının büyük bölümünü bu piyasalardan aldıkları borçlarla karşılamışlardır. Bunun dışında yine vergileri ve emisyonu da finansman için kullanmışlardır. Osmanlı da benzer uygulamalara gitmiştir. Ancak önceki bölümlerde ayrıntılarıyla anlatıldığı sebeplerle, iç borçlanmaya sadece bir defa başvurmuş, temelde savaş finansmanının hemen hemen hepsini Almanya’dan (az miktarda Avusturya-Macaristan’dan da borç almıştır) aldığı borçlarla karşılamak zorunda kalmıştır.

Bu bölümde Osmanlı ile savaşa katılan diğer ülkelerin harbi ne şekillerde finanse ettikleri tablolar yardımıyla karşılaştırılacaktır

Savaş sırasında orduları oluşturup cephede dövüşen de, silahlı kuvvetleri besleyecek iktisadi kaynakları yaratanlar da, o ülkelerin halklarıdır. Buna göre halkların kalabalıklığı ya da ülkelerin nüfusları en önemli savaş finansmanı kaynaklarından birisidir denilebilir. Bir ülkenin halkı ne kadar kalabalık ve üretken ise, o ülke savaşı o kadar öz kaynaklarıyla finanse edebilir. Ayrıca, iktisaden çok kuvvetli bir devlet cepheye sürecektir asker bulamazsa elbette ki rakiplerine üstünlük sağlaması zor olacaktır.

Aynı şekilde, yukarıda bahsedildiği üzere, ülkelerin savaşma kapasiteleri cephedeki askerleri besleyen iktisadi kuvvetlerle de ilintili olduğu için, ülkelerin savaş öncesi nüfusları ve kişi başı milli gelirleri aşağıdaki tabloda karşılaştırılmaktadır

Şekil 14: Savaş Öncesi Nüfus ve Kişi Başı Milli Gelir¹⁷⁸

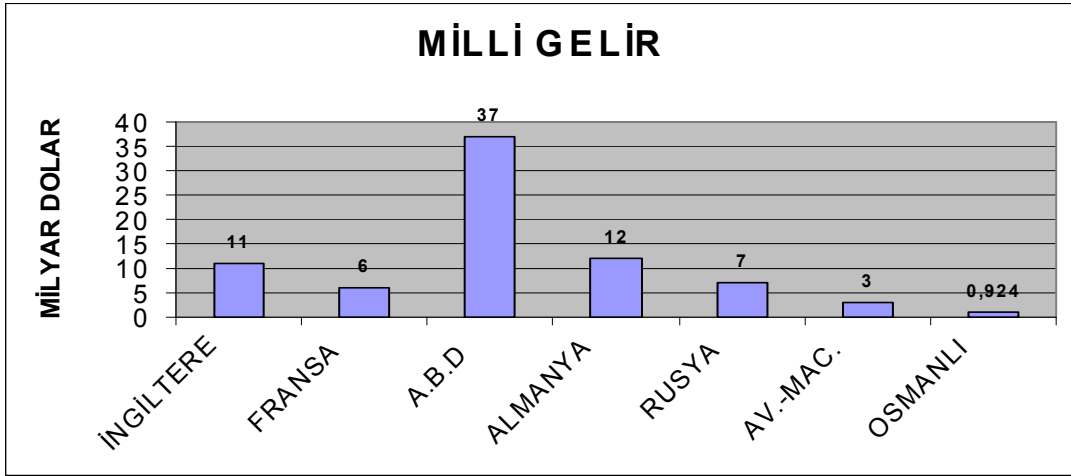
Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere, savaş öncesinde Osmanlı imparatorluğu ayrıntılarına önceki bölümlerde girildiği gibi, iktisaden diğer ülkelerden çok gerideydi. Kişi başı milli geliri sadece Rusya'dan yüksek, Avusturya-

¹⁷⁸ **Kaynaklar:** *Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri* s.284, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmp. Ekonomisi* s.2, *1.Dünya Savaşı ve Türkiye* s.261

NOT: Kimi kaynaklarda Rusya'nın kişi başı milli geliri 68 dolar gösterilir. Eldem, Vedat *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu. Ekonomisi*, s.2. Bu durumda Osmanlı'nın kişi başı milli geliri Rusya'ninkinin de hayli altına düşmektedir.

Macaristan’a yakındı. Nüfus olarak da bu ülkeler arasında açık farkla en geride olan da Osmanlı’dır. Bu nüfusunun üretken kısmının son yarım yüzyıldır süregelen savaşlarla yıpranış olduğu da eklenmelidir. Bunların bir sonucu olarak, seferberlik anında hem cepheye daha az sayıda asker sürebiliyor, hem de yüzde olarak bütçesinden aynı payı ayırsa dahi, askeriye onlara nazaran çok daha az kaynak aktarabiliyordu. Bu farklılık savaş öncesi ülkelerin toplam milli gelirleri karşılaştırıldığında daha iyi gözlemlenebilir.

Şekil 15: Savaş Öncesi Milli Gelir¹⁷⁹

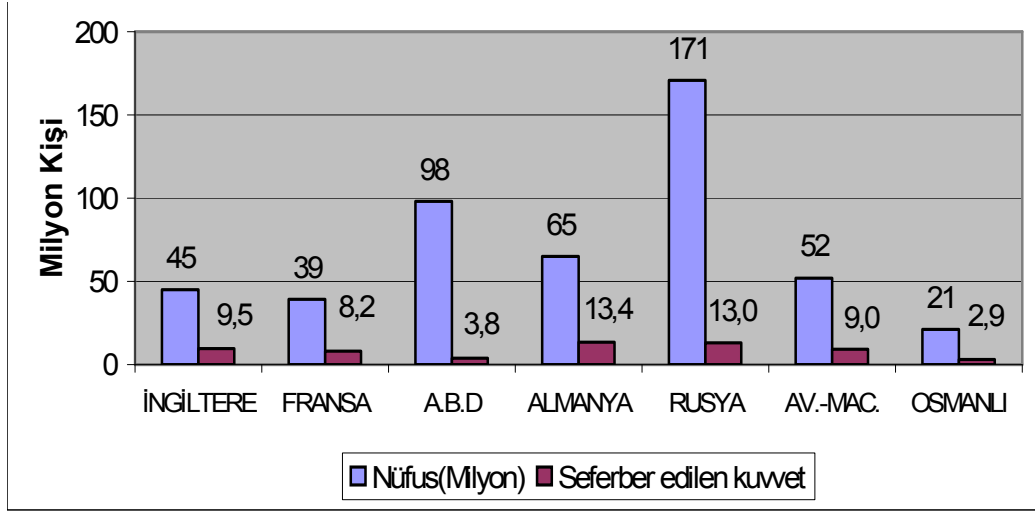
Osmanlı İmparatorluğu’nun savaş öncesi milli geliri, diğerleriyle karşılaştırıldığında çok düşüktü. Kendisi gibi parçalanmanın eşiğinde olan ve Almanya’nın ‘omuz vermesine’ ihtiyaç duyan Avusturya-Macaristan’ın bile üçte biri kadardı. Rusya, diğer devletlerle karşılaştırıldığında ortaya çıkan müthiş nüfus farkıyla milli gelirden diğerlerini yakalıyordu.

Osmanlı’nın milli gelirindeki düşüklük, altyapı eksikliği, eğitim eksikliği gibi nedenler nedeniyle daha da vahim sonuçlar doğuruyordu. Çünkü savaş sırasında dahi bunlara kaynak ayırmak zorunluluğunda kalıyordu.

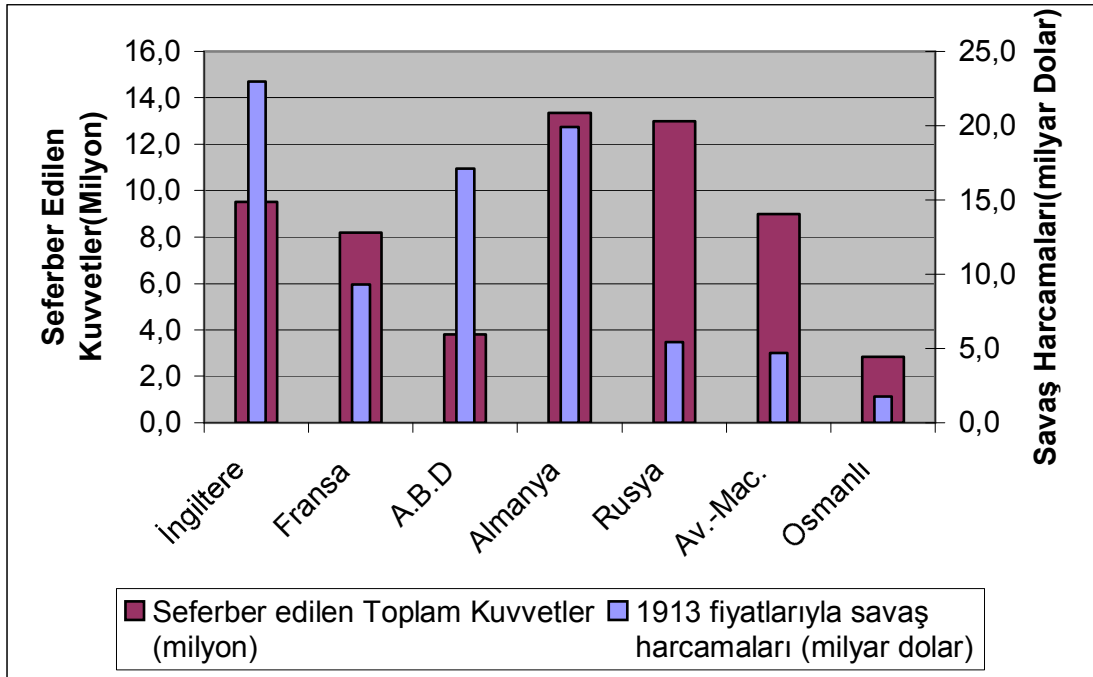
Organizasyon kapasitesinin, iktisadi ve sanayi kuvvet ile nüfusun bir yansıması olan seferber edilen kuvvetler, nüfus ve toplam savaş harcamaları ile karşılaştırılarak aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir.

¹⁷⁹ **Kaynaklar:** *Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri* s.284, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu. Ekonomisi*, s.2, *1.Dünya Savaşı ve Türkiye* s.261

Şekil 16: Nüfus ve Seferber Edilen Kuvvetler¹⁸⁰

Şekil 17: Seferber Edilen Kuvvetler ve Savaş Harcamaları¹⁸¹

Bu grafikler incelendiğinde şu durum gözlemlenebilir; savaş alanına büyük kuvvetler sürmelerine rağmen, sürdükleri askerlere nazaran çok az savaş harcaması

¹⁸⁰ **Kaynaklar:** *Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri* s.320, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmp. Ekonomisi* s.2, *1.Dünya Savaşı ve Türkiye* s.15 ve *A.g.e.* ,s.101

¹⁸¹ **Kaynaklar:** *Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri* s.320, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmp. Ekonomisi* s.2, *1.Dünya Savaşı ve Türkiye* s.15 ve *A.g.e.* ,s.101

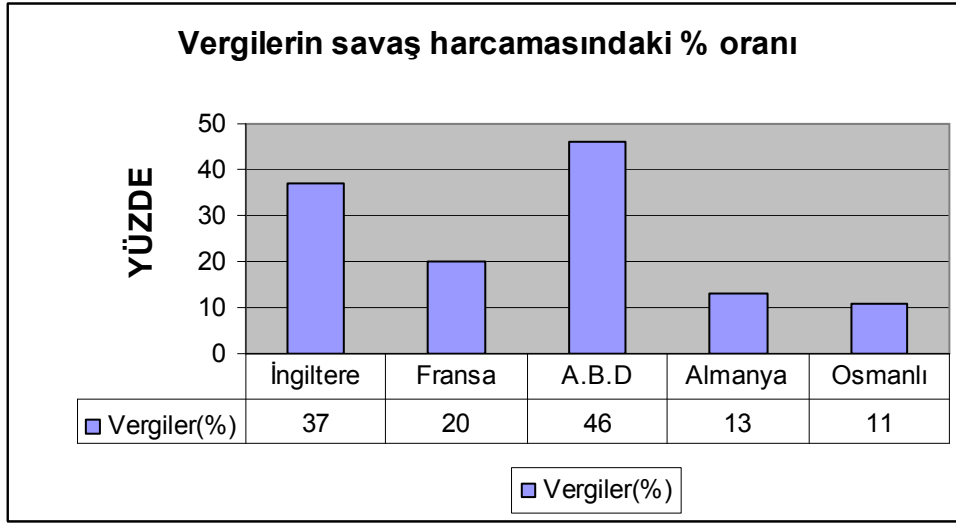
yapabilen Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rusya, savaştan parçalanarak çıkmışlardır.

Bu, aslında bir sebep değil, sonuçtur. İktisaden güçsüzlükleri savaş alanında da kendisini göstermiştir. Gerçekten de Rusya, savaş öncesinde hala Avrupa'nın jandarması olarak görülüyor, Rus silindirinin önüne gelen kuvvetleri ezeceği düşünülüyorsa da, aslında savaş alanında bulunan askerlerin bir kısmına ekonomik yetersizliklerden dolayı tüfek bile veremiyordu. Askeri kıyafet eksikliğinden dolayı cepheye süremediği erleri vardı. Endüstrisinde son yıllarda muhteşem bir gelişme görülmesine, binlerce kişinin çalıştığı fabrikalar büyük şehirlerinin etrafında faaliyet gösteriyor olmasına karşın, bu işkollarında çalışanlar nüfusuyla oranlandığında çok düşük kalıyor, temelde tarım toplumu görüntüsünü her türlü çabaya rağmen koruyordu. Savaş alanında başarı için müttefiklerinin askeri yardımlarına muhtaçtı. Örneğin tümen başına top miktarı Fransa'ninkıyla karşılaştırıldığında, yarı yarıya gözükiyordu. Buna, savaş araçlarının etkinlik derecelerinin de düşük olduğu eklenmelidir. Tümen başına düşen mitralyöz sayısı yine Fransa'ya göre yaklaşık yirmide birdi. Büyük kısmı okuma yazma dahi bilmeyen köylülerden, sebebini bile anlayamadıkları bir savaşta çarpışmaları istenmişti. Gene ekonomik eksikliklerden ötürü yeterli subay sınıfı oluşturulamamıştı.

Benzer durumdaki Osmanlı da, savaşmak için hem paraya, hem teçhizata ihtiyaç duyuyordu ve tamamen Alman müttefikine muhtaçtı. Savaşta kalmak için büyük bedellerle ödüyor, halk açlık sınırında yaşıyordu. Avusturya-Macaristan'ın asıl dağılma sebebini etnik olarak çok dağınık ve birbirleriyle tarihsel problemleri olan halklardan oluşması yargısı temelde doğrudur. Ancak ekonomik olarak daha güçlü olsa, dağılmasının daha geç olabileceği de unutulmamalıdır.

Savaş harcamalarının kaynakları incelendiğinde, tüm ülkelerin ana gelir kaynaklarından vergi gelirlerinin toplam harcamalara oranı aşağıdaki gibidir.

Şekil 18: Savaş harcamaları içerisinde vergilerden elde edilenlerin oranı¹⁸²

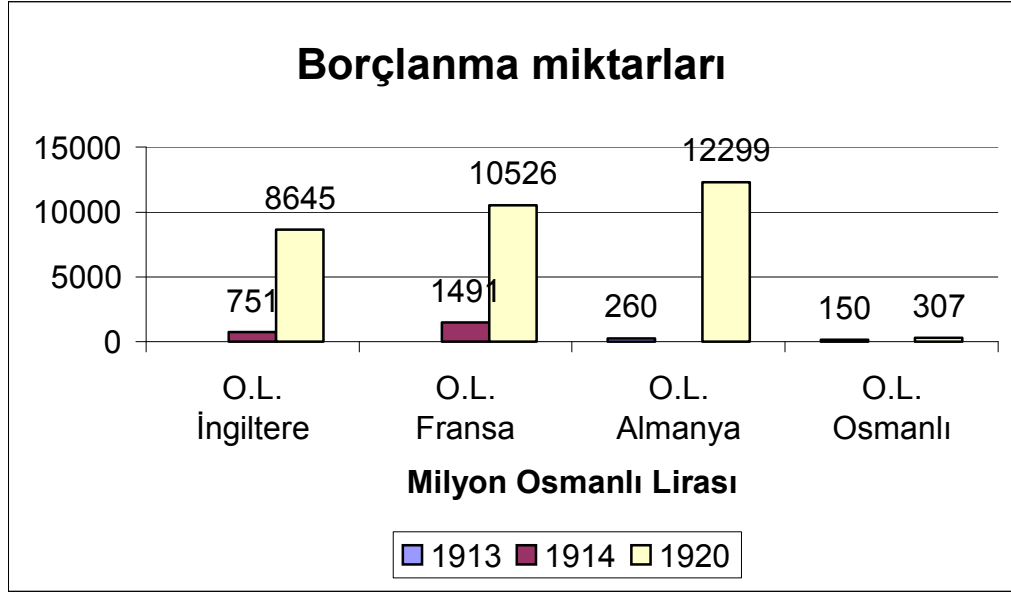

Almanya ve Osmanlı'nın vergi toplayabilmek için etkin mekanizmaları olmadığı için bu oranın düşük olduğu söylenebilir. Osmanlı'nın halkının vergi olarak verebileceği bir artık değer üretmediği de eklenmelidir. Fransa da göze çarpan bu düşüklük ise, işgal ve kendi topraklarında gördüğü savaş sebebiyle üretim kapasitesinin aşınmasındandır denilebilir. Ayrıca zaten müttefiklerinin yardımıyla uluslar arası piyasalardan borç olarak kaynak edinebiliyor olması, vergi aracını daha fazla kullanmak zorunda kalmamasını doğurduğu da yanlış olmaz. Burada sosyal olguların da elbette önemi çoktur. Fransa'da savaşın belli dönemlerinde Rusya benzeri devrimler beklenmişken vergi oranlarını arttırmada çok istekli olunmamasının önemli sebeplerinden biri budur denilebilir.

Vergi gelirleri hiçbir devletin savaş finansmanında yeterli gelmemiş, finansal çevrelerdeki saygınlıkları ya da müttefiklerinin gücü oranında dış veya iç piyasalardan bulabildikleri kadar borçlanmışlardır. Savaş öncesi ve sonrası borç oranları incelendiğinde:

¹⁸² Aynı kaynaklar

Şekil 19 : Ülkelerin Savaş Öncesi ve Sonrası Borç Miktarları¹⁸³

Osmanlı savaşın finansmanını, az bir miktar iç borçlanma ve Avusturya-Macaristan'dan aldığı dış borç dışında neredeyse tamamen Alman Devleti'nden borçlanarak yapmıştır. Bu borç, savaş öncesi borcunun hemen hemen iki katıdır. Ancak diğer devletlerin borçlanma miktarları çok daha fazladır. Bunun sebebi Osmanlı'nın borç almaya ihtiyacı olmaması değil, tam tersine piyasalardan borç bulamamasıdır. Almanya Osmanlı'ya borcu daha fazla dayanabilmesi ve düşmanlarına daha fazla cephe açabilmesi için vermiştir. Bunların büyük kısmı, savaştan sonra ödenmek üzere tahvil şeklinde olmuş, ilk borçlanma dışında altın olarak hiç Osmanlı'ya kaynak aktarmamıştır.

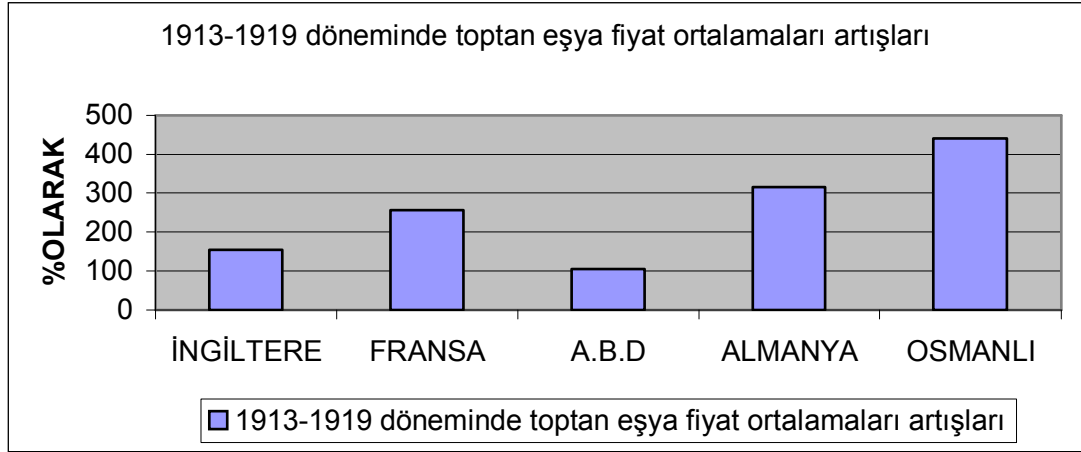
Almanya savaşı yüzde seksenli oranlarda iç borçlanma ile finanse etmiş, müttefiklerine de kredi açmıştır. İngiltere de savaşın başında iç ve dış borçlanma ile elde ettiği kaynaklarla müttefiklerine krediler açmış, Amerika'nın savaşa girmesiyle bu rolü ona devretmiştir.

Fransa ise hem iç, hem dış borca başvurmuştur. Osmanlı, yukarıda da bahsedildiği gibi Almanya'nın yenilmesi ile belki de onun sömürgesi haline düşmekten kurtulmuştur...

¹⁸³ Aynı kaynaklar

Son çare olarak ülkeler, kaynak yaratabilmek için emisyonu başvurmuşlar, bu da enflasyona yol açmıştır. Aşağıdaki tablolarda toptan eşya fiyatlarındaki artışlar ve kağıt para tedavülü artışı görülmektedir.

Şekil 20: Toptan Eşya Fiyatları Artışları

Tablo 8: 1913 yılından itibaren ülkelerdeki kâğıt para tedavülü ve hacmindeki artışlar¹⁸⁴

	BÜYÜK BRİTANYA	FRANSA	İTALYA	A.B.D.	RUSYA	ALMANYA	AV-MAC.
1913	100	100	100	100	100	100	100
1914	218	181	129	105	131	150	220
1915	365	233	182	124	257	272	306
1916	485	293	230	132	442	344	465
1917	650	391	367	142	1150	455	792
1918	976	530	499	249		701	1521

Burada incelenmiş her ülkenin savaştan az ya da çok iktisadi anlamda ya bir beklentisi, ya da avantajlı olduğu sahaları koruma çabası vardı. Elbette ki hiçbir ülke, savaşa yenilmek için girmemiş; genelde savaşın finansmanı için ilk olarak kendi üretim düzeyleri ve vergilere güvenmişlerdi. Böyle bir dayanıklılık savaşında cephede savaşan askerlerin yanı sıra, o askerlerin gereksinimlerini sağlayacak ekonomik gücü sağlamak da en az cephedekilerin yaptıkları kadar önemli olmuştur.

¹⁸⁴ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s.103
NOT: Osmanlı İmparatorluğu'nda altın karşılıklı az miktarda Osmanlı Bankası banknotu dışında tedavülde kağıt para yoktu. Dolayısıyla yüzde değerlerin alınıp bu tabloya eklenmesi, bizi gerçekçi değerlerden uzaklaştıracaktı. Osmanlı kağıt parasının seyri için, 72. sayfadaki Şekil 16'ya bakılabilir

Bu çalışmanın sonucu olarak şunlar söylenebilir:

Birinci Dünya Savaşı'na katılan hiçbir ülkenin bu derece büyük, top yekün bir savaşıyla karşılaşacaklarını, harbin yıllarca sürerek bir dayanıklılık savaşına dönüşeceğini öngörmemiş olmaları nedeniyle savaşın finansmanı için ilk yıllarda daha önceki savaşlarda olduğu gibi, vergi geliriyle, kısa ya da uzun vadeli borçlanmayla veya emisyonla karşılanabileceğini düşünmüşler, ancak savaşın bir türlü bitmek bilmemesi yüzünden gittikçe daha sıkı önlemlere başvurmak zorunda kalmışlardır.

Osmanlı ise, yukarıda ayrıntılı tartışıldığı üzere, değil büyük güçlerin katıldığı bir “Cihan Harbi”ne girmek, eskiden boyunduruğu altında olan ülkelere karşı bile bir süredir askeri varlık gösteremiyordu. Kendi içişleri karışmıştı. Sürekli toprak ve insan kaybetmekte olan Osmanlı Devleti dışarıya mali olarak da bağımlı hale gelmişti. Dolayısıyla hiçbir şekilde atılıma kalkışamıyor, ilerlemesi için gerekli sermaye birikimini zaten barış zamanında dahi bulamıyordu. Şüphesiz Osmanlı'nın devlet kadroları bu kötürümleştirci durumu görüyordu ve yıllardır katlanarak gelen sorunlar altında eziliyorlardı da. Yukarıda ayrıntılarıyla anlatılan sebeplerden dolayı Osmanlı'nın normal koşullarda bir atılım yapıp çağı yakalaması, bu borçluluk ve dışarıdan ülke içine yapılan iktisadi, mali müdahalelerden dolayı imkânsızken savaş patlak verdi. Kimi kadrolar, savaşı bu sarmaldan çıkış yolu olarak gördüler ve savaşa girilmesini desteklediler.

Osmanlı'nın yönetici kadroları, savaşı finanse etmek ve halkın iâşesini sağlamak için tüm devletlerin denediği yolları denediler ancak yapısal kusurlarından dolayı savaş olmasa dahi ayakta duramayan devlet maliyesi tamamen çöktü. Öyle ki, yüzyıllarca hüküm sürmüş bir “Cihan İmparatorluğu”nun geleceği müttefikinden gelecek yardımlara kalmıştı.

Savaştan her devlet gibi borçlanarak çıktı Osmanlı. Bu dönemde alınmış olan borç oranı diğer devletlere göre çok küçük olsa da Osmanlı'nın boyunu tüm kriterlere göre aşıyordu. Almanlar, içten içe İngiltere'nin Mısır'a yaptığını Osmanlı'ya

yapabileceklerini, yani fiilen bakanlar, bürokratlar atayarak ülkeyi idare edebileceklerini düşünmeye başladılar.

Müttefiklerinin yenilgisi, Osmanlı'yı belki de bağımlılıktan kurtardı. Almanya'ya uzun süreler boyunca, alınmış olan borçlar ödendi. Ancak bu, borçların bir kısmı silindi, büyük kısmı da ödenene kadar enflasyon ve pariteden dolayı eridi.. Savaş öncesi diğer devletlerden ve şahıslardan alınan borçlar da yine genç Türkiye Cumhuriyeti'nce üstlenildi. Fakat bu borçların da değerleri epey düştü.

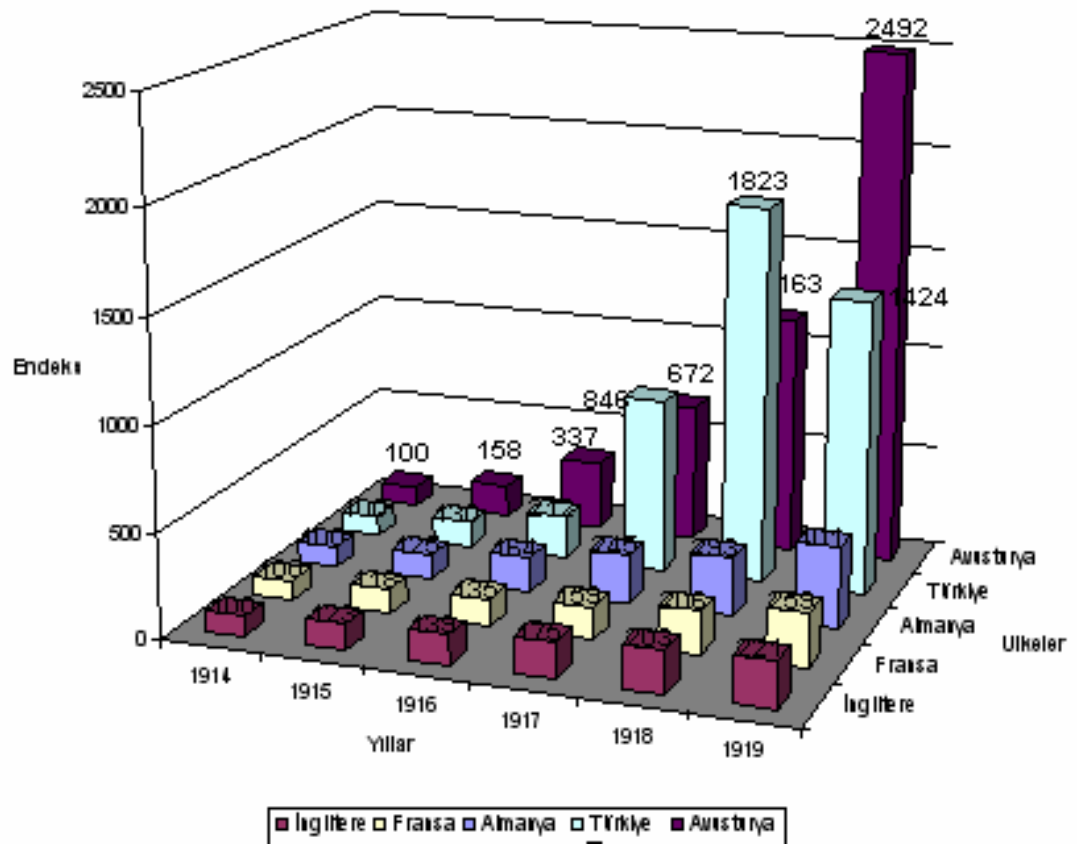
Sonuçta savaşın sonunda, ileride ödenecek ya da ödenmeyecek savaş tazminatları dışında iktisaden kimsenin kazandığı söylenemezken, Avrupa'nın genel olarak dünyanın geri kalanına karşı kesin kaybettiği söylenebilir. 1. Dünya Savaşı'yla beraber liderliğini kaybetmeye başlamış olan Avrupa büyük güçleri, 2. Dünya savaşının sonunda yeni süper güçlerin kesin olarak çıkmasıyla 2.sınıf büyük güçlüğe gerilemiştir.

Son olarak çalışmamı, tekrar bir cihan harbi olasılığı ortaya çıkarsa, getirisinin ne olacağı düşünülürse düşünölsün, kazanan ya da kaybeden devletlerin halklarının sırtına aslında neler yüklendiğini, savaşın finansmanının için, cephele savaşanların yanı sıra geride kalanların da büyük fedakârlıklara katlanmak zorunda olduklarını açıkça gözlemleyebileceğimiz aşağıdaki grafik ve tabloyla bitiriyorum. İnsanların refahında yarattığı tahribatları açıkça gösteren, ölkelerin geçinme endeksi grafiğinden görüleceği gibi, tüm ölkelerdeki halkların refahı, kaybedenler başta olmak üzere had safhada aşınmış, özellikle yenilenlerde olay dramatik bir hal almıştır. Ancak kesin kanılarla denilebilir ki, sonuçta savaşta kazananlar da kaybetmiş, çok özel durumdaki A.B.D. hariç tüm muharıpler, iktisadi alanda onlarca sene geri gitmişlerdir.

Tablo 9:Bazı Ölkelerin Geçinme Endeksleri

Geçinme Endeksi (1914-1919)					
	Türkiye	Almanya	İngiltere	Fransa	Avusturya
1914	100	100	100	100	100
1915	130	125	123	118	158
1916	212	164	139	135	337
1917	846	245	175	159	672
1918	1823	293	203	206	1163
1919	1424	401	221	259	2492

Şekil 21: Bazı Ülkelerin Geçinme Endeksleri

KAYNAKLAR

- 1]Clark J.M./ Hamilton W.H./ Moulton H.G., 1919, *Readings in The Economics of War*, The University of Chicago Press, Chicago
- 2]Duroselle J.B., 1977, *Intérêts et Impérialisme Français Dans L'Empire Ottomane*, Publications de Sorbonne, Paris
- 3]Eldem, Vedat, 1994, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,
- 4]Eldem, Vedat, 1975, Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara
- 5]Kennedy, Paul, 1998, *Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,
- 6]Kent, Marian, 1999, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,
- 7]Keynes, J.M., 1943, Harb Masrafları Nasıl Karşılır?, *Maliye Mecmuası*, sayı 27, Sene 7, Cilt 8, ile iMaliye Mecmuası, ile sayı 28, sene 7, Cilt 8, Nisan-Mayıs, s.188-206
- 8]Larcher C.M, 1926, *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Etienne Chiron, Paris,
- 9]Müderrisoğlu, Alptekin, 1990, *Kurtuluş Savaşının malî kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,
- 10]R.Dornbusch/ Fisher, 1988, *Makroekonomi*, Akademi Yayınları, Ankara
- 11]Renouvin, Pierre, 2004, *I.Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul,
- 12]Roumani Abid, 1927, *Essai Historique et Technique sur la dette Publique Ottomane*, Paris
- 13]Tezel, Yahya. S.,1982, *Cumhuriyet Döneminin iktisadi Tarihi* , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara
- 14]Toprak, Zafer, 1981, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası- *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, ODTÜ *Gelişme Dergisi.*, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, s.220-222

15] **Toprak, Zafer**, 1982, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908–1918)*, Yurt Yayınları, Ankara,

16] **Toprak, Zafer**, 2003, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi*, Homer Kitabevi, İstanbul

17] **Ülman, A.H.**, 2002, *Birinci Dünya Savaşı’na Giden yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, Ankara,

18] **Yeniay, İ.Hakkı**, 1964, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, Ekin Basımevi, İstanbul

EKLER: GRAFİK VERİ TABLOLARI

“Tablo 1: Osmanlı ihracatının cari değeri, değişimi ve ülkelere göre dağılımı”¹⁸⁵

DÖNEMLER	YILLAR	İHRACAT MİLYON STERLİN	% DEĞİŞİM	ÜLKELERİN PAYLARI %				
				İNGİLTERE	FRANSA	ALMANYA	AVUSTUR.	RUSYA
1	1830-02	4	100	13	14	2	31	13
2	1840-02	5	137	20	17	2	29	10
3	1850-02	9	232	20	16	1	28	8
4	1860-02	12	326	24	30	1	17	10
5	1870-02	19	510	27	25	0	14	15
6	1890-02	15	400	24	28	1	6	14
7	1890-02	18	471	26	25	4	6	4
8	1900-02	20	534	26	19	7	8	4
9	1909-11	26	682	18	14	11	8	4

“Tablo 2: Osmanlı ithalatının cari değeri, değişimi ve ülkelere göre % dağılımı”¹⁸⁶

İTHALAT							
ÜLKELERİN PAYLARI %1							
YILLAR	MİLYON STERLİN	% DEĞİŞİM	İNGİLTERE	FRANSA	ALMANYA	AVUSTUR.	RUSYA
1830-32	4	100	19	10	3	17	31
1840-42	6	142	29	9	5	22	17
1850-52	10	238	26	9	1	26	14
1860-62	13	323	27	12	10	17	12
1870-72	22	560	32	12	14	13	9
1890-82	15	385	45	12	2	12	10
1890-92	19	480	36	12	10	10	10
1900-02	20	500	30	10	10	15	10
1909-11	38	943	24	8	14	14	9

¹⁸⁵ Kaynak: (Pamuk 1984’e dayanarak Tezel Y.S., Cumhuriyet Döneminin iktisadi Tarihi , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, S: 68

¹⁸⁶ Aynı yer

Tablo 3: Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş öncesi mahsul ¹⁸⁷

	1913/14	1914/15	Fark (%)
Buğday (milyon kile)	163	225	+39
Sair hububat (milyon kile)	156	164	-5
Bakliyat (milyon kıyye)	157	182	+16
Köklü gıda maddeleri (milyon kıyye)	185	181	-2
Zeytin (milyon kıyye)	255	138	-85
Tütün (milyon kıyye)	53	43	-19
Pamuk-Adana (bin balya)	120	135	+12

Tablo 4: Başlıca maddeler ithalatının nüfus başına kilo olarak düşen miktarları /Arabistan hariç ¹⁸⁸

	1908	1909	1910	1911	1913
Buğday	12,9	12,8	15,8	11,7	15,6
Pirinç	4,3	4,1	4,2	3,9	5
Şeker	5,7	6,5	8,5	7,6	8,2
Kahve	0,7	0,6	0,6	0,5	0,7
Çay	0,09	0,05	0,08	0,1	0,12
Pamuklu	1	1,6	2	2,1	2,6
Yünlü	0,6	0,9	0,8	1,2	1,3

¹⁸⁷ Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, S.33(Ticaret ve Ziraat Nezareti verilerine dayanarak)

¹⁸⁸ Eldem, Vedat, “*Cihan harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları-Tebliğ*” Türkiye İktisat tarihi semineri, 1973, Ankara S. 374

ÖZGEÇMİŞ

Emre Akıncı, 09 Mayıs 1979'da İstanbul'da doğdu.

İlköğrenimini Balıkesir'de yapan Akıncı, ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde 1997 yılında tamamladı. Galatasaray Üniversitesi Endüstri Mühendisliği bölümünden 2002 yılında İstatistiksel Süreç Kontrolü konulu lisans tezini hazırlayarak mezun olan Akıncı, aynı yıl İ.T.Ü.'de Ekonomi bölümü'nde yüksek lisans çalışmalarına başladı. Halen Oyak-Renault Otomobil Fabrikaları'nda AR&GE mühendisi olarak görev yapmaktadır.

Akıncı, Fransızca ve İngilizce bilmektedir.